Acolastus

Latijnse tekst met Nederlandse vertaling

Guilielmus Gnapheus

Editie P. Minderaa

bron

Guilielmus Gnapheus, *Acolastus* (ed. P. Minderaa). Tjeenk Willink, Zwolle 1956

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/gnap001pmin01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

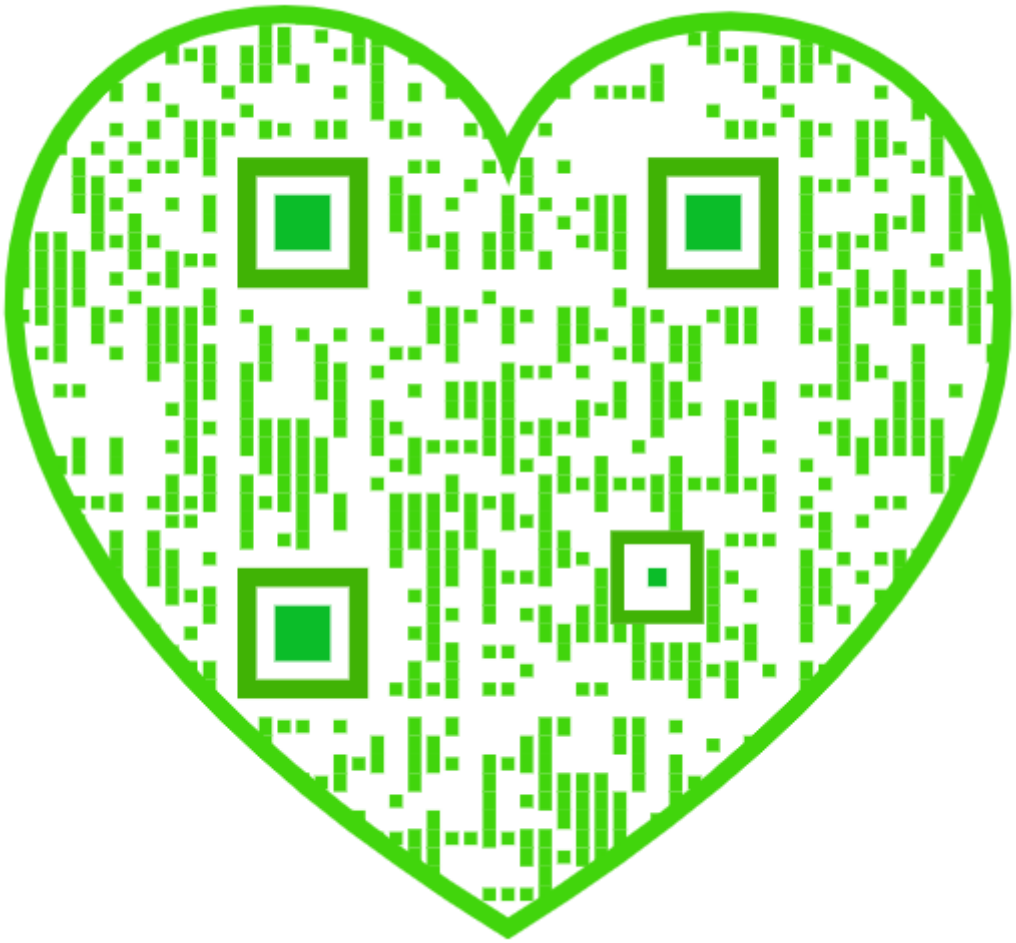

Inleiding

I. Neo-Latijnse Poëzie en Renaissance-poëzie in de volkstalen

Voordat de Renaissance een nieuwe letterkunde in de landstalen deed geboren worden, gaf zij in de élite-kringen der humanisten het aanzijn aan een cosmopolitische, snel-opbloeiende neo-Latijnse literatuur. De nationale letterkunde heeft zich, bij ons gelijk elders in West-Europa, doorgezet veelal in strijd met deze aristocratisch-besloten wereld der humanistische neo-Latijnse dichters, maar haar ontstaan is zonder deze niet te denken. Ze was er in bepaalde zin een reactie op, maar ze ontleende er vele impulsen aan en een groot deel van haar vormmateriaal. Bij sommige figuren, als Petrarca in Italië en Van der Does en Heinsius ten onzent, zien we de ontwikkeling zich voltrekken binnen het werk van één dichter. Petrarca zelf schatte zijn nu vrijwel vergeten Latijnse poëzie, zoals zijn epos *Africa* poëtisch veel hoger dan zijn Italiaanse verzen; de *Nederduytse Gedichten* van Heinsius staan, althans wat de vormkracht betreft, ten achter bij zijn *Poëmata* en Latijnse drama's. Beide dichters ontlenen hun betekenis in de historische ontwikkeling in de eerste plaats aan hun werken in de moedertaal, die echter op hun beurt door hun Latijnse dichtkunst werden bevrucht. De episode van de bloei der Neo-Latijnse literatuur staat derhalve niet geïsoleerd tussen M.E., rederijkerstijd en Renaissance. Van onze Nederlandse Renaissance-poëzie mag worden gezegd, dat ze haar voornaamste inspiratie vond in de Franse Pleiade (via deze ook in de Italiaanse Renaissance-literatuur), maar tevens in de cosmopolitische, vooral ook in de Nederlanden bloeiende neo-Latijnse letterkunde.

Reeds daarom is de laatstgenoemde de volle aandacht waard ook van ieder, die de ontwikkeling der nationale letterkunde bij ons en elders bestudeert. Voor een zuivere waardering moet bij die Neo-Latijnse auteurs onderscheid worden gemaakt - voorzover mogelijk - tussen de filologen, die het schrijven van Latijnse verzen beoefenden als een knap, virtuoos spel en de waarachtige dichters, die, hoe ook met gelijke virtuositeit, mogelijk door een even intense filologische kennis, hun eigen ziel en persoonlijkheid deden spreken in hun werk. Als dichters van formaat blijven slechts zij leven, die niet als de filologen navolgers zonder meer der vereerde Klassieken waren, maar die het gretig bij hen gezochte materiaal verwerkten tot een persoonlijke weergave van hun 'modern' levensgevoel en van hun geloofsovertuigingen. Zulke figuren waren aan het begin der 16e eeuw de Nederlanders Johannes Everaerts (Janus Secundus) die vooral lyricus was, en toneeldichters als Willem Claesz. de Volder (Gnapheus of Fullonius) en Joris van Langveldt (Macropedius).

De grens tussen hen en talenten van het 2de en 3de plan (filologen) is moeilijk scherp te trekken. Ook bij de drie genoemden staat men dikwijls vanuit moderne maatstaven verbluft over de wijze waarop centrale plaatsen van hun werk een mozaïek blijken te zijn van antieke teksten. In ieder geval, ook de kleinere talenten hebben in de ontwikkeling betekenis, omdat hun werk, hoe artificieel ook, mede een schakel vormde tussen antieke vormbeheersing en de naar nieuwe vormen zoekende jonge nationale letterkunde. Ook hun werk werd een rijke bron van motieven en een leerschool der compositie. Bij oorspronkelijke dichters en slechts imiterende talenten leerde men de eigen aard der genres, der onderscheiden metra, het gebruik der tropen en figuren en wat er verder al behoort tot de poëtische techniek. De neo-Latijnse poëzie stimuleerde tevens in hoge mate de ook in de M.E. al gebruikelijke keuze van klassieke motieven en voorstellingen. Veel van dat materiaal, door de dichters in de landstaal overgenomen, heeft zonder twijfel de nationale letterkunde tot aan het eind van de 18de

eeuw belast met allerlei aan eigen geest en karakter vreemde elementen. Moeizaam en slechts ten dele in het eigen klimaat dier nationale letterkunde getransponeerd, gaven ze haar een hybridisch karakter en ik denk daarbij vooral, maar niet uitsluitend aan de heidense mythologie. Gelukkig was daarnaast de hooggestemde bewustwording van een dichterschap, dat aan zijn culturele betekenis een vormvolmaking als die der antieken verplicht was, een rijke winst.

Een eminente rol hebben voorts de klassieken en de neo-Latijnse literatuur gespeeld in opvoeding en onderwijs. Voor de humanistische élite vonden deze plaats in de Latijnse scholen, die onder leiding van mannen als Hegius te Deventer, Gnapheus in den Haag, Crocus te Amsterdam of Macropedius te Utrecht op een hoog peil stonden. Voertaal was het Latijn, dat de kinderen reeds heel jong, zonder gedétailleerde grammaticale studie, zich eigen maakten aan de hand van verzamelingen van spreekwoorden en kernachtige zegswijzen (adagia), natuurlijk uit de klassieke auteurs bijeengelezen. Met een spelenderwijs verworven, dikwijls verbluffende kennis van het Latijnse idioom las men daarna de auteurs, die in de eerste plaats beschouwd werden als een vergaarbekken van wijsheid, wetenschap en kunstvaardigheid. Was niet later het in 1604 verschenen werkje van Karel van Mander *Uytleggingh over de Metamorphosis of Herschepping van P. Ovidius Nazo*, gevolgd door de *Uytbeelding der Figuren* het naslagwerk bij uitstek voor dichters, schilders en beeldhouwers? Niet alleen Latijn lezende, maar ook sprekende en zelf schrijvende, moesten de leerlingen ingewijd worden in de cultuur die maatgevend was voor hun eigen beschaafden wijs zijn. Het spelen van Latijnse stukken, waarbij men deze wereld met lichaam en geest beleven kon, werd dan ook een voornaam programpunt van deze opvoeding. Hiermee komen wij op het eigenlijk thema van deze inleiding, het Latijnse schooldrama. Laat ons de ontwikkeling daarvan naast oudere en andere toneeltradities nader bezien.

II. Het Neo-Latijnse Toneel.

De Middeleeuwen hadden een bloei gekend van het profane toneel in de Abele Spelen en Kluchten, van het geestelijk toneel in Mysteriespelen, Mirakel- en heiligenlevenspelen en tenslotte in de rederijkerstijd in de Moraliteiten en Spelen van Sinne. Zij waren voortgekomen niet uit het klassieke toneel, maar uit de kerkelijke liturgie, voorzover niet oude algemeenmenselijke volksfeesten en de algemeen-menselijke lust in dramatische uitbeelding mede van invloed waren. Continuïteit met het oude toneel uit het Romeinse rijk was er nauwelijks. Terentius is de gehele M.E. door bekend geweest en zijn stukken werden op de scholen gelezen en daartoe gecopieerd. Maar men verstond het karakter dezer literatuur niet meer als dramatisch, voor opvoering bestemd, en men hield het vers van Terentius veelal voor proza. In inleidingen bij die M.E.-handschriften vindt men het voorschrift, dat de tekst door één spreker moest worden voorgedragen, begeleid door gebarenspel van een aantal figuranten. Men maakt geen wezenlijk onderscheid met het episch verhaal. Een indeling als die Endepols uit een M.E. poëtiek aanhaalt[1] en die onderscheidt het genus delectabile = de comedie, het genus lamentabile = de elegie, het genus historicum = de satire en het genus philosophicum = de tragedie, wijst op een volslagen gemis aan inzicht in de eigen aard van het toneel. Er waren wel bewerkingen en navolgingen van Terentius, maar het typisch dramatisch karakter ontbreekt er; het zijn de zogen, elegie-comedies, ingeleid door een verhalend gedeelte, gevolgd door dialogen, waarvan de auteur de onderdelen aaneenlast door beschrijvingen en uiteenzettingen. Het waren dus lees-, hoogstens voordrachtstukken, geen drama's. Zo worden in de ethisch-religieuze ‘comedies’ van Hrotsvitha van Gandersheim (2de helft 10de eeuw) welbewust de directe dramatische ontmoetingen vermeden; de dramatis personae kijken meestal toe en vertellen wat er gebeurt[2].

1 *Algemene Literatuurgeschiedenis* II, blz. 403.
2 Ibidem, blz. 404.

Voor de M.E. lezers was Terentius in de eerste plaats een school van moraal en wijsheid. Hij blijft dat voor de humanisten, maar zijn aanzien stijgt nu nog aanmerkelijk, omdat hij ook werd gewaardeerd als model-voorbeeld van zuiver, welsprekend Latijn, dat men in een ijverige imitatio trachtte na te volgen. En de opvoeding had te leiden tot die twee-eenheid: moraal en eloquentia. Kernachtig samengevat drukt Melanchton het uit, als hij Terentius in het voorwoord van zijn editie van 1516 noemt orationis et vitae magister. Terentius staat als meester telkens naast Cicero. Hoe dat practisch in de school werd toegepast, leert ons bijv. Cornelius Valerius, die in zijn veelgebruikte grammatica op blz. 69 een vermaning (Admonitio) invoegt, gericht tot de 'puerilium studiorum formatores', waarin hij hen op het hart drukt bij het onderricht in de grammatica gebruik te maken van 'faciles sententiolae' uit de beste schrijvers, waardoor de elegantie van de taal verhoogd wordt en de ziel 'opiniones bonae' in zich opneemt. Hij geeft zelf dan een schat van zulke sententiolae uit Cicero en Terentius[1].

Het Latijnse kunstwerk was dus voorlopig een bron van hulpmiddelen voor opvoeding en onderwijs. Dit verklaart echter dat, als men de Latijnse comedie weer gaat spelen en navolgen, dit in de eerste plaats in de school gebeurt. Het begint in Italië. Aandacht en begrip waren gewekt doordat de vroege humanisten handschriften van Seneca's tragedies en nog onbekende stukken van Plautus hadden ontdekt. Er ontstaan nu, maar aanvankelijk nog steeds bestemd voor lectuur, een reeks van comedies naar het voorbeeld van Terentius en Plautus. Eerst in de 2de helft van de 15de eeuw begon men in Italië klassieke stukken, zowel in het Latijn als in vertaling te spelen, en oorspronkelijke stukken in navolging van Terentius voor opvoeringen te schrijven. Dat was echter, voorzover we weten, haast bij uitstek Italiaans. Opvoering van een stuk van Terentius wordt in Frankrijk het vroegst vermeld in 1502 in het bisschoppelijk paleis te Metz; in Leuven bracht Dorpius in 1509 de

1 Vgl. G. Kuiper, *Orbis Artium en Renaissance*, blz. 124.

Aulularia op de planken, waarbij hij - hij noemde zich ‘Plautina simia" - het slot zelf aanvulde. Daarna volgde de *Miles gloriosus*, terwijl, eveneens te Leuven, Adrianus Barlandus stukken van Terentius opvoerde. Terwijl er dus in Italië een zeker naast-elkaar-bestaan is geweest van mysteriespelen en ander geestelijk toneel en antiek toneel (echter pas *gespeeld* in de 2de helft der 15de eeuw) zien we noordelijker een herleving en navolging der Latijnse comedies pas tegen de eeuwwende opkomen naast een wegstervend M.E. toneel. Maar dan neemt ook in dat Noorden en Westen die comedie weldra als schooldrama een wijde vlucht, vanaf de *Stylpho* (1480) van Jacob Wimpheling (1450-1528), de stukken van Jacob Locher (1471-1528) en vooral vanaf de *Sergius* (1496) en de *Henno* (1497) van Johannes Reuchlin (1454-1522).

Ik sprak van een wegstervend M.E. toneel. Al hebben de Spelen van Sinne nog een taai leven gehad, het is begrijpelijk, dat de liefde voor mysterie- en mirakelspel met het doorzetten van Humanisme, Renaissance en Hervorming kwijnde. De hervormden keerden er zich van af vanwege de heiligenverering, de katholieken vreesden, dat er ketterijen zouden worden binnengesmokkeld en de leek tot het lezen van de bijbel zou worden aangemoedigd. De mysteriespelen werden in 1548 door het Parlement van Parijs verboden[1]. Zo geschiedde ook elders. Humanisme en Renaissance richtten tegenover deze negatieve tendensen de aandacht positief op de oudheid, voor het treurspel op Seneca en voorlopig spaarzaam op Euripides en Sophocles (Erasmus vertaalde de Hecuba en de Iphigeneia in Aulis, Buchanan de Medea en de Alcestis, van Ghistele gaf in 1555 een Antigone-vertaling naar het Latijn), voor het blijspel op Terentius en Plautus. Overal in Italië en West-Europa kwam Terentius weer op de planken; vele vertalingen verschenen, zoals bij ons in 1555 die door Van Ghistele[2]. Talrijke

1 Vgl. voor deze ontwikkeling R. Lebègue, *La tragédie religieuse en France*, Paris 1929.

2 Zie over die vertalingen P.J.M. van Alphen, *Nederlandse Terentius-vertalingen in de* 16e *en* 17e *eeuw* (diss.) Tilburg 1954.

stukken naar het voorbeeld van Terentius gecomponeerd werden opgevoerd. Men kan ze naar de inhoud in vijf soorten onderscheiden. Ten eerste waren er die geheel werkten met Terentiaanse typen en verwikkelingen: vrekkige vaders, losbollige zoons, listige slaven en koppelaars, parasieten en lichte meisjes enz. (zo bijv. Reuchlin's *Scenica progymnasmata*). Soortgelijke zijn die, welke zich bij de kluchten aansluiten, zoals Macropedius' *Aluta*. Het spreekt wel vanzelf dat de opvoering van zulke stukken door scholieren niet zonder bezwaar werd geacht en dat de rectores der Latijnse scholen pedagogischer motieven zochten. Een tweede groep vormen de stukken over het leven van beroemde figuren uit geschiedenis en literatuur, zoals Palamedes, Phaëton, Dido, maar ook Maria Stuarta (door v. Zevecote). Ten derde gebruikte men de spelen tot satirische tijdskritiek vooral als wapen tegen de geestelijkheid en de scholastiek; ook met allerlei allegorische voorstellingen, in de politieke strijd. Een verband met het schoolleven zocht men in Engeland, waar de gewoonte opkwam in de Kersttijd stukken van Terentius op te voeren met nieuwe prologi en epilogi, waarin de voornaamste gebeurtenissen van het afgelopen jaar behandeld werden, zoiets dus als onze Thomasvaer en Pieternel. Ten vierde - en hierop waren de schoolleiders happig - stelde men er opvoedingsproblemen en -methoden in aan de orde, zoals in Macropedius' *Rebelles*, in de 16de eeuw elf maal gedrukt en tweemaal in 't Duits vertaald. Ten vijfde - en nu naderen wij onze *Acolastus* - zocht men in deze Terentiaanse vormen bijbelse motieven en geloofswaarheden uit te beelden. Hier is dus enigszins een aansluiting aan het mysteriespel. Opvallend is dan ook dat Gnapheus de Peroratio van zijn *Acolastus* begint met tot de toeschouwers te zeggen:

> Nolo putes, spectator optime, hic nihil
> Mysterii latere tectum ludicra
> Sub actione....

De passie van Christus werd door Quintinianus Stoa in antieke allegorieën en met groot geleerdheidsvertoon ten tonele ge-

bracht in zijn *Theoandrothanatos* (1508); Nicolaus Barptholomaeus gaf een *Christus xylonicus* (1531). Allerlei verhalen uit het oude en nieuwe testament werden min of meer Terentiaans gedramatiseerd, zoals dat van Adam en Eva, David en Goliath, Ruth, de arme Lazarus, de barmhartige Samaritaan, Johannes de Doper enz. Vooral Jozef en Jephta waren geliefde onderwerpen. Jozefdramas (ik sta niet voor volledigheid in!) hebben we van Andreas Dietherus Augustanus (Augustae Vindelic. 1525). Corn. Crocus (Argentorati 1537), Macropedius (1544, door Antoine Tiron in het Frans vertaald), Martinus Balticus (*Adelphopolae*, 1556 en *Josephus*, 1578), Benedictus Capuanus van Monte Cassino (1587), Schonaeus (1594), Aegidius Hunnius (1597), Mario Bellini (*Rubenus*, 1614), Theod. Rhode (3 stukken, 1625), Jacobus Libenus (1639), G.I. le Jay (3 stukken: Joseph fratres agnoscens, 1695, Jos. venditus, 1698, Jos. Aegypto praefectus, 1699) en nog in het begin der 18de eeuw van Paul Aler, moderator Collegii Trium Coronarum te Keulen (3 stukken: Joseph eruditus, 1703, Jos. agnitus, 1704, Jos. pattern excipiens, 1705).

Aan de Jephta-stukken is een zeer gedétailleerde studie gewijd door Wilbur Owen Sypherd: *Jephthah and his Daughter*, Delaware U.S.A., 1948, waarin alle gedichten, toneelstukken, opera's enz. die over Jephta handelen, bijeengezocht zijn. Aan Latijnse spelen worden er behandeld voor de 16e eeuw: 1. Buchanan, *Jephtes sive votum* (1554), vooral onder invloed van Seneca en Euripides, maar ook van Plautus' Amphitryon, herhaaldelijk vertaald, o.m. in 't Frans door Cl. de Vesel, 1567 en P. Brinon, 1613. 2. John Christopherson, *Jephtes*, eerst in 't Grieks geschreven, ± 1544, dan door de schrijver in 't Latijn vertaald, 3. Bruno Seidel, *Jephta*, 1568, 4. *Jephte Tragoedia* in Codex 13220 en 13230 Nationalbibl. Wenen, uit 1592 en 5. *Jephtes*, Ms. C 184° in de Actiones theattales soc. Jesu Fuldensis, Landesbibl. Fulda. Merkwaardig is hier te zien, hoe vrijwel gelijktijdig ook stukken in het Duits verschenen, deels onder invloed van Buchanan, deels in de traditie der M.E. Een jaar na Buchanans stuk verschijnt (1555) Hans Sachs, *Der Jephte mit seiner Tochter*, aanslui-

tend, bij de Mysteriespelen, in 1574 kwam van Joh. Pomarius uit *Votum Jephtae, Die Historie vom Gelübde und Opfer Jephtae*, in protestantse geest, navolging van Buchanan en in 1594 kin. Misschien uit 1561 is de merkwaardige mengvorm *Tragedia quae inscribitur Jephtaea*, een Jezuitenspel dat voor 4/5 Spaans is en tevens een mixtum van serieuze en komische tonelen. In de 17de eeuw volgden nog weer Latijnse Jephta-stukken (Jac. Corn. Lumenaeus a Marca, 1613, Jacob Balde, 1654); men ziet welk een veelkleurige traditie voorafging aan Abraham de Koning (1615) en Vondel (1659).

Een groot aantal Latijnse schooldrama's zijn ook gewijd aan (Aeneas en) Dido. Ik tekende voor mij zelf een achttal aan. Maar het heeft geen zin verder lijsten van namen en titels op te sommen zonder op de stukken te kunnen ingaan. Het voorgaande zij als voorbeeld genoeg om een indruk te geven van de verbreidheid van het genre[1].

Eén thema uit de bijbel is er, dat zich bij uitstek leent voor de moeilijke combinatie die de schooldrama-dichters zochten, nl.

1 Liever dan opsommingen te geven, verwijs ik hier naar de belangrijkste literatuur.
Min of meer volledige, elkaar aanvullende opgaven van schooldrama's vindt men voor de Nederlanden in G.D.J. Schotel, *Tilburgse Avondstonden*, 1850, hst. IV, Het Schooldrama; J.A. Worp, *Gesch. v.h. Drama en Toneel* I, 1904; G. Kalff, *Westeuropese Letterk*. II, 80; J.G. de Hoop Scheffer, *Gesch. d. Kerkhervorming in Ned. tot 1531*. Algemener in K. Goedeke, *Grundrisz d. Gesch. d. deutschen Dichtung* II, 1886; J.G.Th. Grässe, *Das XVI Jahrh. in seinen Schriftstellern und ihren Werken*, 1852; George Ellinger, *Gesch. der neu-latein. Lit. Deutschlands*, 1922/3; Creizenach, *Geschichte des neueren Dramas*, dl II: Das Latein. Drama (blz. 1-181); P.A. Budik, *Leben und Werken der vorzügl. latein. Dichter des 15-18 Jahrh.*, 1827; S.T.J. Mone, *Alt-deutsche Schauspiele*, 1841 en *Schauspiele des Mittelalters*, 1846; P. Bahlmann, *Die Latein. Drameti vom Wimphelings Stilpho biz zur Mitte des XVI Jahrh*. 1893; G. Cohen, *Le théatre en France au Moyen Age*, 1948; F.S. Boas, *University Drama in the Tudor Age*, 1914; E. Boysse, *Le Théatre des Jezuites*, 1880; E. Weller, *Die Leistungen der Jezuiten auf dem Gebiete der dram. Kunst* (in Serapeum), 1864. In de Leidse Univ. Bibl. bevindt zich in handschrift met zeer vele namen en titels: Dr. W.H.D. Suringar, *Onomasticum Dramatum Latinorum Recentiorum*.
Oude verzamelbundels van Latijnse bijbelse schooldrama's zijn o.a.: *Comoediae et Tragoediae aliquot ex novo et vetere Testamento desumptae*, Basileae ap. Nic. Brilingerum, 1540; *Dramata sacra s. Comoediae atque Tragoediae aliquot e vetere Testamento descriptae et in unum editae*, Basileae, ap. Oporinum, 1547; *Dramatum sacrorum collectio altera*, sc. *Comoedia cui titulus Joseph, Nabob et aliae variis locis et annis editae* (jaar?); *Palaestra scholae publicae Mechliensìs sive Exercitationes per selectos patrum oratorii studiosos habitae*, Antwerpiae 1639.

dat van de verloren zoon. Zijn leven in weelde met klaplopers en vrouwen past immers geheel in de sfeer van de comedies van Terentius en Plautus, al eist het veel artistieke tact en een alles overheersende ernst op deze wijze de gelijkenis van Christus zijn volle geestelijke waarde te doen behouden. Bovendien komt vanzelf ook de vraag naar opvoedingsmethoden aan de orde.

Het is dan ook aan het uitermate geschikte onderwerp en aan het talent en de geestelijke diepgang der auteurs te danken, dat twee schooldrama's over de verloren zoon grote naam verwierven en vele navolgers vonden. Het zijn de *Acolastus* van Gnapheus (1529), die in dit boekje wordt herdrukt en de *Asotus* van Macropedius (geschreven ± 1516, uitgegeven 1537). In de eerste 55 jaar na het verschijnen werd de Acolastus bijna vijftig maal herdrukt; 6 jaar na de Latijnse publicatie verscheen een Duitse vertaling, die weer zes maal herdrukt is, tien jaar later een tweede Duitse, een Franse en een Engelse vertaling. Wij komen op die bewerkingen terug; hier mogen de getallen spreken voor de opgang, die het stuk maakte. Het vormt overigens een schakel in een lange keten van Verloren-Zoon-spelen, zowel in het Latijn als in de landstalen. Voor we de plaats en betekenis van de Acolastus in deze reeks onderzoeken, wenden we ons eerst tot de dichter.

III. Gnapheus of Fullonius[1].

Willem Claesz. de Volder (of van de Voldersgraft), die zijn naam verlatiniseerde en vergriekste (zie de titel van dit hoofdstuk) werd in 1493 in den Haag geboren, hij wordt dan ook soms als Willem van Haghen of Hagiensis geciteerd (Guicciardini: ‘Guglielmo Hagiense gran' litterato’). Hij is waarschijnlijk eerst ter schole geweest bij de broeders des gemenen levens, bezoekt daarna misschien de Leuvense hogeschool (de Matrikels

1 Over zijn leven een proefschrift van Hendrik Roodhuyzenjr, A'dam 1858; aldaar is veel andere literatuur opgegeven.

van de jaren 1486-1527 zijn verloren gegaan), en heeft in ieder geval een tijd gestudeerd in Keulen, waar hij in november 1512 baccalaureus werd. Daarna (1522) vinden we hem als rector der Latijnse school in zijn geboortestad. Als hervormingsgezinde kwam hij spoedig in moeilijkheden; hij werd in Augustus 1523 samen met Cornelis Hoen, raadsheer in het Hof van Holland, gevangen gezet. De gehechtheid der Hollandse steden aan hun privileges redde hem, als later Vondel na zijn Palamedes; immers de inquisiteur-generaal François van der Hulst eiste overbrenging naar Gorkum om hem te verhoren, maar de Staten van Holland protesteerden tegen deze schending van het ius non evocandi en lieten hem op 29 october ten dele vrij. Ten dele; hij mocht den Haag niet verlaten op boete van ‘300 ponden van veertigh grooten vlaems tpont’.

Hoen overleed spoedig daarna; de Volder was maar anderhalf jaar min of meer vrij om in mei 1525, nu samen met Jan de Bakker, de eerste martelaar, te worden opgesloten. Hem werd ten laste gelegd een ‘troostelick chartebelle’ of troostbrief aan een weduwe, ‘wier soon de cappe verlaten hadde’. Hij had (zo weten wij uit de voorrede van zijn *Tobias en Lazarus*) in dat geschrift beweerd, dat het rijk Gods niet gelegen was in spijs of drank, tijden, klederen of plaatsen, waarop het kloosterleven berustte, maar meer in een vast geloof en liefde tot de naaste, die de zoon nu buiten het klooster beter kon beoefenen. Hij werd geëxamineerd door de ‘sophisten van Leuven’, maar schijnt zich goed verdedigd te hebben; zijn straf bestond slechts in een verblijf van drie maanden in een klooster om er penitentie te doen. Jan de Bakker verging het anders; diens biografie en marteldood schreef de Volder in 1529 in *Ioannis Pistorii martyrium*. In 1528 kwam hij opnieuw in moeilijkheden omdat er in zijn huis tegen de vastenregels was gezondigd. Satirisch vertelt hij zelf, dat er bij zijn haard een stuk worst gevonden was, dat een arme, zwangere vrouw in een erwtenpot had geworpen. ‘Dese sake is bi den heeren stadthouders ende den gantschen raet so hoogh geweghen, dat men twee dagen lanck de gemeyne saken des gantschen lants liet aanstaen, om allen consultatie

over die worst te houden. Daer werden de doctoren der medicijnen verhoort ende afgevracht of het ooc natuerlijc waer, dat de zwangere vrouwen lust souden mogen hebben, om vleesch te eten in den vasten', zo schreef de Volder zelf 19 jaar later in een 'opdragt' aan de Edelmogenden van Holland, Zeeland en West Friesland.

Het werd hem in den Haag te warm; er was een sententie uitgesproken 'dat men hem vangen ofte doodslaen soude waer men hem sou vinden', zijn moeder en zuster werden gearresteerd en beslag werd gelegd op zijn bezittingen. Na enig ronddolen verliet hij het land en week naar Duitsland uit. Hij had toen zijn *Acolastus* waarschijnlijk reeds geschreven, al is de eerste uitgave gedateerd 1529. Na allerlei omzwervingen kwam hij in 1531 te Elbing, waar meer Nederlandse Protestanten toevlucht hadden gevonden; in 1536 werd hij er rector van de nieuw opgerichte Latijnse school. Hij had er maar een paar jaar rust. De in 1537 optredende bisschop, Johannes de Curiis of Dantiscus, was de Luthersen niet onvriendelijk gezind, maar kwam daardoor in conflict met de clerus. Waarschijnlijk om zijn rechtzinnigheid te bewijzen bewerkte deze in 1541 de afzetting van de Volder, die immers voor het huwelijk der priesters pleitte. Daarmee kwam een eind aan een vruchtbaar rectoraat, waarin hij geliefd was bij zijn leerlingen[1]. Hij vertrok naar Königsberg; hertog Albrecht maakte hem eerst raad der Kanselarij en benoemde hem in 1544 tot archipaedagogus van een pedagogisch instituut der universiteit, het zogen, particularium, dat - als een soort gymnasium - door onderwijs in Grieks, Latijn, Hebreeuws, maar ook theologie, rechten en medicijnen de voorbereidende studie verschafte voor de universiteit. De Volder kwam weldra in conflict met professor Fredericus Staphylus, een leerling van Luther en Melanchton, die echter later, in 1553, overging naar de Roomse Kerk en keizer-

1 Zijn leerling in Elbing, de theoloog Mauritius Heling roemde hem zeer en verliet na zijn afzetting de school, zoals wij weten uit zijn vita geschreven door Zelltner. Over dit verblijf te Elbing handelt Reusch in *Wilhelm Gnapheus, der erste Rector des Elbinger Gymnasiums* in Programma Elbing, 1868 en 1877.

ijke raad en inspector van de universiteit te Ingolstadt werd. Door blinde vijandschap gedreven heeft deze man er alles op gezet de Volder veroordeeld te krijgen wegens ketterij. Het gedetailleerde verhaal in de dissertatie van Roodhuyzen beslaat niet minder dan 35 bladzijden, een relaas van theologische haarkloverijen in dienst van vervolgingswoede en haat, dat hier onmogelijk kan worden naverteld[1]. Het eind was, dat de archipaedagogus werd afgezet en uit de Kerk gestoten. Voordat de excommunicatie publiek gemaakt was, had de Volder reeds de wijk genomen naar Emden, waar hem op aanbeveling van zijn vriend Johannes à Lasco door Anna van Oostfriesland de opvoeding werd opgedragen van haar kinderen. Dat hij te Königsberg bij hooghartige en felle naturen als Staphylus wrevel had verwekt, is te begrijpen omdat hij kritiek uitoefende op de nalatigheid der professoren en omdat hij door zijn satirische geest prikkelde. Later, na Staphylus' vertrek, zag men te Königsberg het hem aangedane onrecht echter in; hertog Albrecht zelf riep hem en zijn gezin naar Pruisen terug en gaf aan zijn zoon Albert vier jaar lang een aanzienlijk stipendium.

Voordat de Volder zijn werkkring in Emden aanvaardde, bezocht hij in 1547 zijn vrienden in Nederland, waar hij een nieuwe uitgave van zijn *Tobias en Lazarus* verzorgde. Hij genoot het volle vertrouwen van gravin Anna; volgens haar opdracht ging hij naar Norden om er de strijd tussen Lutheranen en Zwinglianen te beslechten en had hij zijn aandeel in de inventarisatie van de goederen van het franciskaner klooster en de onteigening, waarna het klooster tot gasthuis voor bejaarde armen en voor weeskinderen werd ingericht. De Volder vestigde zich te Norden, waar hij rentmeester of burgemeester werd en op 29 september 1568 overleed.

De werken van Gnapheus zijn de volgende:

I. Schooldrama's.

Acolastus, de filio prodigo comoedia, 1528, ed. I 1529.

1 Zie Roodhuyzen, hoofdstuk III, blz. 30-66.

Morosophus, 1541. De fluitspeler Morus treedt op als astronoom en sluit zich in zijn huis op, als hij in de sterren de aankondiging van een regen leest, die allen tot zotten zal maken; hij zal als enig verstandige straks koning der zotten zijn. Als de gek geworden boeren hem echter komen mishandelen, wast hij zich ook maar met het regenwater en wordt dwaas onder de dwazen. Dan neemt Sophia hem onder haar leerlingen op. Dus een Erasmiaanse satire[1].
Hypocrisis, 1544. Dit is een met allegorieën doorspekte poging op komische wijze theologie te bedrijven. Juppiter roept Psyche ter verantwoording over haar huwelijk met Cupido; zij komt in gezelschap van Hypocrisis, maar deze wordt naar de onderwereld gestuurd en Psyche scheidt van Cupido en verbindt zich met Berouw.

II. Andere werken.

1. *Een troost ende Spiegel der siecken ende derghenen die in lijden zijn, wt die heilige scrift bij een gevoecht ende neerstelick ghecorrigeert*, geschreven tijdens zijn penitentie in het klooster en buiten zijn weten in 1531 uitgegeven bij Niclaes van Oldenborch. In 1547 bezorgde hij een heruitgave onder de titel *Tobias ende Lazarus*.... enz. De voorrede, een brief aan de hoven van Holland, Zeeland en Friesland, bevat veel biographisch materiaal. Dit geschrift is een der belangrijkste uit de eerste jaren der Hervorming in Nederland. Een der uitgevers werd onthoofd.
2. *Joannis Pistorii Woerdenatis ob Euangeliae veritatis assertionem apud Hollandos primo omnium exusti*... In 1649 werd dit martyrium uit manuscript uitgegeven door Jacob Revius te Leiden. Het was echter reeds in 1546 verschenen ‘Argentorati per Wendelium Richelium’. In 1652 verscheen een Nederlandse vertaling door Mr. Jacob Verwey. In dit martelaarsboek bevindt zich ook de verdedigingsrede

1 Waarschijnlijk is de onvindbare *Misobarbarus* een andere naam voor de Mororophus.

van Gnapheus voor de Bakker, gericht tot diens rechters: *Apologetica oratio pro captivo woerdenate de indicto sacerdotibus coelibato*. De rede kwam afzonderlijk uit te Straatsburg in 1546.

3. *Eloquentiae Triumphus*, beschrijving van een feestelijke optocht te Emden, voorstellend de intocht van het humanisme, met veel allegorische figuren. Opgevoerd in 1540, uitgegeven 1541.
4. *Antiloga contra Friederichum Staphylum*, 1548.
5. 'Εγκ□μιον *Civitatis Emdanae carmine elegiaco dicatum Christophoro et Johanni comitibus Frisiae orientalis*, uitgegeven te Emden in 1557.
6. *Somma des christelichen Religions*, vertaling uit het hoogduits van Bullinger, na eerste uitgave (?) herdrukt in 1567.

Wanneer men de lijst dezer werken overziet, valt het op, dat Gnapheus als toneeldichter zijn op ± 35 jarigen leeftijd geschreven *Acolastus* nooit meer heeft geëvenaard. Merkwaardig genoeg keerde hij later terug tot een mengsel van rederijkersallegorieën en antieke mythologische symbolen; vooral het laatste stuk *Hypocrisis* is daardoor ongenietbaar. De *Morosophus* is geen ongeestige scherts, maar haalt het als compositie toch niet bij de *Acolastus*. Men kan de oorzaak van dit teruglopen ook zoeken in zijn onrustig zwerversleven, maar meer gewicht legt in de schaal, dat het verhaal van de verloren zoon, zoals Lucas XV het geeft, een prachtig stramien voor een ernstig spel met komische inslag leverde en als het ware een indeling in bedrijven meebracht. En dan verder, dat Gnapheus niet de eerste was, die deze stof aanpakte, maar reeds steunde op een traditie. Toch heeft hij in dezen meer gegeven dan ontvangen; de *Acolastus* werd voorbeeld voor vele latere Verloren-Zoon-spelen. Aan die verhouding tot de traditie en de toekomst moge een afzonderlijk hoofdstuk worden gewijd.

IV. De Acolastus tussen de Verloren-Zoon-Spelen[1].

Wij moeten ons hier noodzakelijk beperken en verwijzen naar de in de noot genoemde literatuur. Het gaat ons hier in de eerste plaats om dramatische bewerkingen. Dat de hele M.E. door de parabel van de verloren zoon een der meest geliefde is geweest en een der meest gezochte als religieusartistiek motief, blijkt uit de vele voorstellingen in de beeldende kunst, vooral in de 12de en 13de eeuw. Ik noem slechts de uitbeeldingen op de geschilderde ramen van de kathedralen van Chartres, Bourges, Poitiers, Sens en Auxerrre, de afbeeldingen op wandtapijten, en die in het Evangeliarium van Goslar[2]. Dat we in de literatuur der onmaatschappelijke bohémiens, van de Aernouts- en Everaertsbroeders, van de opvarenden van de Blauwe Schuit, telkens het type van de verloren zoon herkennen, hoewel niet of nauwelijks als object van Gods vergevende liefde, spreekt haast vanzelf. Jacob van Oestvoren vat in *Van der Blauwen Scute* het gehele gezelschap samen, de verlopen ridders, geestelijken, studenten en burgers als hij zegt: ‘dat sijn onse verloren kinderen’. Het blijft bijna steeds in de sfeer van lichtzinnige spot en galgenhumor, zoals in lied LXXVIII van het Antwerps Liedboek (uitg. Hellinga), waar Robijns liefjes hem, als hij leeggeplunderd is en hem zijn kleren zijn afgerukt, voor de deur smijten met de kreet ‘Ruyt, guyt, druyt! En pact U ter deuren uyt!’[3].

Even vanzelfsprekend is het, dat onze parabel de stof leverde tot vele sermoenen, zoals tot op de huidige dag voor vele preken. Dat het daarbij soms meer om het kleurig onderwerp ging, waarbij de fantasie vrij spel had, dan om de evangelische verkondiging, bewijst de kritiek van Erasmus in zijn *Ratio verae Theologiae*. Opkomend voor de eigenlijke evangelische zin,

1 Literatuur: H. Holstein, *Das Drama vom verlornen Sohn*, Halle, 1880. F. Spengler, *Der verlorene Sohn im Drama des XVI Jahrh.*, Innsbruck, 1888. Dr. J.F.M. Kat, *De Verloren Zoon als letterk. motief*, diss., A'dam, 1952. Expeditus Schmidt, *Die Bühnenverhältnisse des deutschen Schuldramas und seiner volkstümlicher Ableger im XVI Jahrh.*, Berlin 1903.

2 Vgl. Künstle, *Ikonographie der christlichen Kunst*, Freiburg i. B., 1928.

3 *Antw. Liedboek*, uitg. Hellinga, blz. 62.

toont hij zijn ergernis over de virtuose allegorische oratorie, die men met de parabel bedreef, zoals wanneer te Parijs een theoloog gedurende de veertig dagen der vasten iederen dag een sermoen hield over de verloren zoon en zich daarbij verdiepte in allerlei fantasieën over zijn ervaringen[1]. In de strijd tussen de Hervorming en Rome werd onze gelijkenis een dankbaar onderwerp om de betwiste dogmata te illustreren. De zoon, die zonder enig eigen goed werk, integendeel, door de vader in liefde wordt aangenomen, was en bleef een sprekende illustratie van het 'sola fide'. Luther heeft dan ook jaren lang sedert 1522 op de derde zondag na Pinksteren gepreekt over Lucas XV, over de gelijkenissen van het verloren schaap, de verloren drachme en de verloren zoon. Allegoriserend vond men in de figuren van de verloren zoon en diens oudere broeder de welkome gelegenheid de tegenstelling tussen waar geloof en werkheiligheid te demonstreren en in die oudere broeder Rome en zijn dogmatiek te gispen. Wij vinden dat in menig verloren-zoon-drama van die tijd terug, zoals we nog zullen zien. Anderzijds gaf de vaderfiguur een veelbenutte kans om de humanistische opvoedingsidealen vlees en bloed te geven.

Wat is er nu aan dramatische bewerkingen voorafgegaan aan onze *Acolastus?* Wij moeten daarvoor in de eerste plaats kijken naar de Italiaanse letterkunde, waarin het verloren-zoon-motief reeds in de 14de eeuw in mirakelspelen ter ere van Maria werd gebruikt. In zulk een *Miraculo di Nostra Donne* vinden we, als in Everaerts *Maria Hoedeke*, de figuur van de in de grond niet slechte, maar lichtzinnige jongeling, die verleid tot het spel en in zijn ongeluk zich met de duivel verbindend, tenslotte door Maria, die hij nooit had losgelaten, wordt gered. Andere stukken, slechts kort voor de *Acolastus* verschenen, gaan onmiddellijker van de parabel uit. Colomb de Batines[2] noemt als een der oudste bewerkingen *La festa des uitel sagginato* (eind 15^{e} eeuw) en uit dezelfde tijd een *Rappresentatione del Figliuol Prodigo* van Antonio Pulci, (laatste uitgave, Venezia 1627).

1 Vgl. J.F.M. Kat, o.l., blz. 31/32.

2 *Bibliografia della Antiche Rappresentationi sacre e profano, stampati ne secoli XV e XVI*, compilata Dal Visconte Colomb de Batines, Florence, 1852.

Belangrijk is vooral uit de aanvang van de 16e eeuw de *Rappresentatione del figliuol prodigo* van Castellano Castellani. We vinden daar de jongeling met vrienden bij het kaartspel, maar zijn geld is op. De vrienden sporen hem aan het vaderlijk erfdeel op te vragen. De vader waarschuwt hem, zijn broeder bidt hem. Van de 'Cassiere' krijgt hij een zak goud. Dan is het 'Adio vi lasso!'; hij keert naar zijn vrienden terug en gaat op reis. De parasiet Bruno brengt het gezelschap naar een kroeg, waar de waard zijn wijn ophemelt en ondertussen de 'ruffiani' roept. Daar verliest hij zijn geld met kaarten. De knecht Currado zal hem bij Lucrecia brengen. Dan wordt hij in zijn hemd eruit gegooid. Het slot brengt de verzoening met de vader naar het bijbels verhaal.

Speciaal het toneel in de herberg vertoont grote verwantschap met dat in de *Acolastus* en het hierna te noemen spel van de Duitser Waldis, hetgeen te meer in het oog valt, als men er *Il figliuol prodigo*, commedia di cinque atti (in proza) van Giovammaria Cecchi mee vergelijkt, een vermenging van de comoedia palliata en de parabel, waarin de zoon Pamfilo bijv. bij zijn thuiskomst door de eigen knechts wordt weggejaagd, van diefstal beschuldigd enz. Men heeft dan ook de veronderstelling geopperd, dat Castellani's stuk het spel van Gnapheus en ook dat van Waldis beïnvloed heeft, via een verloren gegane Latijnse bewerking. Dit zou dan echter hoogstens voor bepaalde onderdelen kunnen gelden; in andere, zoals de dialogen tussen Pelargus en Eubulus is de *Acolastus* geheel verschillend. Bovendien, tafrelen als de herbergscène ontwikkelen zich - als er geen bedachte uitweidingen bij komen - haast natuurlijk in gelijke banen en ze zijn bij Gnapheus allereerst van Terentius en Plautus afgekeken. De genoemde veronderstelling is dan ook vooral gemaakt om de overeenkomsten te verklaren tussen de spelen van Gnapheus en Waldis, die ongeveer ter zelfder tijd schreven en elkaars werk waarschijnlijk niet kenden. Spengler ziet trouwens nog andere mogelijkheden voor een gemeenschappelijke Latijnse bron. Ik vraag mij af, of men op deze wijze geen redelijke verklaring zoekt voor wat natuurlijk is.

Wijden wij aan de Duitse en Nederlandse tak nadere aandacht. Vóór Waldis zijn er waarschijnlijk reeds dramatische bewerkingen geweest, die verloren gingen; te dien opzichte valt alleen te zeggen, dat Waldis geen volkomen pionier is. Holstein neemt een verloren *drama sacrum* aan[1], Gnapheus noemt een schrijver Reynerus Snoy medicus en Macropedius vermeldt in de proloog van zijn *Petriscus* een proza-drama, dat waarschijnlijk een prodigus-drama was. In andere wel overgeleverde stukken speelt het verloren-zoon-motief een rol: de *Stylpho* (1480) van Jacob Wimpheling richt zich in de eerste plaats tegen de domheid van de azers op kerkelijke ambten. De titelheld heeft in Rome door zijn vriendschap met de bisschop van Rouaan vier lucratieve beheersambten gekregen; in Duitsland terug, kan hij zelfs voor een licht examen niet slagen en wordt dan maar zwijnehoeder; men ziet de verwantschap is een verre. Iets dichterbij komen we in Thomas Murners *Schelmenzunft* (1512), inzoverre we daar een gesprek vinden tussen een verlopen vagebonderende zoon en zijn vader. Dan is er van 1520 de *Comoedia Nova* van Hegendorffinus, die in voordrachten door Scherer als voorloper is aangewezen (een deugniet van een zoon heet bij de vader ‘perdito filio’), maar Spengler heeft er op gewezen dat dit stuk helemaal teruggaat op de Romeinse komedie en navolging is van de *Hecyra* of eer nog van de *Andria*.

Vaste grond krijgen we dan ook pas onder de voeten met Burchard Waldis. Eerst franciscaan te Riga en als zodanig naar Rome gestuurd om hulp te krijgen tegen de protestanten, ging hijzelf, na wat hij op zijn reis aan misbruiken te zien kreeg, tot het protestantisme over. Hij was dus als renegaat extra kritisch gestemd tegenover de Katholieke Kerk en was bovendien, zoals uit zijn meedoen in allerlei politieke intriges blijkt, een woelig en strijdlustig man. Zijn Verloren-zoon-spel is dan ook een strijd-stuk tegen Rome. Het verscheen te Riga in 1527 onder de titel *De parabell vam verlorn Szohn / Luce am XV. gespelet vnnd Christlick gehandelt / nha ynnholt des Texts, ordentlick na dem* /

1 Vgl. Goedeke, *Gott. gelehrte Anz*. 1880, S. 658.

geystlicken vorstande sambt aller vm□ptendicheit vthgelacht. (Het is opnieuw uitgegeven door Alb. Höfer, Greifswalde 1851 en door G. Milchsack, Halle a.S. 1881). Het stuk is een geestelijk vastenavondspel met scherpe uitvallen tegen Rome[1]. In de eerste acte brengt Spitzbove den yuncker bij de Hurenwerdt naar de deernen Elsze hore en Grete hore. In die kroegscène klaagt de bordeelhouder aan een vagebond-klaploper over het optreden van Luther, die door de kloosters te ontvolken hem zijn beste klanten ontneemt. Als de verloren zoon is uitgeschud en bij de zwijnen is terecht gekomen, treedt een actor met moraliserende anti-roomse beschouwingen naar voren.

En ook na de 2de acte, die het berouw, de terugkeer, het slachten van het gemeste kalf en het optreden van de oudste zoon, geheel naar de bijbel, verhaalt, komt weer de satire. De oudste zoon, symbool van de kerk van Rome, eist ascese en boete en besluit in de strengste orde te gaan. De actor predikt de rechtvaardiging sola fide. En deze wordt gedemonstreerd in de hoerenwaard, berouwvol door de preek bekeerd. Bij het feestmaal verschijnt nog eens de oudste zoon in Karthuizerpij met processiekruis en paternoster; hij wil door bidden en vasten de hemel verdienen.

In de herbergscène, waarin vrijwel dezelfde personen optreden, is opmerkelijke verwantschap met de *Acolastus*, maar overigens verschilt dit sarcastische strijdstuk er hemelsbreed van. Ook in de *Acolastus* kunnen we, hoewel versluierd, een protestantse tendens vinden, maar alleen positief in de roem van Gods vergevende liefde. Reeds in de Proloog waarschuwt Gnapheus, dat hij helemaal geen nieuwe dogmata zal verkondigen. En al constateert men, dat hij in Den Haag in 1529 niet anders kon en toch al met vuur speelde, het stuk blijft het stuk. Ook is de protestants gekleurde geloofsbelijdenis er, heel anders dan bij Waldis, op hybridische wijze gemengd met humanistische filosofie.

Nogmaals dus: de stukken van Waldis en Gnapheus hebben

1 Vgl. Kat, o.l. blz. 39/40.

ieder een zo eigen, van het andere verschillend karakter, dat het gelijk verloop van de herbergscène mij geen behoefte geeft naar een gemeenschappelijk voorbeeld te zoeken. Als dit er was, dan was het toch alleen voorbeeldig voor die scène. Ik noteerde al, dat men die bron meende te kunnen vinden in een Latijnse bewerking van Castellani. We hebben daarnaast brokstukken over van een Frans stuk: *L' Enfant Prodigue par Personnages translatée de Latin en Francois selon le texte de l' Evangile*. Nisard en Du Verdier Vanprivaz meenden dat het tussen 1534 en 1540 naar de *Acolastus* was gemaakt[1]. Maar Spengler acht deze tekst zó afwijkend van de Latijnse Acolastus, dat het translatée de Latin volgens hem op een andere tekst moet slaan, die eerder... (en let nu op de inconsequentie!) de gemeenschappelijke Latijnse bron van Waldis en Gnapheus zou zijn! Hoelang zal die gemeenschappelijke bron van twee zo verschillende spelen nog rondspoken!?

Tot de zogen. Waldis-groep behoren nog twee spelen, een roomse reactie op Waldis' aanval door Hans Salat en een weer protestantse Comedia van Hans Sachs, waarop ik echter hier niet nader inga. Men vindt inhoud en karaktertrekken bij Kat en vooral Spengler.

Wel moeten we nog even naar Nederland terug. Ook de rector van de Hieronymusschool te Utrecht schreef immers, waarschijnlijk zelfs nog vóór zijn Haagse collega een Latijns schooldrama over de verloren zoon, nl. de *Asotus*. Hij, Joris Langhveldt oftewel Georgius Macropedius zou het al als eerste van zijn schooldrama's in 1507 hebben voltooid, terwijl het pas in 1537 werd gedrukt. Het is een heel ander stuk dan de *Acolastus*; het voegt aan de bijbelse gegevens veel meer uit eigen fantasie toe, het heeft sterke M.E. elementen (de duivels Belial en Astaroth), de geliefde herbergscène ontbreekt (terwille van de eenheid van plaats), er wordt veel meer gemoraliseerd. De inzet van de *Acolastus*, het verlaten van de vader, komt hier

1 Charles Nisard, *Hist. d. Livres populaires ou de la Literat. du Colportage*, Paris 1854 (II, 216 sqq.). Du Verdier Vanprivaz, *Bibliothèque francais* (p. 327).

pas met het vierde bedrijf; de eerste drie bedrijven verhalen, inleidend, van Asotus' lustig leventje zelfs met meretrices in zijns vaders huis, waardoor hij voor de duivels die aan 't eind van III verschijnen een welkome prooi wordt. Het vierde bedrijf laat ons de voorbereidingen voor het vertrek zien: hij zal met vriendinnen en vrienden naar Milete zeilen. De escapades van de zoon maken we niet mee, maar in het vijfde bedrijf verneemt de vader ze van anderen. Zo kwam de eenheid van plaats niet in 't gedrang, maar wel de levendigheid van voorstelling. Handig was het dramaturgisch zeker die bandeloze feesten naar het begin te verplaatsen, maar psychologisch is het zwak.

Het vijfde bedrijf brengt dan de terugkeer en het in genade aannemen. Deze compositie is zeker oorspronkelijk, maar weinig evenwichtig. Een belangrijke rol speelt de oudste zoon, die Gnapheus geheel buiten spel laat. Al is Macropedius katholiek, die oudste zoon is bij hem (goed bijbels trouwens) bepaald ongunstig; hij is niet alleen de spelbreker op het verzoeningsfeest, maar ook de boze genius van zijn broer, die hij door zijn liefdeloze kritiek de deur uitjoeg. Gnapheus onthield zich van reizangen en liet slechts eenmaal Acolastus een lyrisch vreugdelied zingen, Macropedius past de reizangen (gelijk vele andere schooldrama-schrijvers) wel toe en geeft ze een moraliserende strekking (in dit opzicht trouwens humanistisch pedagoog als Gnapheus), maar een nogal erg braaf klinkende, zoals bij het lied van de aan hun ouders dankbare kinderen. Alles met alles verdient de *Asotus* naast de Acolastus zeker de aandacht; het heeft misschien een grotere mate van oorspronkelijkheid (zie wat hierna gezegd wordt over Gnapheus' afhankelijkheid van Terentius). Men heeft het stuk ook wel diepzinniger genoemd, hetgeen mij niet overtuigt. Een wonderlijke speling van het literaire lot mag het heten, dat in vrijwel dezelfde tijd, onafhankelijk van elkaar, hier in het kleine Nederlandse gebied twee van de belangrijkste stukken uit de lange rij der verloren-zoon-drama's zijn geschreven.

Van de *Acolastus* uit bezien we nog even de volgende literaire ontwikkeling. Terwijl de *Asotus* op zich zelf bleef staan, slechts

5 uitgaven had en geen invloed van betekenis uitoefende, is de *Acolastus* niet alleen zeer vele malen herdrukt, maar ook vertaald en nagevolgd. Joh. Bolte, die in de serie *Latein. Literatur-Denkmäler des XV und XVI Jahrhunderts* een herdruk gaf (Berlin 1891) somt in de toegevoegde bibliografie vanaf de editio princeps, 1529, tot en met de Londense editie van 1585 zeven en veertig gedrukte uitgaven op, waarbij dan nog komt een afschrift uit 1587 in de codex Latinus Monacensis 2202 (blz. 674-719). Bolte's eigen editie was dus de 49ste en de mijne maakt de 50 vol!

Voor de volledige lijst der drukken verwijs ik naar Bolte's bibliografie. Twee uitgaven behoren echter om hun bijzonder karakter hier te worden vermeld. Het is ten eerste de te Parijs in 1554 verschenen editie *Gabrielis Prateoli Marcossii commentariis illustrata* (Parisiis, Vidua Mauricii a Porta, 1554). De titel vervolgt: 'Tanta quidem diligentia, cura et copia. sententiis a Terentio et Plauto petitis, ut iisdem ipsis authoribus interpretandis potissimumque Terentio non parum conducant'. Inderdaad is deze editie belangrijk door de aanwijzing en verklaring van de talloze plaatsen aan antieke schrijvers, met name aan Terentius ontleend, welke aanwijzingen in de editie van Bolte en in die door P.L. Carver bezorgd van de Engelse vertaling van Palsgrave zijn vervolledigd. Bovendien geeft Dupréau (Prateolus), die de tekst nogal eens emendeert, beschouwingen over het wezen der comedie.

Op geheel andere gronden is belangrijk de Antwerpse editie van 1555 gedrukt door Joannes Loëus, nl. omdat Gnapheus deze zelf heeft bewerkt (non iam recognita modo, sed a multis etiam, quibus scatebat, mendis ab autore ipso, Gulielmo Fullonio Gnapheo Gymnasiarcha quondam Hagiensi diligenter repurgata, nitorique suo modo reddita). De Volder voegt er 2 spreuken aan toe in het Latijn en Grieks: Habet et musea splenem. □χει □αί □ μν□α σπλ□να (d.i. ook de vlieg heeft een milt) en: Et formicae sua bilis inest. □νεστι □αί τ□ μ□ρμη□ι χολ□ (d.i. ook de mier heeft gal in zich.). Er is echter meer gebeurd dan de titel aankondigt: Gnapheus heeft een nieuwe rol toegevoegd

nl. ‘Genius, bonus Acolasti angelus’ en op verscheidene plaatsen de tekst bewerkt. Het merkwaardige is dat deze uitgave door de auteur op zijn 62ste jaar, 26 jaar na de eerste, herzien, een curiosum bleef; alle latere uitgaven geven de tekst van 1529. Hier en daar is de editie 1555 nuttig te raadplegen tot verbetering van zetfouten. Verder geeft zij vele varianten.

Een aantal merkwaardige vertalingen, ten dele bewerkingen, in het Duits, Frans en Engels verschenen in de 16e en 17e eeuw. De Zwitserse rector Georg Binder liet zijn bewerking op nieuwjaar 1535 door zijn leerlingen te Zürich spelen: *Acolastus. Ein Comoedia von dem verlornen Sun*, Zürich, Chr. Froschouer 1535. Er verschenen tot 1699 vijf herdrukken; in 1890 werd het stuk opgenomen in *Schweizerische Schauspiele des 16. Jahrhunderts* door Bächtold. Binder liet het vreugdelied van Acolastus weg, maar voegde een slotstuk toe, dat het feestmaal beschrijft en de verzoening met de oudere broeder. Als ten dele verkortende, ten dele uitbreidende bewerkingen van Binders vertaling beschouwt Bolte Wolfgang Schmeltzl, *Comedia des verlorenen Sons*, Wien 1545 en *Historie von dem Verlohrnen Sohn* door de predikant J.U. Hanhart en de schoolmeesters Dom. Wul en Andr. Schmukher opgevoerd in Stekbohren (Thurgau) in 1627 (opgenomen in Berliner Mscr. germ. fol. 700, blz. 1-52).

Een Franse vertaling bracht Antoine Tiron in 1564 (samen met die van Macropedius' *Joseph*) onder de titel *L'histoire / de l'enfant / prodigue, re / duitte et estendue en forme de / Comedie, et nouuellement traduit- / te de Latin en Francois*.... A Anvers / Chez Jean Waesberge au Ce / mitière nostre Dame, à l'Escu / de Flandre au Marché à Toiles...

Dit is volgens Bolte een woordelijke overzetting in proza, waarbij ook de eigennamen verfranst zijn. Herhaaldelijk is beweerd, dat niet de *Acolastus*, maar de *Asotus* aan Tirons spel ten grondslag ligt. Zelfs Spengler houdt dit staande tegenover Holstein, Nisard en Bolte. Hoe Spengler met de tekst in handen (vgl. bijv. de door Bolte geciteerde strofe van Acolastus' vreugdelied) dit volhouden kon, is mij een raadsel. Helaas bleek het enige exemplaar, dat Bolte vermeldt en dat zich te München

bevond, zoals bij mijn navraag bleek, door de oorlog verdwenen, zodat ik de détails niet heb kunnen vergelijken en Bolte's absoluut oordeel niet door eigen ervaring staven kan.

Een zeer interessant werk is de uitgave van de Latijnse tekst met Engelse vertaling van John Palsgrave uit 1540. De titel, die een volle bladzijde beslaat, vangt aan met de woorden: *Joannis Palsgravi Londoniensis, Ecphrasis Anglica in Comoediam Acolasti*. De Latijnse tekst heeft vele fouten, de vertaling echter, bestemd voor het onderwijs aan de kroonprins (het boek is dan ook opgedragen aan Hendrik VIII) is uitermate interessant, vooral voor de studie van het XVI eeuwse Engels. Palsgrave geeft van korte passages eerst een letterlijke vertaling (in proza), en laat daarop een aantal vrijere volgen in pittige en kleurrijke wendingen, waaraan hij menigmaal eigen verklaringen toevoegt. Bovendien voegt hij hoofdstukjes in over de prosodie en verwijst in margine van de tekst naar bronnen, met name naar Erasmus' Adagia. Het buitengewoon interessante werk is in 1937 opnieuw uitgegeven door P.L. Carver, Ph. D. met een zeer omvangrijke inleiding over Palsgrave's persoon, werk en bedoelingen in deze vertaling en met een commentaar, die in de eerste plaats voor de Engelse tekst belangrijk is, maar ook voor de Latijnse. Ik heb dan ook in mijn noten bij herhaling van zijn verklaringen en bronnenopgave gebruik gemaakt.

Dit hoofdstuk moge besloten worden met een samenvattend overzicht over de invloed die de *Acolastus* uitoefende op latere Verloren-Zoon-spelen. Er is op dit punt nog veel te onderzoeken. Doordat de twee voornaamste schrijvers over het Verloren-Zoon-motief in de letterkunde, Holstein en Spengler, Duitsers waren, volgen zij het spoor speciaal in de letterkunde van hun moedertaal en zonder twijfel is de navolging van Gnapheus daar het sterkst geweest. Het zou echter, gezien de vertalingen van Tiron en Palsgrave, verwonderlijk zijn, als er ook in de Franse en Engelse letterkunde niet het een en ander op te diepen was. Ook in de Skandinavische landen en in Spanje zijn stukken van deze aard verschenen en, volgt Spanje een eigen traditie, in Skandinavië schijnt de *Acolastus*, die ook

in het Zweeds is vertaald, de toon te hebben aangegeven[1].

Vooral dank zij de uitgave van Palsgrave met meervoudige vertaling (1540) oefenden de Latijnse en de Engelse Acolastus duidelijke invloed uit in de Engelse letterkunde. Carver wijdt er in de inleiding van zijn heruitgave van Palsgrave een afzonderlijk hoofdstuk aan 'Acolastus and Later Literature'[2]. Ik verwijs hier naar dit hoofdstuk en stip de belangrijkste zaken aan.

Udall's *Ralph Roister Doister* gaat naar de mening van vele onderzoekers terug op Plautus' *Miles Gloriosus;* Carver ziet een veel nauwer samenhang met de *Acolastus*, Roister Doister vergelijkt hij met Acolastus zelf, Dame Custance met Lais. Zijn conclusie is: 'There is enough in *Acolastus* not only to set Udall's invention working but to guide it for a considerable distance on its way'[3]. Na Udall komen Gascoigne's, *Glasse of Government*, de anonyme *Misogonus*, Greene's *Mourning Garment* en *Groatworth of Wit* en Lyly's *Euphues* ter sprake. De eerste vier genoemde herinneren aan de geschiedenis van de verloren zoon; wat de Euphues betreft, sluit Carver zich aan bij Dover Wilson[4], die in deze roman verwerking zag niet van de Acolastus zelf, maar van een van een reeks van spelen, daaruit voortgekomen. In de loop van een ± vijftigjarige ontwikkeling zijn sommige karakters verdwenen (de vader), anderen getransformeerd, maar degenen die bleven zijn nog herkenbaar. Acolastus is gegroeid tot Euphues, Philautus, nog met zijn naam aanwezig, is in karakter vooruit gegaan, Lucilla is de oude Lais, die verder is gezonken, Eubulus, die, opvallend genoeg, toevallig verschijnt en spoedig weer vergeten is, is welwillend als altijd.

In de bundel *The School of Shakespeare* publiceerde Richard Simpson (± 1875) een stuk *The Prodigal Son*. Het was slechts over in een Duitse vertaling, die Simpson terug overbracht in het Engels. Het resultaat was, zegt Carver, niet een ander stuk over het thema Acolastus, maar de Acolastus zelf met enige

1 Zie daarover Kat, o.l. blz. 52 vlg.
2 Vgl. Carver, blz. XCV en volg.
3 O.l. blz. XCVII
4 Dover Wilson in *The Library*, vol. X, blz. 337.

oppervlakkige wijzigingen. De namen zijn veranderd, het meisje dat Lais representeert, is nu de dochter van de waard, maar een hele reeks typische détails komen volkomen overeen. Daarbij worden opvallende fouten uit Palsgrave's vertaling overgenomen. Aan het eind van de herbergscène begreep Palsgrave niet de woorden van Lais tot de weggejaagde Acolastus ‘Vestitum hunc depexum habe!’ en vertaalde ‘take the this torne of thredebare garment’; ‘vestitum depexum’ betekent hier echter niet ‘een kaal, afgesleten kledingstuk’, maar is een euphemisme voor ‘een pak slaag’. De gewetenloze Lais, die Acolastus door haar dienstmaagd de kleren van het lijf liet rukken, wordt dus niet plotseling vertederd en medelijdend, maar geeft de uitgeplunderde nog klappen toe. Welnu in ‘The Prodigal Son’ komt dezelfde scène voor. In de Engelse tekst van Simpson klaagt de verloren zoon: ‘Ah pity! and give me an old doublet, that i go not quite naked’. De dochter van de waard (equivalent van Lais) weigert het, maar de waard antwoordt: ‘Yes, this old one will I give you’ en de toneelaanwijzing zegt erbij: ‘Chucks him an old hose and doublet’. Terecht m.i. concludeert Carver, dat de auteur hier Palsgrave's vertaling van de Acolastus volgt.

Tenslotte Shakespeare. In verscheidene stukken komen toespelingen voor op de geschiedenis van de verloren zoon. Daarvoor hoefde hij de *Acolastus* niet gelezen te hebben. Opvallend wordt het echter, als hij trekjes geeft, die niet in het N.T. te vinden zijn, maar wel in de *Acolastus*. Carver geeft daarvan voorbeelden[1], die ik echter weinig overtuigend vind en oppert de mogelijkheid, dat die zouden stammen uit een stuk uit Shakespeare's tijd, dat afhankelijk is van de *Acolastus*. Hij meent, dat het bovengenoemde *The Prodigal Son* daarvoor alleszins in aanmerking komt. Zo zouden we dan, zij 't alleen in bepaalde taalwendingen, (als tenminste *The Prodigal Son* niet zelf aan Shakespeare is toe te schrijven) de doorwerking van de *Acolastus* ook bij de grote Engelse toneelschrijver terugvinden[2].

1 O.l. blz. CI en CII.

2 Vgl. verder over invloed op de Engelse letterkunde: Herford, *Englische Studiën*, 9., 203 en *Studies in the literary relations*, 1886, blz. 149-164.

In Duitsland dan zijn de volgende stukken te noemen (ik volg hier Spengler en Kat):

Johann Ackermann publiceerde *Ein schönes Geistliches vnd fast nutzliches Spiel vom verlornen Sohn*, Zwickaw, 1536, waarin het drama tot een grappig volksstuk is gedegradeerd. Negen jaar later bewerkte Andreas Schorpfenecker dit stuk in *Ein kurzer Auszug der Teutschen Comedien des Acolasti (das ist) vom verlornen Son*, 1545; Ackermans 1549 verzen worden hier tot 670 bekort. Jörg Wickram had toen reeds uitgegeven *Ein schönes vnd Evangelisch Spil von dem verlornen Sun*, Colmar 1540. Hij breidt het stuk geweldig uit door vele figuren te verdubbelen of te verveelvoudigen. De vader heeft twee raadgevers, de zoon vier verleiders, en vier lichtekooien verlokken hem. In de herberg treedt een vermakelijke boeteprediker op, Nebulus Schalksnarr. Alle figuren, zelfs de oudste zoon tonen een echt menselijke gemoedelijkheid, een van de 4 lichtekooien gooit de uitgeschudde Absalom (zo heet hier de verloren zoon) een oude kiel en een hoed met gaten toe[1] enz. Eveneens overvol is het stuk van Nicolaus Risleben *Asotus*, Magdeburgk 1586; 51 dramatis personae komen er in voor en twee engelenkoren; het grootste deel bestaat uit letterlijke citaten van Ackermann. Nooit gedrukt werd een verloren-zoon-spel van H.W. Kirchhoff van ± 1570, samengesteld op verzoek van landgraaf Wilhelm van Hessen uit ‘die schone, liebliche Historiën vom verlornen Sohn’. Van de *Asotus pönitens* van Christian Schoen kennen we alleen de titel, genoemd door Gottsched. Johan Nendorf, rector in Goszlar, gaf ook weer een *Asotus*, Goszlar 1608. Hij verontschuldigt zich in zijn Latijns nawoord, dat hij gebeurtenissen uit verschillende tijd en uiteenliggende plaatsen eodem tempore et loco laat spelen, maar, voegt hij toe ‘verum hoe drama non doctis sed rudibus duntaxat edidi’. In overeenstemming met deze sfeer laat hij een komische figuur, Johann Claut, platduits spreken.

1 Waarschijnlijk weer de misvatting van ‘vestitum hunc depexum habe!’ uit de *Acolastus;* de titel *Asotus* zou ten onrechte aan navolging van Macropedius doen denken.

Ludovicus Hollonius, predikant te Pölitz in Pommeren publiceerde *Freimut, das ist vom Verlornen Sohn, aus dem XV Capittel des Evangelisten Lucae*, Alten-Stettin, 1603. Hij stelt de zaak actueel door de parasieten te vervangen door zwervende lansknechten. De moraliserende tendens spreekt uit de figuur van het herbergmeisje Rosemund, die uit ergernis over de lichtzinnige tonelen het huis verlaat. Martinus Bohemus (Böhme) Oberpfarrer in Lauban noemt zijn stuk weer *Acolastus*, met als ondertitel: *Eine lustige Comoedia vom verlornen Sohn*, Wittenberg, 1618. Het woordje lustig wijst op het karakter evenals de toevoeging in de titel van zijn *Drey schöne Geistliche Comoediën* (naast de Acolastus een Judith en een Tobia): 'Darinnen das Hauszwesen vnd wie es im gemeinem Leben zugeht für Augen gestellet wird.' Nicolaus Loccius, om met deze te sluiten, conrector in Lüneburg, schreef *Schaw Spiel, der Freyen vnd vnbendigen Jugend, Oder Comoedia vom vngerathenen vnd Verlornen Sohn, in welcher der heutigen Jungen Burse Leben vnd Lauff, handel und wandel fürgebildet*..., Lüneburg, 1619. Het stuk omvat ± 5000 verzen en de 'handel en wandel' der studerende jeugd wordt er drastisch-studentikoos ten tonele gebracht met ruiten ingooien en afranselen van nachtwakers. Al deze stukken zijn door de Acolastus beïnvloed, al toont reeds de enige malen gebruikte titel *Asotus* aan, dat ook Macropedius bekend was.

Er zouden nog wel andere stukken te noemen zijn, waarin op de een of andere wijze de verloren zoon optreedt, maar wij zijn al ver genoeg van Gnapheus verwijderd geraakt. De globale opsomming toont voldoende aan, hoe het genre bij deze schoolmeesters en predikanten aan diepe ernst inboette door een neiging tot amusant realisme met hoogstens moraliserende strekking, ook hoe het als artistieke toneelcompositie was vergrofd en verworden.

Is er een duidelijke invloed van de Acolastus waar te nemen in onze eigen, Nederlandse letterkunde? Men bedenke bij deze vraag dat die letterkunde nog volop rederijkerskunst was, met de overheersende neiging in spelen van sinne allegorische figuren te doen optreden. Het was een heel ander soort toneel

dan het spel met levende, individuele figuren, hoe ook soms tot typen verstrakt, zoals onze schooldramaschrijvers dat leerden van Terentius. Het verloren-zoon-motief ontbrak geenszins, maar het werd bijna steeds anders verwerkt en was zelden het centrale motief. En het is zeer de vraag of de Latijnse *Acolastus*, die niet in het Nederlands was vertaald, daartoe inspireerde of op de uitbeelding invloed had. Veeleer is invloed te constateren van de *Elckerlyc*, die trouwens met de verloren zoon verwant is. Ook ligt de *Asotus* van Macropedius meer in de lijn dezer zinnespelen (denk aan zijn duivels) dan de *Acolastus*.

Slechts indirect komt de verloren zoon bijv. in Everaerts *Tspel van Jonckheyt ende Redene* aan de orde in de vermanende preek, die Redene er houdt. Als toneel op het toneel verschijnt de verloren zoon ook indirect in de twee spelen van Robert Lawet, die zijn naam als titel voeren (1583).

Het toneel in de tweede macht wordt hier inderdaad een volledige weergave in spel van de parabel, maar zelfs in dat spel, dat ‘den troosteloozen zondare’ ter lering wordt voorgezet, treden een reeks gepersonifieerde abstracta op, zoals in het begin de verleiders Quaden Wille en Sinnelick Ingheven. Toch herinneren deze aan Acolastus' kwade vriend Philautus, die echter veel meer een menselijke figuur is geworden. In het onderhoud met de vader vóór het vertrek is ook verwantschap. De vader tracht de zoon door vermaningen van zijn plan af te brengen, gaat dan naar binnen en komt later, opnieuw overredend, met de geldzak terug. Zoals Acolastus' vader zijn argwaan uitsprak, dat Philautus de slechte raadsman was, zo zegt ook hier de vader:

> O lieve kindt / dits tavys van eenighe quaden;
> Die u ditte raden // es wel te bemerckene.

Het afscheid met een wederzijds ‘adieu!’ nadat de vader nog eenmaal vermaande kwaad gezelschap te vermijden en zichzelf wijs te beheersen, en de vreugde der verleiders als de zoon met de beurs naar buiten komt, het is alles sterk verwant, al drukt

Lawet zich wel breedsprakeriger uit. Zo is er meer. Het verloop van de herbergscène is als het ware door de situatie zelf voorgeschreven en enige overeenstemming behoeft hier weinig te zeggen. Ook hier legt Lawet de kleuren er dikker op. Maar er zijn toch weer typische trekjes, die de veronderstelling wekken, dat hij de Acolastus gelezen had. Bijvoorbeeld de sentimentele vleiwoordjes waarmee de lichte meisjes (hier weer personificaties, Wellust des Vleeschs en Begherlichheyt der Ooghen) de verloren zoon het hoofd op hol brengen en die door hem gelijkelijk worden beantwoord: smullekin, ampullekin, prullekin enz. Opmerkelijk is verder het feit, dat men ook hier na de eerste slemppartij het banket binnen in de kamer voortzet en dat de zinnekins, als in de Acolastus het dienstpersoneel en de parasieten, ons komen vertellen hoe het verloop is. In de verzoeningsscène met de vader kunnen gelijksoortige wendingen moeilijk argument zijn, aangezien beide dichters hier nauwkeurig het Evangelieverhaal volgen. Maar bij de ontmoeting met de landman, wiens zwijnen de verloren zoon mag hoeden, en bij zijn jammerklacht treft mij weer, hoe bij Lawet dezelfde hoofdmotieven (in de Acolastus overigens veel genuanceerder uitgewerkt) vrijwel in dezelfde orde terugkeren. Zou dit alles alleen aan de situatie of een algemene traditie te wijten zijn? Ik geloof eer dat bij Lawet de herinnering aan lectuur van de Acolastus telkens doorwerkt. Maar bewust wilde hij een heel ander stuk geven, verknocht als hij, meer dan een halve eeuw na Gnapheus schrijvende, nog was aan het rederijkerse Spel van Sinne.

Welk een terugval dit was en hoe sterk Gnapheus hem als kunstenaar overtrof, dat dringt zich aan ons op, als wij parallelle scènes na elkaar lezen. In het veel grover herbergtoneel van Lawet is de verloren zoon eenvoudig de losgebroken zinnelijke doordraaier, terwijl bij Acolastus, vooral in het gesprek met Lais, een verrukt-zijn door het leven en de liefde stem krijgt, dat ontroerend menselijk is en daardoor zijn geval tragisch maakt. En de verzoening met de vader krijgt bij Gnapheus, al heeft hij de scène volgestopt met Terentius-citaten, rijker be-

wogenheid en dieper gloed, omdat in Acolastus angst, berouw en hoop, in de vader wanhoop, toorn en liefde strijden.

Verder verwijderd van de *Acolastus* is de prozaroman *De Historie van den Verloren Sone* van 1540, die trouwens terug gaat op de *Moralité de l'Enfant Prodigue* (Lyon, 1535). Een grote rol speelt hier de verhouding tussen de beide broers. De oude vader wil in het begin het bestuur over zijn huis aan de oudste zoon overdragen; de jongste, met zijn geheel ander karakter, verzet zich en trekt er met ‘'t Verdorven Kint’ en ‘Die Roeckeloose’ tussenuit om het leven te gaan genieten. Aan het einde van het verhaal staat dan ook de verzoening der broeders. Dit geeft reeds dadelijk aan deze roman een ander karakter.

Uit de 17de eeuw moeten nog twee stukken worden genoemd. Ten eerste W.D. Hooft's in de richting van de klucht gaande *Hedendaagse Verlooren Soon* (1630), welks opzet herinnert aan de zojuist genoemde proza-roman, maar waarin het vooral te doen is om de amusante schelmenstreken van de zoon met vrienden en vriendinnen, terwijl berouw en bekering niet veel anders zijn dan een practische noodsprong. En ten tweede uit 1689 een spel van de Zuid-Nederlander Cornelis de Bie, getiteld *Den Verloren Sone Osias oft bekeerden Sondaer*. Ook De Bie, schrikt niet terug voor een soms plat realisme, maar de tendens van zijn stuk is oprecht godsdienstig. Merkwaardig is zeker, dat zelfs nu nog (1689!) de verleiders van Osias personificaties van abstracta zijn: Onghebonde Vrijheydt en Sorgheloose Wellusticheyt. In deze inleiding op de *Acolastus* ga ik op die stukken niet verder in, nog minder op wat volgende eeuwen nog brachten. Daarvoor, evenals voor de verwerking van het verloren-zoon-motief in liederen, refereinen, in emblemataliteratuur en beeldende kunst, verwijs ik naar het boeiende proefschrift van J.F.M. Kat, *De Verloren Zoon als letterkundig motief* (diss. Nijmegen, 1952).

De oogst aan spelen in het Nederlands is niet groot, in onderscheiding vooral van Duitsland, en de invloed van de dan ook niet in 't Nederlands vertaalde *Acolastus* evenmin. Het meest zou men die invloed hebben kunnen verwachten bij de rijk-

verzorgde spelen in de Jezuiten-colleges in Zuid-Nederland, waarin ook de humanistisch-religieuze opvoeding der jeugd een sterke drijfveer was. Maar enerzijds hebben we vrijwel geen teksten van deze spelen en anderzijds komt op de lijsten der repertoire-stukken geen Verloren-Zoon-spel voor, waarschijnlijk omdat men een realistische weergave van dit thema, al was de tendens stichtelijk, toch gevaarlijk achtte.

De doorwerking van het schooldrama in het algemeen en in artistieke zin komt in de nationale letterkunde sedert de Renaissance echter zeker tot haar recht en meer dan het onderwerp was deze artistieke vormgeving bevruchtend. Tot de groep der neo-Latijnse dramatici behoort immers ook George Buchanan, wiens invloed ook bij ons (Jephta) niet te onderschatten is; hij ging echter een stap verder dan de comedie-schrijvende rectoren door zich niet bij Terentius, maar bij Seneca en zelfs Euripides aan te sluiten. Zo doen straks ook onze grote dramaturgen van de 17^{e} eeuw, doch de weg daarheen ging over de Terentiaanse schooldrama's. Zonder twijfel hebben verscheidenen van hen zulke drama's gelezen en misschien hebben ze in hun jeugd opvoeringen bijgewoond. Van Huygens weten we, dat hij te Turnhout een opvoering van het Jezuitentoneel, die late uitloper van het schooldrama, bijwoonde. Bij hem zien we ook directe beïnvloeding; immers zijn Trijntje Cornelisdochter is voor een belangrijk deel ontleend aan de *Aluta* van Macropedius.

Er zijn meer dingen te noemen. De methode om voor afzonderlijke tonelen telkens een eigen metrum te kiezen, dat met de handeling harmonieert, leerden de rectores in hun Terentius en Plautus. Vindt men daarvan nog niet een rest in de wisseling der metra, ook buiten de koorliederen, in Bredero's stukken? En als we Vondel drie stukken zien wijden aan Jozefs lotgevallen, dan vragen we ons af, of hij hier niet in het spoor gaat (direct of indirect) van de schooldrama-dichters, van wie Theod. Rhode het in 1625 ook reeds deed, terwijl we het nà Vondels drama's opnieuw zien in de neo-Latijnse stukken van G.F. le Jay (1695-'98) en Paul Aler (1703-'05).

Men kan zeggen, dat bundels van invloeden op ons Renaissance-drama inwerkten, waarin afzonderlijke strengen op allerlei wijze verknoopt werden. Een daarvan was het Latijnse en uit het Latijn vertaalde schooldrama. Ik wijs tot slot op de figuur van Heinsius, wiens *Herodes infanticida* tot de Latijnse schooldrama's is te rekenen, doch die (als Buchanan) daarbij Terentius reeds voor Seneca wisselde; wiens *Nederlandse Poëmata* niet denkbaar zijn zonder de scholing van zijn Latijnse poëzie en die in vele opzichten weer de leermeester werd van Vondel. Vondel die misschien zijn eerste impulsen voor het toneel in zijn vroege jeugd ontving, toen hij te Keulen zijn zuster zag meespelen in een schooldrama over Mozes of toen hij voor het Utrechts stadhuis een David en Goliath zag opvoeren.

V. De Acolastus. Wijze van uitgave.

Over karakteristieke elementen van de *Acolastus* hier maar een enkel samenvattend woord. Ze worden immers telkens aangewezen in de aantekeningen bij Latijnse tekst en Nederlandse vertaling. Ik wil slechts over twee onderling samenhangende aspecten hier kort in het algemeen handelen. Het eerste is het *geestelijk-hybridisch* karakter van het stuk. Er is niet aan te twijfelen, Gnapheus was een oprecht gelovig, protestants christen. Men hoeft slechts de peroratio te lezen, die één overtuigde geloofsbelijdenis is en waarin het doel van het spel duidelijk wordt omschreven als de doordringing van de toeschouwers met het geloof in Gods genadige liefde. ‘Als gij hiervan door ons voldoende overtuigd zijt’ zegt hij in de laatste verzen tot het publiek, ‘dan is er niets meer wat gij verder van ons zoudt kunnen hopen’. Het protestantse karakter wordt niet in dogmatische discussies uitgestald. De proloog begint zelfs met de waarschuwing, dat het publiek in 't algemeen geen nieuwigheden te verwachten heeft, maar speciaal geen nieuwe leerstellingen (vs 7: no vis de dogmatis ne μν quidem); hij zal eenvoudig de evangelische parabel ten tonele brengen. Openlijke

uitspraken over leergeschillen zouden immers voor Gnapheus, die het overigens in den Haag al warm genoeg had, uitermate gevaarlijk zijn geweest. Dat zal ook de grond zijn, waarom hij de oudere broeder buiten het spel laat, die bij vele protestantse bewerkers de gretig aangevallen personificatie van Rome was. Toch is zijn protestantisme uit allerlei kleine trekken af te lezen, zoals de citaten uit de brieven van Paulus, de aansporing van de vader bij het vertrek van de zoon ijverig in de bijbel te lezen, die hij hem meegeeft (vs 318: haec sedulo verses, haec mente tractites enz.). De peroratio predikt een verzoening sola fide; wie dat er niet onmiddellijk uit las, kon in ieder geval getroffen worden door het opschrift in het vignet van de drukker, Martin de Keyser: sola fides sufficit.

Gnapheus is dus overtuigd protestants christen, maar hij is ook humanist. De wijsgerige problematiek aangaande het bestuur en de ordening van de kosmos door God, een god, of enigerlei vorm van toevallig lot, zoals die door antieke dichters en denkers was behandeld, interesseert hem in hoge mate. Even sterk gaat zijn belangstelling uit naar de vragen aangaande de opvoeding. Telkens roert hij die beide zaken aan in de gesprekken tussen de vader Pelargus en diens raadsman Eubulus. En nu ontstaan er vreemde complicaties. Zeker, het verhaal is een parabel, d.w.z. een verhaal uit het natuurlijk menselijk leven, waarin het geestelijke wordt gesymboliseerd. Deze Pelargus is dus een menselijke vader met zijn menselijke problematiek. Maar hij staat symbolisch voor God de vader, gelijk de verloren zoon voor de mens-zondaar. De bijbelse gelijkenis is dan ook terecht uiterst sober met dat menselijke beeld van de vader. Wanneer onze Pelargus geïrriteerd wordt door zijn lichtzinnige, ondankbare zoon, doet ons dat nog aan als echtmenselijk zonder de symboliek te doorkruisen; minder goed gaat het al, wanneer Pelargus moedeloos, zo niet wanhopig is ten opzichte van de goede afloop; maar bepaald hybridisch wordt het als hij met Eubulus wijsgerig discussieert over het wereldregiment en opvoedingsmethoden enEubulus als christendenker hem met bijbelcitaten naast humanistisch-practische

wijsheid moed gaat inspreken en van een liefdevolle voorzienigheid moet overtuigen.

Zij beiden voeren hun gesprekken als antieke personages, hetgeen het hybridische verhoogt. Het demonstreert zich dan ook het opvallendst, als Eubulus na met citaten uit het evangelie en uit Paulus' brieven zijn overtuiging te hebben gestaafd (de haren op ons hoofd zijn door Hem geteld, in Hem leven wij, bewegen wij ons en zijn wij) de goden aanroept, dat ze Pelargus (het symbool voor God-de-Vader) tot deze overtuiging mogen bekeren!

Deze hybridische dubbelheid wordt niet het minst veroorzaakt (en dit is mijn tweede aspect) door de grote afhankelijkheid van Terentius. Als humanistisch rector streeft Gnapheus er naar zoveel mogelijk bewonderde elementen uit Terentius' comedies in zijn stuk te incorporeren. Dit is bijzonder begrijpelijk bij een man, die ter schole was gegaan bij de broeders des gemenen levens. Immers de eerste Nederlandse Terentius-uitgave (de Andria) werd door Pafraet te Deventer gedrukt (1512) en 21 van de 23 Terentiusuitgaven, tussen 1500 en 1530 in Nederland verschenen, komen uit Deventer[1]. Uit Terentius stamt het vriendenpaar van de ietwat norse, stroeve, pedagogisch kortzichtige, oude vader en de wijze vriend, zoals hij dat vond bijv. in Menedemus en Chremes in de Heautontimorumenos.

Bolte heeft, in het voetspoor van Dupréau (in de Parijse editie van 1554), nauwkeurig de plaatsen opgespoord, waar Gnapheus wendingen, soms hele verzen uit antieke dichters en wel speciaal Terentius en Plautus, in zijn dialogen overneemt en verwerkt. Het resultaat is niet minder dan verbluffend. Verbluffend zowel om de belezenheid die er uit blijkt en de knapheid van verwerking als ook om de naar moderne begrippen ongehoorde navolging en ontlening. De *Acolastus* wordt daarmee wel een bijzonder sprekende illustratie van de imitatio der humanisten en Renaissancisten, die wij allerminst

1 Vgl. v. Alphen, *Ned. Terentius-Vertalingen in de 16e en 17e eeuw*, blz. 27/28.

naar moderne maatstaven mogen oordelen, die integendeel een integrerend deel uitmaakt van deze literatuur. Maar verbluffend blijft het niettemin te constateren, dat bijv. op het hoogtepunt van het stuk, de liefdevolle ontvangst van de verloren zoon door de vader, de tekst, die ons als natuurlijk en echt aanspreekt, aaneenhangt van klassieke citaten. Ik heb daarom in mijn aantekeningen de aanwijzingen van de citaten door Bolte en Carver voor een zeer groot deel overgenomen, met weglating slechts van enkele, waar zij m.i. de spitsvondigheid te ver drijven, daar het algemeen gebruikelijke wendingen betreft, die ook zonder het voorbeeld uit de context vanzelf voortkomen. Ik acht de aanwijzing daarvan zeer instructief voor een juist begrip der literatuur van dit tijdperk en de daaraan inhaerente imitatio, ook al werken ze op onze moderne opvatting van oorspronkelijkheid ontnuchterend.

Tot slot een enkele opmerking over mijn wijze van uitgave en bewerking. Ik koos met Bolte als Latijnse tekst, die van de editio prima van 1529. Deze is echter moeilijk te bereiken. Bolte geeft vier bibliotheken op, waar zich een exemplaar bevindt, Königsberg, Londen, Petersburg (defect) en Upsala. Het was nodig een dier exemplaren te vergelijken, want Bolte herdrukt wel de editio prima, maar niet integraal. Van zijn weinige emendaties geeft hij verantwoording; eveneens doet hij dat van de gemoderniseerde spelling van een aantal Latijnse klanken. Maar... hij gaf zijn eigen interpunctie, die natuurlijk afhankelijk is van zijn tekstverklaring. Ik heb daarom het exemplaar uit Upsala naar Leiden laten komen ter vergelijking. Mijn assistente in 1954, Mevr. Joh. Nijhof-de Knegt, bewees mij de zeer gewaardeerde dienst alle verschillen in interpunctie tussen de editio princeps en die van Bolte nauwkeurig aan te tekenen. Al deze verschillen in de noten te vermelden, zou niet alleen onredelijk veel plaatsruimte vergen, maar heeft ook geen nut. Veel heb ik nochtans vermeld. Wie het beziet, zal mijn besluit begrijpen niet deze editie van 1529 integraal naar de spelling en naar de interpunctie te herdrukken. Ze is niet alleen slordig (herhaaldelijk ontbreekt bijv. aan het eind van een zin

de punt) en in het gebruik der leestekens en dat van hoofd- en kleine letters inconsequent, maar bepaalde eigenaardigheden maken voor de moderne lezer de tekst onoverzichtelijk, zoniet verwarrend. Zo vangt Gnapheus hier, wanneer binnen één versregel twee of drie personen aan het woord komen, een nieuwe zin van een nieuwe spreker dikwijls niet met een hoofdletter aan, maar begint soms wel met een hoofdletter na een komma. Ik laat hier een overzicht volgen van de voornaamste verschillen, met opgave van mijn keus:

1. De editie 1529 heeft in een aantal woorden klinkers, tweeklanken en medeklinkers, die voor de moderne Latijn-lezer ongebruikelijk zijn en door Bolte vermeden zijn, waarbij ik mij, ter vermijding van misverstand, aansloot. Zo vindt men er *craedere* voor *credere, foelix* voor *felix, charus* voor *carus, ocium* voor *otium, vortere* voor *vertere* enz.
2. De editie 1529 gebruikt bij meer woorden als regel hoofdletters, zoals bij Comoedia, Musia, Scaenicus, Histricus, enz. Een zinsdeel na een komma begint menigmaal met een hoofdletter, terwijl anderzijds dikwijls kleine letters staan, waar wij een majuskel zetten, o.m., zoals reeds gezegd is, bij zinnen, die binnen een vers aanvangen. Ik heb, als Bolte, hier op moderne wijze genormaliseerd.
3. De editie 1529 heeft aan de ene kant meer komma's, met name bij het laatste lid van een meervoudige opsomming, ingeleid door *et* (a, b, et c), voor en na bepalingen in de ablativus en voor en na de ablativus absolutus; aan de andere kant ontbreken komma's, waar wij ze gewend zijn, bijv. vóór voegwoorden en voor aanspraken in de vocativus. Soms staat een komma, waar puntkomma redelijker is. Ook hier heb ik, waar geen twijfel kon bestaan over de bedoelde zin, Bolte in een consequenter en moderner gebruik gevolgd.
4. De nummering van bedrijven en tonelen geschiedt in de editie van 1529 met letters, de namen der dramatis personae worden dikwijls afgekort, aanhalingstekens ontbreken ge-

heel, ook waar een personage de woorden van een ander personage citeert. Ook hier volgde ik Bolte, door de nummering in cijfers te geven, de namen voluit te schrijven en aanhalingstekens te gebruiken.

Waar Bolte een coniectuur gaf of naar een latere editie dan 1529, zetfouten verbeterde, of een interpunctie koos die afhankelijk is van zijn interpretatie, heb ik dat in de noten vermeld en natuurlijk zelf gekozen. Melding werd tevens gemaakt van een aantal opvattingen en coniecturen van Carver. Het leek mij onnodig al de gevallen aan te tekenen, waar de editie van 1529 volgens de algemene, bovengenoemde regels afwijkt. Zo heb ik dus bijv. niet aangetekend, waar een komma ontbreekt voor een vocativus of voegwoord of waar een abl. abs. in komma's staat. Wel bijv. waar punten voor vraagtekens en uitroeptekens staan en omgekeerd, waar een nieuwe zin met kleine letter begint of waar twee zinnen (door een punt te scheiden) als één, door een komma gelede zin optreden. Ongewone *ae* voor *e, oe* voor *e, ch* voor *c* enz. heb ik stilzwijgend veranderd. Ook zo werden deze noten al omvangrijk genoeg. Ze geven, bij een leesbaarder tekst, tesamen met de samenvattende opmerkingen hierboven, aan de belangstellende m.i. een voldoende duidelijk beeld van de editio princeps.

De varianten in de tekst in de editie van 1655, die Gnapheus zelf opnieuw bewerkte, heb ik daarentegen, waar het geen verbetering van zetfouten betrof, ter zijde gelaten, aangezien deze ouderdomsomwerking geheel geïsoleerd staat in de teksttraditie en door niemand der latere uitgevers is gevolgd.

De vertaling stelde ten eerste voor de vraag of proza dan wel verzen de voorkeur verdienden. Al is, ook bij de grootste nauwgezetheid, een vertaling in verzen niet zo letterlijk mogelijk, als in proza, ik meende toch, dat alleen een weergave in verzen het stuk in moderne Nederlandse vorm voor lezers en eventueel spelers kon doen leven. De tweede vraag, die zich daarna opdrong was: wat voor verzen? Het oud-Latijnse vers van Terentius, dat Gnapheus gebruikt voorzover men het destijds verstond, is in het Nederlands volstrekt onnavolgbaar; voor de

hand lag dus een ritme gegrond op een eenvoudig alternerend metrum. Gnapheus beperkt zich echter allerminst tot één metrum, tenzij dan in één afgerond toneel. Boven de afzonderlijke tonelen plaatst hij aanwijzingen als senarii omnes, trochaeici catalectici, trimetri, octonarii, σ□□ζοντες. De omvang der versregels is door deze methode in de verschillende tonelen in sterke mate uiteenlopend. Dat alles ook door varianten van Nederlandse metra weer te geven was ondoenlijk en zou de vertaling chaotisch maken; typen als de hinkverzen zijn trouwens in het Nederlands volstrekt artificieel. Ik koos dus het meest gewone metrum der Nederlandse dramatiek, de iambe met een wisseling tussen de iambische vijfvoeter en de zesvoeter. Kortere versregels gaf ik in vijfvoeters weer, langere in alexandrijnen. Had ik immers consequent de vijfvoeter toegepast, dan zou ik voor sommige partijen met lange en zeer lange verzen in het Nederlands veel meer versregels nodig gehad hebben, des te bezwaarlijker omdat toch al de beknoptheid van het Latijn menigmaal een versregel meer in het Nederlands noodzakelijk maakte. Er zijn echter twee uitzonderingen. De in trochaeische versmaat geschreven stukken hebben een eigen, levendiger, min of meer opgewonden karakter; het leek mij gewenst en zonder bezwaar mogelijk ook hier in het Nederlands trochaeische vijf- of zesvoeters te gebruiken. Geheel op zichzelf staat tenslotte het vreugdelied van Acolastus (vs 461-481), geschreven in 5 Sapphische strofen; hier koos ik in de vertaling dezelfde strofen.

Aan de tekst is een dubbele reeks noten toegevoegd. De eerste, steeds onder de Latijnse tekst op de linker bladzijde, is tekstkritisch en wijst vooral de verschillen aan met de editio prima. De tweede, waarin de citaten uit de antieke literatuur worden aangewezen en commentaar gegeven wordt, welke zowel op de Latijnse als op de Nederlandse tekst betrekking heeft, begint, voorzover er plaatsruimte is op de linkerbladzijde en loopt op de rechter door. Het telkens voorgeplaatste dubbele getal verwijst naar de regels in het origineel en in de vertaling.

Voor de commentaar in de aantekeningen heb ik een dank-

baar gebruik gemaakt van dat van Carver in zijn moderne editie van Palsgrave en van de hiervoor genoemde aanwijzingen door Bolte van de citaten uit de antieke letterkunde. In Carvers commentaar is bijzonder interessant de constatering van de invloed van Erasmus' Adagia. Overigens hield ik de commentaar beperkt; waar de Latijnse tekst steeds links van de Nederlandse afgedrukt staat, was een verklaring van die tekst m.i. slechts dan nodig, als Gnapheus ongewone Latijnse woorden koos, als de zin van het Latijn dubieus was, of als de inhoud zelf om interpretatie vroeg.

Het dikwijls moeizame en tijdrovende werk van vertaling en commentaar heb ik gaarne verricht, omdat het mij bij voortduring boeide, maar niet minder gedreven door de hoop, dat ik aldus dit beroemde drama, nooit tevoren in het Nederlands vertaald, voor het algemeen Nederlands publiek toegankelijk zou maken en zodoende begrip zou mogen wekken voor dat merkwaardige genre, dat speciaal in de Nederlanden der zestiende eeuw een hoge bloei bereikte en dat in de geschiedenis van de West-Europese letterkunde een belangrijke episode vormt, het Neo-Latijnse schooldrama.

P. MINDERAA.

ACOLAS-
TVS

DE FILIO PRODI
GO COMOEDIA ACOLASTI
tulo inſcripta, authore Gulielmo Gna-
pheo, Gymnaſiarcha Hagienſi.

GODFRIDVS DV-
mæus Antuerpiæ excudebat,
Anno. M. D. XXIX.
Menſe Iulio.

CVM GRATIA ET
Priuilegio Imperiali ad triennium.

Acolastus
Spel van de verloren zoon door Gulielmus Gnapheus

NAAR DE EERSTE LATIJNSE DRUK VAN GODFRIDUS DUMAEUS, ANTWERPEN 1529,

IN NEDERLANDSE VERZEN VERTAALD DOOR

P. MINDERAA

Gulielmus Gnapheus Hagiensis
Ioanni Sartorio Amstelredamo S.D.

Cum sint, mi Sartori, hoc nostro tam docto saeculo viri egregie docti, qui omne disciplinarum genus tractent, versent et excolant, demiror poesim comicam sic iacere neglectam, sic porro intactam relinqui, tanquam res sit inimitabilis et cui opera parum utiliter collocetur. Quod ni ita habere videretur, non tam velut coniurate bonarum rerum scriptores inde temperarent manus. Laudata est comoedia Tullio ut humanae vitae speculum, celebrata est doctorum virorum calculis, sed indigne, si ipsa indigna sit, quam multi conentur vel imitari vel ad vivum exprimere. Habet haec aetas nostra suos Tullios et Livios, habet suos Vergilios et Demosthenes, ut Solones, Hippocrates et Chrysostomos taceam; Menandros et Terentios nullos habet. An eo fit, quia sublimior eius rei habeatur tractatio et non nisi summis ingeniis digna? Errat mea quidem sententia, qui ita censeat. Nam ut comoediarum argumenta e media hominum vita petuntur, ita et tractari facile possunt

Willem de Volder van den Haag aan Johannes Sartorius[1] van Amsterdam.

Mijn beste Sartorius! Ik verwonder mij erover, dat, hoewel er in onze zo beschaafde eeuw uitnemend geleerde mannen zijn, die elk soort van wetenschap met ijver en zorg beoefenen, de komedie in verzen zo verwaarloosd ter neer ligt, zo volkomen onaangeroerd blijft, alsof het een onnavolgbare zaak gold en waaraan men met al te weinig nut zijn moeite zou besteden. Als dit hen niet voorkwam zo te zijn, zouden immers schrijvers van uitstekende werken daarvan niet, als na een samenzwering, de handen afhouden.

De komedie is door Cicero geroemd als spiegel van het menselijk leven, zij is vermaard door de bijval der geleerden, maar dit niet naar verdienste, indien zij zelf niet verdient, dat velen beproeven haar na te bootsen of levend weer te geven. Onze tijd heeft mannen als Cicero en Livius, als Vergilius en Demosthenes, om te zwijgen van figuren als Solon, Hippocrates en Chrysostomos, maar zij heeft geen Menanders en Terentii. Zou dat daaraan liggen, dat de beoefening der komedie voor al te verheven wordt gehouden en alleen de hoogste talenten waardig? Hij die dat zou menen, dwaalt naar mijn gevoelen. Want zoals de onderwerpen der komedies midden uit het menselijk leven

1 *Johannes Sartorius* (Snijders), geb. te Amsterdam 1500, gest. 1557, doceerde Latijn in de school gevestigd in het St. Paulusklooster, later in de Waag. Reeds vroeg Hervormingsgezind, waarvoor hij een jaar gevangen zat in den Haag. Hoewel hij zijn leringen herriep, werd hij later opnieuw aangeklaagd en in 1535 uit Amsterdam verbannen. Hij woonde daarna te Noordwijk en te Basel. Over zijn theologische strijd en zijn geschriften zie J.F.M. Sterck, *Onder Amsterdamse Humanisten*, Hilversum, 1934.

ob stili mediocritatem dicam an facilitatem potissimum ab iis, qui hominum ingenia, mores et vitam sic habent meditata, ut ea pro decoro queant exprimere. Porro autem ut hanc ego glaciem audax perfringerem, tentavi, quid nostra, qualiscumque tandem ea sit, Thalia daret. Argumentum delegi ex sacris, quod in comoediae formam cogi posse iudicarem, praeterquam quod hic res subinde in nimis tragicas exeat exclamationes idque praeter comicas illas leges, quas nobis tradidit Flaccus. Quod quidem crimen levius esse duxi quam a sensu et rei dignitate recedere. Malui enim pietatis respectui quam litteraturae decoro alicubi servire. Iam rem ipsam sic prosecuti sumus, sic stilum temperavimus, ut nihil habeant sycophantae, quod calumnientur, habeant autem litteratores pii, quod adfatim doceant et moneant bene. Multos novi ad hanc palaestram instructioribus animis esse, quos cupiam ad id genus studia accingere. Quo in loco et te et Gulielmum meum Niveldium habeo, ut alios praeteream mihi non perinde notos. Quare sub tuam, mi Sartori, ferulam hic noster Acolastus (sic enim illi nomen fecimus) venit: venit, ut pro meritis suis tractetur. Hoc enim onere dudum levari opto; liberum

worden gehaald, zo kunnen zij ook, dank zij de middelmatigheid of moet ik zeggen de gemakkelijkheid van de stijl, vooral door hen terhand genomen worden, die de inborst, de zeden en het leven der mensen zó gedurig met aandacht hebben beschouwd, dat ze ook in staat zijn ze op passende wijze weer te geven.

Ik heb dan mijnerzijds, om vermetel dit ijs te doorbreken, de proef genomen, wat onze blijspelmuze, van welke aard ze dan tenslotte moge zijn, zou kunnen schenken. Mijn stof heb ik gekozen uit de gewijde verhalen, omdat ik oordeelde dat deze in de vorm der komedie kan worden gevat, afgezien daarvan dat het hier bijwijlen uitloopt op al te verheven uitroepen en dat dit in strijd met de wetten van het komische is, die Horatius ons heeft overgeleverd. Ik heb echter een overtreding daarvan lichter geacht dan dat ik van de gevoelswaarde en de waardigheid, die de stof in zich heeft, zou afwijken. Ik heb mij immers liever ergens in dienst willen stellen van de achting voor de vroomheid dan van de litteraire norm.

Het verhaal zelf hebben wij zo doorlopend behandeld en onze stijl zo beheerst, dat valse aanklagers geen grond hebben ons te belasteren, maar plichtsgetrouwe leermeesters materiaal ontvangen om overvloedig te onderwijzen en goed te vermanen. Ik weet wel, dat velen voor deze worstelkamp met beter talenten zijn toegerust; ik kan slechts verlangen hen tot dit soort van arbeid aan te gorden. Tot hen reken ik u en Willem van Niveld[1] om anderen, mij niet gelijkelijk bekend, voorbij te gaan. Daarom Sartorius, komt onze Acolastus (zo heb ik hem nl. genoemd) onder uw tuchtroede: hij komt om behandeld te worden naar zijn verdiensten. Reeds lang toch begeer ik van deze zware taak te worden verlost; ik geef u over hem de vrije

1 Gulielmus Niveldus, Willem van Niveld. Wie mag hier zijn bedoeld? Ik vraag mij af, of wij hier met een latinisering te doen hebben van de naam van Willem van Zuylen van Nyeveld († 1543), aan wie de Souterliedekens wel worden toegeschreven.

tibi facio, ut eum, quibus visum est, modis exerceas. Tam mihi non sum Maevius, tam mihi non ignosco, ut deformes catulos pro formosis tibi cupiam ostentare. Audivi quendam Reynerum Snoy medicum in eodem versatum argumento, fortasse etiam multo felicius. Id si ita est, pergratum mihi fuit, si vir ille suum poema in lucem emittat atque ipse ridicula quaedam Reyneri simia appaream; tantum abest, ut cuiusquam gloriam nedum Reyneri aut velim aut possim obscurare. Multo autem maximam gratiam initurus es vel tu vel meus Niveldius, si modo hunc decoctorem Acolastum ad veram frugem correxeris, prius quam sub aliorum oculos propinetur deridendus. Consilium mihi erat amplius in his tirociniis praeludere ad veram comoediographiam, nisi malitiosa quorundam invidia ea mihi studia invidisset, qui calumnia armati sua ludo et otio litterario me pepulerunt, exturbarunt et nescio in quae odia rapuerunt. Vt non desunt praeclaris ubique rebus suae pestes et bonis viris sui Satanae. Quod ad metri rationem attinet, illud pro licentia comica ut varium ita et liberum fecimus propterea, quod

beschikking, opdat gij hem op de u goed voorkomende wijzen ontwikkelt.

Ik ben waarlijk niet zulk een ingebeeld slecht dichter[1] en ik ken mijzelf wel zo goed, dat ik u geen lelijke welpen voor mooie zou verlangen aan te bieden. Ik heb gehoord, dat een zekere dokter, Reynerus Snoy[2] zich met dezelfde stof bezig heeft gehouden, allicht zelfs met veel meer succes. Als dat zo is, dan is het mij welkom, als die man zijn dichtstuk in 't licht geeft en ik als de een of andere belachelijke naäper van Reynerus verschijn; zover is het er vandaan, dat ik iemands roem, laat staan die van Reynerus zou willen of kunnen verduisteren. Zeer grote dank zult gij echter verwerven (gij of mijn vriend Niveld), als gij deze bankroetier Acolastus zult hebben verbeterd tot waarachtig nut, voordat hij aan de blik van anderen wordt prijsgegeven om te worden uitgelachen[3]. Het was mijn plan langer met dit recrutenwerk te preluderen op het echte komedieschrijven, als mij die studie niet misgund was door de kwaadgezinde nijd van sommigen, die, met hun laster gewapend, mij verdreven hebben uit mijn moeiteloze vrije tijd aan de letteren gewijd, mij met geweld opgejaagd hebben en snel ik weet niet tot wat voor weerzin hebben gebracht[4]. De heerlijkste dingen zijn nu eenmaal overal niet zonder een aanhangend onheil en goede mannen niet zonder hun duivels.

Wat ons metrumgebruik betreft, dat hebben wij, in overeenstemming met de minder gebonden vorm van de komedie, zowel afwisselend als vrij gehouden, vooral omdat

1 De in het Latijn genoemde *Maevius* was een slecht dichter in de tijd van Vergilius.
2 *Reynerus Snoy*. Over deze Reyner Snoy bezitten wij een biografie, vgl. R. Snoi De rebus Batavicis I, XII, ed. J. Brasssica, 1620, blz. 3a. Volgens deze heette zijn stuk ook *Acolastus*. Een druk ervan is niet bekend.
3 De brief aan Sartorius is dus blijkbaar geschreven vóór Gnapheus tot uitgave van de Acolastus overging; in hoeverre op Sartorius' raad wijzigingen zijn aangebracht, is niet na te gaan.
4 Welke belagers hier bedoeld zijn en op welke laster deze passage slaat, is mij onbekend. Het ligt echter voor de hand aan de moeilijkheden te denken, die Gnapheus als verdacht van ketterij ondervond.

comicam phrasim conveniat ad familiarem et solutam orationem quam proxime accedere. Sapphicum carmen praeter morem iniecimus eo in loco, ubi res ita poscere vi / deretur. Quod si iuvet comoediam hanc publice spectandam exhibere, haud male instructam in hoc fabulam eo habiturus. Quippe docebit pariter et delectabit, nisi me fallit mea philautia, maxime postquam tu eam reddideris tuo dolatorio levigatiorem. Quam operam rudi et crasso operi non es negaturus, spero. Vale.

Tuus Gnapheus.

het bij de uitdrukkingswijze van de komedie past zo dicht mogelijk te naderen tot een huiselijke en losse spraak. Een lied in Sapphische strofen hebben wij tegen onze gewoonte ingevoegd op die plaats, waar de stof het zo scheen te eisen. Wanneer ik er nu lust in heb deze komedie in het openbaar op te doen voeren, dan zal ik er toe overgaan met een stuk dat daarvoor heel goed is toegerust[1]. Immers het zal, tenzij mijn eigenliefde mij misleidt, gelijkelijk lering en vermaak geven, vooral nadat gij het in uw atelier gepolijst hebt. Dat gij deze dienst aan het nog ruwe en grove werk niet zult weigeren, is mijn oprechte hoop. Vaarwel

Uw Gnapheus.

1 De dichter liet het stuk door zijn scholieren spelen te Elbing, in 1536, vgl. *Reusch, Progr. Elbing* 1877.

Actorvm nomina.

PELARGUS, pater.
EUBULUS, is patri est a consiliis.
ACOLASTUS, filius prodigus.
PHILAUTUS, hic filio est a consiliis.
PAMPHAGUS, parasitus.
PANTOLABUS, scurra.
SANNIO, leno.
SYRUS, lenonis servus.
BROMIA, lenonis ancilla.
LAIS, meretrix.
SYRA, Laidis pedisequa.
CHREMUS, rusticus.

Personen:

PELARGUS, de vader
EUBULUS, vriend en raadsman van de vader
ACOLASTUS, de verloren zoon
PHILAUTUS, vriend en raadsman van de zoon
PAMPHAGUS, parasiet of tafelschuimer
PANTOLABUS, parasiet of tafelschuimer
SANNIO, waard en koppelaar
SYRUS, knecht van Sannio
BROMIA, meid van Sannio
LAIS, lichtekooi
SYRA, dienares van Lais
CHREMES, landbouwer

Prologvs

*

constans senariis.

Vos nulla captet, obsecro, admiratio,
Quod hic videtis, optimi viri, novos[2/3]
In apparatu scaenico titulos, novam
Qui nos daturos esse fabulam arguant.
Haud me latet, quanto odio vocabulum
Novi laboret; verum enimvero hic novis[6.]
De dogmatis ne μν͂ quidem; paradoxa nos[7.]
Nullo loco dignabimur. Notum omnibus
Est argumentum, quod palam tractabitur,
Sed comicis strictum metris. Ne nescias:
Evangelion nota parabola prodigi
Vitam recenset filii; illam scilicet
Nunc exprimemus ludicra actiuncula,
Cuius sub involucro habes mysterion.
Sed audio inter vos susurria nescio
Quae de nova impudentia et cornicibus.
Sane impudens non sim, quod artem musicam
Tractare iudicaverim omnibus quidem

* 6. editio prima: laboret, Verum - 7. ed. I: ne μ□ quidem; Bolte: μν□ - 8. ed. I: dignabimur, notum - 10. ed. I: nescias, - 12. ed. I: filii, Illam - 15/16. ed. I: susurria, nescio Quae, de

2/3 *namen die nieuw zijn op 't toneel*, d.w.z. andere dan die men bij Plautus en Terentius ontmoet, *apparatus scaenicus* is eigenlijk toneeluitrusting.

6. *dat woordje nieuw*, bedoeld in de zin van vernieuwing tegenover de geijkte traditie. Er staat eigenlijk: onder hoe grote haat dat woordje nieuw lijdt.

7. *zelfs geen m.m.-gebrom*. Het Griekse μν͂ duidt een nasaal, met gesloten lippen voortgebracht gebrom aan; *paradoxa* betekent eigenlijk: dingen die in strijd zijn met wat aan ieder juist schijnt, vandaar ook tegen de rede strijdende uitspraken; het is hier echter niet in logische zin gebruikt, maar eer als aequivalent van ketterij.

Proloog.

Verbaast u niet, ik smeek 't u eedle heren,
dat gij hier namen ziet, die op 't toneel
u nieuw zijn en ons zo komen beschuld'gen
dat wij een nieuw soort spel u spelen gaan.
't Ontgaat mij niet, wat weerzin wekken kan
dat woordje ‘nieuw’, maar heus van nieuwe léér
is hier zelf geen mm.-gebrom te horen,
en nergens wagen w'iets dat strijdig is
met het gemeen geloof. Ons onderwerp,
kent zeker ieder; 't wordt hier onverholen
behandeld in een snoer van blijspelverzen.
Dit ter herinnring: 't evangelie meldt
in de gelijkenis u wel bekend
de levensgang van den verloren zoon.
Dat gaan wij nu vertonen in ons spel,[13. (15).]
voor u inkleding van zijn diepe zin.[14. (16).]
Maar 'k hoor dat onder u ik weet niet wat
gefluisterd wordt van nieuwe onbeschaamdheid
van kraaien die wij zouden zijn. Waarachtig[16. (19).]
'k verdien dáárom niet onbeschaamd te heten,
dat 'k allen vrij acht dichtkunst te bedrijven,

13. (15). *ludicra actiuncula*. actiuncula betekent meestal een klein pleidooi; ik vat het hier op als demin. van actio = handeling, voordracht, ludicra actiuncula is dan spelhandeling of kortweg (toneel)spel.
14. (16). *mysterion* verborgen geloofswaarheid.
16. (19). *cornices*, kraaien, als bijzonder slimme en babbelachtige vogels. Hier wordt vooruitgelopen op het spreekwoord in vs. 24/25, zie daar.

*

Licere, cuius palma vel Terentio
Teste in medio sit posita. Laudi non potest
Non esse, quod rudes tirunculi velint[21. (24).]
Virtutis edere specimen vel per iocum,[22. (24).]
Ut serio ausint hostibus concurrere.
Tum nolo quisquam nos putet cornicibus[24/25. (28).]
Configere oculos, quod domi nostrae recens
Nata actione gratiam nobis bonam
Venemur a vobis probatis fabulis
Plauti atque item Terentii velut simul
De ponte deiectis. Nihil nos, Zoile,[29. (32).]
Vel dente vel livore tuo commoveris.
Etenim Terentio atque etiam Plauto suas
Laudes ut optimis poetis stare qui
Nolit, meretur is quidem probra omnium.
At nos poemate hoc etiamnum a follibus
Calente nemini suam ademptum gloriam
Venimus ipsi inglorii; tantum id studet
Grex histricus, vobis levare nauseam,
Quam plurimam accepistis ex iis fabulis,
Quas vel panis frusto exciti quidam exhibent
Frequentius quam doctius, palmarium
Sibi pollicentes inde, quod bonas male
Semel atque iterum recoxerint comoedias,
Quibus suam scabiem adfricant illi haud minus
In explicando quam exhibendo. Ringitur

* 20. ed. I: posita, Laudi - 22. ed. I: iocum. - 23. ed. I: concurrere (zonder punt) - 32. ed. I: stare, qui - 35. ed. I: Calente, - 36. ed. I: inglorii, tantum; Bolte: inglorii: tantum - 44. ed. I: exhibendo, Ringitur

21. (24). *tirunculi* bij deze recruten is gedacht aan de leerlingen in 't vak die hun proefstuk nog moeten maken om tot het gilde te worden toegelaten.

22. (24). *virtus* hier in de ruime zin van deugdelijkheid, hoewel in 't Latijn bij tirunculi ook het begrip moed meespeelt.

24/25. (28). *cornicibus configere oculos*, de kraaien de ogen uitsteken. Het Lat. spreekwoord heeft veelal de betekenis van: de slimme nog te slim zijn. De hier bedoelde zin blijkt uit de omschrijving van Erasmus: ‘ut is videatur cornicum oculos configere, quiquis ea, quae antiquitas magno consensu approbavit, damnare ac rescindere convellereque conetur.’

29. (32). *de ponte deiectus*, een zegswijze ontleend aan de wijze van stemmen te Rome, zinspeling op het spreekwoord: sexagenarios de ponte eici oportet. De pons is het smalle bruggetje, dat naar de stemurn leidt, waarvan men dus, volgens dit gezegde, de zestigjarigen moest afwerpen, daar ze niet meer meetelden.
Zoilus was een criticus, die het waagde Homerus aan te vallen.

waarvoor de palmtak, naar Terentius' woord,
ieder bereikbaar is. 't Is zeer te loven,
dat ongeoefende recruten van hun kunnen
zij 't ook in scherts een staaltje willen geven,
zodat ze straks hun vijand durven staan.
Voorts wil ik niet, dat iemand ons beticht
de kraaien d'ogen uit te steken, nu wij door
't acteren, pas in eigen huis begonnen,
bij u een goede roep najage', alsof
wij 't meesterwerk van Plautus en Terentius
terzijde schoven. Neen, gij, Zoilus,
hebt ons door bijtende kritiek of nijd[30. (33).]
niet aangevuurd; wie maar roem weigeren zou
aan Plautus of Terentius, d'allerbesten,
verdient voorzeker aller mensen hoon.
Maar met dit dichtwerk, heet nog van de smidse,
komen wij, zelf nog roemlóós, niemands roem[34/35. (38).]
bestelen. Onze spelerstroep verlangt[32-45. (39-48).]
niet meer dan dit: de walging weg te nemen
door u zo sterk gevoeld bij zulke stukken,
die sommigen voor een broodkorst u vertonen,
wel vaak, maar minder knap, een meesterstuk
zichzelf dáárvan belovend, dat ze slecht
de goede stukken eens en weer opkoken,
waaraan ze dan hun eigen schurft afwrijven
in voordracht als in spel. - Daar hoor ik grommen[44. (47).]

30. (33). *vel dente vel livore*, letterlijk hetzij door de tand, hetzij door de nijd. Gnapheus dacht waarschijnlijk aan Ovidius, Ex Ponto III, 4, 73: ‘Laedere vivos/Livor et iniusto carpere dente solet.’

34/35. (38). *poema a follibus calente*, letterlijk nog gloeiend vanwege de blaasbalgen.

32-45. (39-48). geven een felle kritiek op minderwaardige opvoeringen van antieke comedies. Hier blijkt welke bedoeling, ook artistiek, Gnapheus en andere schoolspelschrijvers hadden.

44. (47). *ringi* is eigenlijk grommen en de tanden laten zien, gezegd van een hond. De dichter veronderstelt, dat iemand onder 't publiek woedend wordt om zijn kritiek op gewone opvoeringen.

*

Ibi nescio quis. Heus tu, quid ardent lumina?
Ecquid caput motas quasi iratum admodum?
Vah, an ulcus est tactum tibi? Credo, quia
Malum videre interminari. Sed tibi, en[48/49. (51/52).]
Unguem hunc medium! Placere enim tantum bonis
Studemus. Ii nunquam vitio vertent, sui
Quod senserint studio fieri, si non satis
Feliciter per omnia, sedulo tamen.
Quod restat, o spectator optime, ne grave
Tibi sit silentio favere litteris,
Dum intenditur grex noster actiunculae,
Quam suscipit, tibi ut operam suam probet.
Quod si placebit interim, nil amplius
Memineris atque debitum plausum dare.
In prologo haec satis. Periocha sic habet:
ik weet niet wie. Jij soms? Je ogen branden?
Wat schud je 't hoofd als was je vreeslijk kwaad!
Bah, is je tere plek bezeerd? 'k Geloof 't,
omdat je schijnt met slaag te dreigen. Kijk
voor jou mijn middelvinger! Want behagen
dat willen wij de goeden slechts. Die vitten
nooit op wat naar zij zien gedaan wordt
uit liefde voor hen zelf en argeloos,[52. (55).]
al valt niet alles steeds gelukkig uit.
Tot slot, 't valle u niet zwaar, geëerd publiek,
de letteren met stil-zijn te begunstigen,
terwijl de troep zich toelegt op het spel,
dat z'onderneemt om u haar dienst te tonen.
Bevalt 't u, denk dan aan 't verdiend applaus!
Voor een proloog volsta dit. Nu volgt d'inhoud.[60. (64).]

Argvmentvm comoediae.

Duos cum haberet filios pater, abdicat
Iuniorem. Is a patre accepta substantia
Statim peregre profectus perditissimis
Sese applicat nebulonibus, mox alea,
Lascivia, luxu foede rem prodigit.
Exhinc eo calamitatis incidit,
Ut rebus exutus siliquis et glandibus
Famem eximeret. Cui cum pertaesum inediae

* 45. ed. I: heus tu? - 49. ed. I: medium - 50. ed. I: Studemus, Ii - 59. ed. I: habet. - 61. ed. I: Iuniorem, - 67. ed. I: eximeret, - 69. ed. I: filium.

48/49. (51/52). *en unguem hunc medium*, letterlijk zie hier mijn middelste nagel, of mijn middelvinger. Het gebaar dat Gnapheus hier aanduidt, geeft Palsgrave in de omschrijving van zijn vertaling aldus weer: lo here is a pot for the, the whiche at these dayes we make to a person by puttyng of our nyddell fynger into our mouthe and poynte with the same fynger to hym, whan we have done.

52. (55). *sedulo* eigenlijk zonder list, hier m.i. in de oorspronkelijke zin: argeloos, en niet: ijverig.

60. (64). *abdicat* abdicare is verstoten, niet erkennen, verloochenen. Van een verstoten van de jongste zoon spreekt de bijbelse gelijkenis echter niet.

Esset, paternam regreditur supplex domum.
Pater reducem sibi gratulatur filium,
Amplecitur, sub haec epulatum provocat.

Inhoudssamenvatting.

Een vader, die twee zonen had, deed afstand
van recht op 't jongste kind. Die krijgt zijn deel
en ijlings afgereisd naar 't vreemde land,
sluit hij zich bij verdorven losbols aan.
Met dobblen, wellust, weelde hij verkwist
schandlijk zijn goed en hij vervalt daardoor
weldra tot zulk een graad van ongeluk,
dat, uitgeschud, hij zich met peul of eikel
de honger stilt. Wanneer hem 't vasten walgt,
keert hij als smeekling weer naar 't vaderhuis.
De vader prijst om den behouden zoon
zichzelf gelukkig, sluit hem in zijn armen
en nodigt hem dan binnen tot een feestmaal.

Actvs I.

Scena I.

*

PELARGUS. EUBULUS.
Senarii omnes.

PELARGUS:

Nunc demum sentio, quanta sit felicitas[71. (76).]
Et quanta quies, habuisse liberos patri
Per omnia obsequentes. Ego quoad pro meo
Animo moderarer filium annis parvulum,
Praeterea tam bene conditum, ut nihil amplius
In eo desiderare posses, tum quidem
Vivebam velut utramque in aurem dormiens,
Immo mihi plaudebam, qui gnatum haberem praeditum
Tali ingenio et modestia, unde gaudium
Possem mihi polliceri perpetuum et bene
Stabile. At nunc, postquam detecta hypocrisi malus
Aperte coepit esse adeoque id institit,
Manu ut mea emittatur, vah, quae cogito!
Quibus nunc sollicitor rebus, ne ille hinc sibi
Primam fenestram ad nequitiam patefecerit[85/90.]
Neve servus peccati evaserit ex libero,
Patris imperium lene dum male sanus abicit,
Id quod de ipso speraveram nunquam fore.
Hoc illud est, quod vulgo consuevit frequens

* 74. Bolte: parvulum (zonder komma) - 78. ed. I: Imo - 81. ed. I: nunc postquam detecta hypocrisi, - 83. ed. I: cogito? - 84. ed. I: rebus? - 87. ed. I: abicit.

71. (76). *Pelargus*. Hoe Gnapheus er toe kwam deze naam voor de vader te kiezen is onzeker. Hangt hij samen met een Grieks werkwoord πελαργ□ν? Diogenes Laertius schrijft in zijn leven van Pythagoras (XX):□□□λει δ□ τ□ νουθετε□ν πελαργ□ν. πελαργ□ν zou dus vermanen betekenen (afgezien van het feit, dat volgens moderne uitgevers πελαργ□ν foutief is overgeleverd voor πεδαρτ□ν, van welke mening Gnapheus natuurlijk niet op de hoogte was. Vgl. de noot bij Pelargus op blz. 185 van *Palsgrave's Acolastus*, uitg. door P.L. Carver Ph. D., London 1937).
Eubulus. Over de oorsprong van deze naam zijn allerlei gissingen geopperd, m.i. onnodig, daar hij (de goede raadsman) voor zich zelf spreekt en best een eigen vinding van Gnapheus kon zijn. Wel is opvallend, dat in Erasmus' Colloquia een figuur Eubulus voorkomt, die een dame, vooringenomen tegen het huwelijk, raadgeeft, terwijl elders (De Captandis Sacerdotdis) ook Gnapheus' Pamphagus verschijnt. De mening van J. Dover Wilson (The Library 1900, X, blz. 337) dat de naam ontleend is aan Aristoteles' Ethica Nicomacheia (VI. 8), op zichzelf aantrekkelijk omdat Aristofeles ook de woorden □□ολαστία, φίλαυτος en π□μφαγος gebruikt, lijkt ver gezocht, als Gnapheus hem al in de Colloquia vond.

85/90. Vgl. Terentius Heaut. III, 1, 72: quantam fenestram ad nequitiam patefeceris.

Eerste bedrijf.
Eerste toneel.

PELARGUS. EUBULUS.

PELARGUS *alleen*:

Nu eerst besef 'k de omvang van 't geluk
en van de rust vader te zijn van kind'ren
in alles volgzaam. Vroeger immers leefd' ik,
als wie op beide oren slapen kan,[77. (79).]
zolang 'k naar eigen wens mijn zoon kon leiden
een knaapje nog en zó goed van karakter,
dat er niets meer te wensen bleef. Ja, sterker,
ik prees me, een zoon te hebben, toegerust
met zúlk een inborst en bescheidenheid,[78/79. (84/85).]
dat 'k mij van hem een duurzaam en betrouwbaar
pleizier beloofde. Maar sinds hij, 't masker afgelegd,[81. (86).]
openlijk slecht werd en zó hevig doorzet
van mijn gezag bevrijd te worden, ach hoe tob ik![83. (88).83/84. (88/89).]
Wat zorgen kwellen mij! 'k Moet hiervan duchten,
dat hij naar 't kwaad een eerste venster opent
en van een vrij mens slaaf wordt van de zonde,
nu hij, zó dwaas, mijn zachte heerschappij
van zich werpt, wat 'k van hem juist nooit verwacht had.
Hier toont zich wat de volksmond pleegt te zeggen,

77. (79). *velut utramque in aurem dormiens*. De uitdrukking *op beide oren slapen* is ontleend aan Terentius, Heaut. II, 3, 101: in aurem utramvis otiose ut dormias. In 't Frans bewaard (dormir sur les deux oreilles) komt men de wending, waarschijnlijk uit het Frans, nog bij moderne Vlaamse schrijvers tegen (bijv. in de journalistiek van K.v.d. Woestijne).

78/79. (84/85). *qui quatum haberem*..... etc. vgl. Terentius, Andrea I, 1, 71: qui quatum haberem tali ingenio praeditum.

81. (86). *detecta hypocrisi* eigenlijk: nadat het toneelspel ontdekt was.

83. (88). *manu emitrere* de gewone term bij de vrijlating van slaven.

83/84. (88/89). *vah quae cogito! Quibus nunc sollicitor rebus*, vgl. Terentius, Adelphi, I, 1, 10: quae cogito/et quibus nunc sollicitor rebus.

*
Dici: Penuriam multo melius feras
Quam saturitatem. Nam illa multos continet
In officio, haec vero ad proterviam meum
Perpellit filium, quandoquidem malit
Errare quolibet ex sua libidine
Paterno quam sinu foverier amplius.
Ναί ille haud scit, quam praesens sibi accersat malum.
Sed quid? Sinam vero a me abire filium,
Quem destinaveram heredem regno meo?
Id Eubulus forsan meus non suaserit,
Quo consule semper usus sum feliciter.

EUBULUS:
Non possum, quod meum ingenium est, quin sedulo
Agam, laborem, in officio sim pro meo
Pelargo, cui ceu Theseus quispiam Herculi
Coniunctus sum, idque ob morum similitudinem,
Quae ut inter nos est fere consentanea,
Ita mutuum amorem conciliet oportet. Hinc
Adeo nullum elabi diem patior, meum
Quin illi deferam officium. Illuc scilicet
Mihi iter est.

PELARGUS:
Cuius hic vocem audire videor?
Num Eubuli? Is est ipsus, per tempus advenit.
Videon te, Eubule mi, meo animo maxime
Nunc exspectate?

EUBULUS:
Eho, quid tam, quaeso, tristis es?

PELARGUS:
Haud simplex est malum, quod me sollicitum habet.

* 90. ed. I: Dici, penuriam - 95. ed. I: amplius, - 97. ed. I: Sed quid? sinam - 99. ed. I: suaserit. - 101. ed. I: (quod meum ingenium est) - 103. ed. I: pelargo - 106. ed. I: oportet, hinc; ed. I: consiliet; Bolte: conciliet - 110. ed. I: is est - 112. ed. I: Eho. - 113. ed. I: habet (zonder punt)

dat men veel beter d'armoede verdraagt
dan de verzadiging. D'eerste houdt velen
bij plichtsbetrachting, d'and're drijft mijn zoon
tot driestheid, daar hij immers liever dwaalt
naar zijn begeerte, wáár 't hem lust, dan langer
de koest'ring t'ondergaan van vaders schoot.
Hij weet niet welk een dreigend kwaad hij oproept![96. (101).]
Maar hoe? Moet 'k werk'lijk toestaan, dat hij gaat,
die ik tot erf bestemd had in mijn rijk?
Dat raadt m'allicht mijn vriend Eubulus niet,
wiens voorslag 'k steeds tot mijn geluk gevolgd heb.

EUBULUS ***opkomend:***
Ik kan niet anders, - dat's mijn aard - , dan snel
hand'len, me moeite geven, op mijn post zijn
voor mijn Pelargus, met wie 'k mij vereend voel
als Theseus met zijn Hercules; gelijkgeaardheid,[103. (109).]
die toch een paar als wij zijn één van zin maakt,
moet zó tot wederzijdse liefde drijven. Daarom
laat ik geen enk'le dag vergaan of 'k bied
aan hem mijn dienst. Dus dáárheen gaat mijn weg
ook nu.

PELARGUS:
Wiens stem geloof ik daar te horen?
't Is toch Eubulus niet? Hij zelf! hij komt op tijd!
Zie 'k jou daar mijn Eubulus, die mijn hart
nu 't meest verwacht?

EUBULUS:
Hallo! waarom zo droevig?

PELARGUS:
't Is geen eenvoudig kwaad, dat mij bekommert.

96. (101). Vgl. Plautus, Amphitr. 327: Illic homo a me *sibi malam rem arcessit* jumento suo.
103. (109). *cui Theseus quispiam Herculi coniunctus sum*, waarschijnlijk denkt Gnapheus hier aan de kameraadschap van Theseus en Hercules in Seneca's Hercules Furens.

*

EUBULUS:
Quidnam est?

PELARGUS:
Eubule mi, nihil.

EUBULUS:
Quin die, quid est?

PELARGUS:
De filio num nam audisti?

EUBULUS:
Quid is studet?

PELARGUS:
Alienum sese facere a patria domo.

EUBULUS:
Tuusne filius?

PELARGUS:
Meus.

EUBULUS:
Quid audio?

PELARGUS:
Minor ille natu hanc mihi movet tragoediam.
Qui utinam ex me natus non esset!

EUBULUS:
Bona verba! Sed
Unde istuc, quaeso, huic venit in mentem, nisi
Indignis ille abs te sit tractatus modis?

PELARGUS:
Immo, ne nimis dignis, vereor, Eubule.

* 115. ed. I: quid - 119. ed. I: esset. verba. - 120. ed. I: mentem? - 121. ed. I: modis. - 122. ed. I: Imo

EUBULUS:
Wat is 't?

PELARGUS:
Ach niets mijn vriend.

EUBULUS:
Kom spreek het uit!

PELARGUS:
Je weet niets van mijn zoon?

EUBULUS:
Wat heeft die voor?

PELARGUS:
Zich te vervreemden van zijns vaders huis.

EUBULUS:
Joúw zoon?

PELARGUS:
De mijne, ja!

EUBULUS:
Wat hoor ik nú?

PELARGUS:
Ja hij, de jongste, is oorzaak van dit treurspel.
Was hij mijn kind maar niet!

EUBULUS:
Beheers je woorden![119. (124)]
Maar zeg, hoe kwam dit in hem op, tenzij
je onverdiend hem hard behandeld hebt.

PELARGUS:
'k Vrees eer, 't was beter dan hij waard was.

119. (124) *Bona verba!* (scil. quaeso). Zo bij Terentius, Andria, L, 2, 3. De toevoeging *quaeso* bij Terentius doet mij kiezen voor de vertaling *Beheers je woorden*. Zonder quaeso zou men het ook als ironisch-verwijtend kunnen lezen: Fraaie woorden zijn dat!

*

EUBULUS:
Qui?

PELARGUS:
Dicam. Istunc ex me natum eduxi a parvulo,[123/24. (128/29).]
Habui, amavi ut meum, in eo me oblecto, illius
Salutem curo, nil praetermitto, ut queam
Prodesse. Studium omne meum illius commodo
Consecro. Denique velut in sinu meo
Eum foveo unice carum, nunquam ut meam
Benignitatem senserit in se claudier.[129. (135).]
Optare quicquid ausus est, habuit; meis
Bonis voluit frui, voluit recto pede
Incedere. Liberum illi factum est quolibet
Mentem suam inclinare, quolibet manum
Extendere; tantum ne rebellaret mihi,
Dedi mandatum, huic pareret iussi, Vbi
His studiis ilium mihi firmissime puto et
Perpetuo devinctum fore, evenit, bonae
Condicionis taedium ut acciperet; hinc viam[138. (144).]
Occepit comminisci, qua se emancipet
Paterno iure. Philautus eam glaciem secat,
Meditatis rationibus illinc proficiscitur
Recta ad me. ‘Heus tu, pater’, inquit, 'aetas quae mea
Sit, ipse vides. Satis sub imperio tuo
Egi, valet mihi iudicium, valet ingeni
Vigor, meas vires volo experirier.
Tam grandem detineri me patris iugo

* 130. ed. I: habuit, - 132. ed. I: Incedere liberum illi factum est, - 134. ed. I: Extendere, - 138. ed. I: acciperet, - 140. ed. I: secat. - 142. ed. I: zonder aanhalingstekens. Dit in 't vervolg zo bij alle aangehaalde woorden. - 146. ed. I: iugo? - 147. ed. I: Inscitia est, aequales qui - 148. ed. I: gaudent.

123/24. (128/29). Vgl. Terentius, Adelphi I. 1. 23: Eduxi a parvolo, habui, amavi pro meo. In eo me oblecto; solum id est carum mihi.

129. (135). Vgl. Terentius, Eunuch. I, 2, 83: Nuncubi meain benignitatem sensisti in te claudier?

138. (144). *bonae condicionis* van dit goed, voor hem voordelig, tussen ons beiden gesloten verdrag; men kan bona condicio ook opvatten als ‘zijn gelukkige positie’.

EUBULUS:
Hoe dan?

PELARGUS:
Hoor. 'k Heb hem grootgebracht, mijn eigen bloed
van jongsaf, 'k hield hem en beminde hem als mijn eigen.
Hij is mijn vreugd, zijn welzijn al mijn zorg,
Niets laat ik na om hem te kunnen helpen,
voor zijn geluk besteed ik al mijn ijver.
Ja 'k koester hem, mij boven alles dierbaar,
als in mijn eigen hart, zodat hij nooit
't gevoel had dat voor hem mijn liefde een grens heeft.
Al wat hij wensen dorst, hij kreeg 't. Hij wilde
genieten van mijn goed, zijn eigen weg gaan.
'k Gaf hem de vrijheid naar al wat hem lustte
zijn geest te richten en zijn hand te strekken.
'k Gaf slechts de opdracht, dat hij nooit opstandig
werd tegen mij, 'k eiste hier gehoorzaamheid.
Maar toen 'k hem dacht door deze opzet hecht,
duurzaam aan mij verbonden, toen gebeurde het,
dat hij genoeg kreeg van dit goed verdrag,
een weg ging zoeken om zich vrij te maken
van 't vaderlijk gezag. Philautus brak hier 't ijs.[140. (146).]
Hij overlegt zijn plan, begeeft zich dan
terstond tot mij. ‘Gij ziet toch zelf wel’, zegt hij
‘vader, hoe oud ik ben. 'k Leef lang genoeg
onder uw wet; mijn oordeel en mijn inzicht
zijn sterk genoeg, 'k wil d'eigen kracht beproeven.
Dat ik, zo groot, buk onder 's vaders juk

140. (146). *Philautus*, verpersoonlijking van de zelf-liefde als de boze geest van Acolastus, hier eerst voorgesteld als een vriend die dan ook in het tweede en vierde toneel van het eerste en in het tweede van het vierde bedrijf optreedt. Even later (vs. 174) gebruikt Gnapheus echter het Griekse abstractum □λαντία. Gnapheus schijnt de eerste te zijn, die deze naam voor een toneelpersonage bezigt; later komen er meer voor bijv. in Grimalds Archipropheta (1548), waar een Farizeeër zo heet en in het eveneens op het verloren-zoon-motief gebouwde stuk Glasse of Government van Gascoigne. Van andere aard is de Philautus in Lyly's Euphues. (zie Inleiding blz. 30). *glaciem secat*. Erasmus schrijft. Scindere glaciem, est aperire viam, et in incipiendo negocio priorem esse.

*

Insciria est; aequales, qui sunt mei ordinis,
Ad unum omnes gaudent dudum repudium
Dedisse patribus, quorum iniustitia gravis
Est filiis. Per me satis sapio, nihil
Custodis egeo. Proinde volo, debitae[151. (158).]
Substantiae mihi scribatur portio,
Nisi nullis legibus teneri te putas.'
Haec illius erat luctuosa oratio.

EUBULUS:

Satis superbe omnia. Quid tu ibi?

PELARGUS:

Primum velut
Attonitus haesi, post mihi redditus ‘Adeon’,
Inquam, 'vel inhumanus tibi vel durus fui,
Ut te mea iniustitia eiciat? Otii,
Credo, tibi obrepsit saturitas, hinc tui
Te paenitet, hinc praesentis te sortis piget.
Nunc vis conscribi a me substantiam tibi,
Nunc vertere solum vis: vide, ne, quam tibi
Istuc sedet cordi, tam multum incommodet!
Solent enim subita consilia ducere
Secum comitem praesentem paenitentiam.
Non desunt exempla, quibus, quod ago, comprobem,
Nisi, si pattern non audias, frustta audias
Exempla. Porro quis tam confidens fuit,
Qui te corrumpere sit aggressus? Aut male
Odoror aut Philautus consultor fuit.

* 151. ed. I: Proinde, volo daebita - 152. ed. I: portio. - 156. ed. I: tussen haesi en post een hoge komma; ed. I: redditus. - 161. ed. I: tibi. - 162. ed. I: vis, - 163. ed. I: Istuc sedet cordis tam; Bolte: Istuc sedet cordi, tam... In het exemplaar te Upsala van de ed. I is cordis met inkt verbeterd in cordi. - 163. ed. I: incommodet, - 165. ed. I: secum, - 166. ed. I: comprobem. - 170. ed. I: fuit (zonder punt)

151. (158). *debita substantia*, het mij verschuldigd vermogensdeel, kindsdeel. De gehele voorstelling van zaken in deze Terentiaanse opzet brengt mee, dat de vader verplicht is het kind zijn deel te geven van het vermogen. Vandaar dat in de volgende regel op wetsbepalingen wordt gezinspeeld, evenals verderop in vs. 182 (leges bonas) en 205 (iuraque publica). De hier gegeven voorstelling gaat uit van de onderstelling, dat de volwassen geworden zoon van een rijke vader ook nog tijdens diens leven rechtens aanspraak maken kan op een deel van het vermogen. Dit past slecht bij de gedachte van een goddelijke vader die uit vrije wil handelt. Erasmus formuleert het in zijn Paraphrase aldus: *Pater indulgens* partitus est inter duos filios substantiam,... non tamen sine spe profectus.

getuigt van onverstand, mijn makkers, allen,
zijn blij, dat zij reeds lang gebroken hebben
met vaders, van wie d'onrechtvaardigheid
de zonen zwaar valt. Zelf ben 'k wijs genoeg,
'k Heb geen bewaker nodig. Dus verlang ik
dat mij 't verschuldigd kindsdeel wordt betekend,
tenzij g'u door geen wet gebonden acht'.
Zo luidde heel zijn jammerlijk betoog.

EUBULUS:
Dat 's alles trots genoeg! Wat was jouw antwoord?

PELARGUS:
Eerst, stond ik stom, getroffen door de bliksem,
Dan, tot mezelf gekomen, vroeg ik: 'Was ik
dan zó onmens'lijk en zó hard voor je,
dat 't onrecht je verjaagt van huis? Mijns inziens
heeft zatheid van het nietsdoen je bekropen,
je schaamt je daarom voor jezelf, je lot
verdrietje, 't kindsdeel wil je nu betaald zien;
je wilt nu 't land uit, maar zie toe, dat wat
je hart nu wenst, niet straks je grootlijks schaadt.
Want overijlde plannen plegen 't klaarstaand[165. (171).]
berouw als makker met zich mee te voeren.
Met menig voorbeeld kon 'k mijn stelling staven,
maar vruchtloos hoorde je 't, als d'eigen vader[167. (174).]
geen oor vindt. Wie was overigens zo brutaal,
dat hij 't bestond jouw hoofd op hol te brengen?
Mijn speurzin faalt, als niet Philautus j'aandreef.

165. (171). *praesentem* kan men verbinden met comitem: als steeds aanwezige makker. Maar ook met poenitentiam, waarbij het dan eer *krachtig werkzaam* betekent.
167. (174). Vgl. Terentius Heaut. 202: hem quem ferret, si parentem non ferret suom?

*

Is frigidam suffudit, strenuus quidem[171. (178).]
Ille et cordatus monitor, bene si quid monet,
Qui te ad scopulos e tranquillo inferat. Nocens
Profecto pestis τ□ς φιλαυτίας malum,
Quod, quo magis fuco quodam suo tegit
Venenum, hoc est nocentius. Quam blandula
Siren Philautus a fronte, at post senseris
Dulcis veneni aculeum. Longe hinc fuge,
Mi fili, si modo tua tibi cordi est salus!'
Sic dixi.

EUBULUS:
Quid? Num his ille quietus redditur?

PELARGUS:
Nihil minus. Immo coepit hinc magis
Atque magis ius suum urgere et leges bonas
Inclamare, quibus contendunt ephebiam
Transmissos solvi iure patrio.

EUBULUS:
Sed quibus
Tandem verbis convenit inter vos?

PELARGUS:
Nihil
Convenit. Hoc tantum respondi, me amplius
Super his deliberare velle. Nunc mihi
Quid consulis faciundum esse, Eubule optime?

* 173. ed. I: inferat, nocens - 174. ed. I: Profecto τ□ς φυλαυτίας; Bolte voegde *pestis* in naar de 2de druk - 176. ed. I: nocentius, - 176. ed. I: blandulus; Bolte: blandula naar de 2de druk - 178. ed. I: aculeum, longe - 179, ed. I: salus. - 180. ed. I: Quid num - 181. ed. I: Imo - 186. ed. I: Convenit, hoc

171. (178). *frigidam suffudit* eigenlijk: hij goot er koud water onder. Erasmus zag in deze metafoor een beeld uit de smidse: probabilius est translatum ab officinis aerariis, ubi fabri subinde frigidam ignem aspergunt, quo ignis sit vehementior. Vandaar mijn vertaling: opstoken.

Hij stookte j'op, hij, wel een vaardig raadsman
en een verstandig, als hij 't goede aanprijst,
die nu uit kalme zee je op klippen drijft.[173. (180).]
Voorzeker 't kwaad der eigenliefde is
een schadelijk verderf. Hoe meer 't zijn gif
dekt met blanketsel, des te meer het schaadt.
Hoe 'n lokkende Sirene is Philautus[177. (184).]
wanneer je hem aanziet; later voel j'allicht
d'angel van 't zoete gif. Vlucht ver daarvan
mijn zoon, als 't eigen heil je gaat ter harte'!
Zo sprak 'k.

EUBULUS:
Bedaarde hij niet door die woorden?

PELARGUS:
Neen, allerminst, hij ging toen meer en meer
aandringen op zijn recht, de goede wetten
te hulp aanroepen, waardoor, naar men zegt,
wie mondig werd van 's vaders wet bevrijd wordt.[183/184. (192).]

EUBULUS:
Maar wat kwaamt ge eindlijk samen overeen?

PELARGUS:
Niets kwamen w'overeen, 'k heb slechts geantwoord,
dat 'k nader nog de zaak wou overwegen.
Wat, beste Eubulus, raadt gij nu te doen?

173. (180). Vgl. Terentius, Phormio IV, 4, 8: qui te ad scopulum e tranquillo auferat.

177. (184). *Siren*, gezien de angel met venijn van de volgende regel zullen aan Gnapheus hier niet de gewone verleidende zangsters van de klassieke mythologie voor ogen gestaan hebben, maar denkt hij eer aan een zeemonster. Estienne definieert dan ook Siren als 'monstrum maris'.

183/184. (192). *ephebiam transmissos*. Carver wijst er in de commentaar bij Palsgrave's bewerking op, dat Gnapheus hier allicht niet zonder bedoeling het Griekse woord ephebia kiest, daarmee zinspelend op de staatsinrichting te Athene, waar de jonge mannen met hun achttiende jaar de status van zelfstandig burger verkregen.

*

EUBULUS:
Dicam. Principio, quando obstinate fugam
Parat, memineris hoc vere dictum a σοφο□ς:
Invitum si retineas, exire incitas.
Sine eum modo suo animo obsequi, ut sibi notior
Paulo post redditus videat, protervia
Sua quo reciderit malorum. Dehinc tuas
Sub alas si recurrent atque supplicem
In gratiam tum admiseris, certe hinc magis
Tibi filium adligaveris, ac dudum fuit.
Sic sentiet, quanto sit praesidio pater
Ei, qui vel tandem resipiscat perditus,
Ut taceam, quod bonitas tua hinc evaserit
Longe commendatissima, si sese exserat
In immerentes et facilem et piam et bonam.

PELARGUS:
Quid? Censen igitur numerandam pecuniam,
Qua ablegetur?

EUBULUS:
Scilicet.

PELARGUS:
Os durum!

EUBULUS:
Postulat
Istuc res ipsa, ratio, iuraque publica.
Faciundum est.

PELARGUS:
Quid? Non mihi ius est lasciviam
Illius, obsecro, retundere?

* 189. ed. I: Dicam principio - 190. ed. I: σοφο□ς. (zonder:) - 194. ed. I: malorum, dehinc - 195. ed. I: supplicem. - 199. ed. I: perditus. - 203. ed. I: censen - 204. ed. I: os durum. - 206. ed. I: non

EUBULUS:
Luister, herinner je vooreerst het woord,
der wijzen, nu hij star zijn vlucht beraamt:[191. (198).]
‘vasthouden, wie niet wil wordt drang tot heengaan’,
Laat hem zijn lusten volge' opdat hij inzie,
als hij na korte tijd zélf-kennis kreeg,
tot welk een graad van ramp hij door zijn driestheid
verviel, en jij, wanneer hij daarna keerde
onder je vleug'len en als smekeling
in je genade werd aanvaard, van dan af
hem meer dan ooit als zoon aan je zult binden.[196/7 (206).]
Zo zal hij voelen tot hoe grote zegen
de vader voor de zoon is, die verloren,
eens tot bezinning kwam. Daarbij verzwijg ik,
dat straks je goedheid wordt op 't hoogst geprezen,
als zij zich willig, liefderijk en edel
bleek uit te strekken tot wie 't niet verdienden.

PELARGUS:
Wat? Meen je dus dat 't geld moet uitbetaald,
dat hem verbant?[204. (214).]

EUBULUS:
Zo is 't.

PELARGUS:
Je woord is hard.

EUBULUS:
Zo eist 't de zaak, de rede en de wetten;
Het moet geschieden.

PELARGUS:
Heb 'k dan niet, ik bid je,
de plicht zijn ongebondenheid te breid'len?

191. (198). *invitum si retineas, exire incitas* letterlijke aanhaling uit de Sententiae van Publilius Syrus.
196/7 (206). Vgl. Terentius, Adelph V, 3, 58: eo pacto prorsum illic alligaris filium.
204. (214). *Os durum*, als in Terentius, Eun. IV, 7, 36.

*

EUBULUS:
Non habes
Necesse pro imperio tuo omnia agere. Quin
Sine, abeat.

PELARGUS:
Quando ita vis, faciam. Magis tibi
Credam quam animo meo.

EUBULUS:
Sed heus, ne saevius
Gnatum tractes, tantum obiurgato amantius
Pariterque moneas, quid cavere oporteat
Periculi.

PELARGUS:
Meminero; modo ad aerarium
Ilium exspectabo, dum redeat. Quid tu interim?

EUBULUS:
Domum eo.

PELARGUS:
Quid quod te oro?

EUBULUS:
Quid?

PELARGUS:
Ut ne sit mihi
Te consultore diu carendum!

EUBULUS:
Vah, quasi
Unquam diu carueris.

PELARGUS:
Dii boni, ut sapit
Eubulus, ut prudenter consulit, ut videt

* 208. ed. I: agere, quin - 209. ed. I: quando.. faciam, magis - 213. ed. I: Meminero, - 216. ed. I: carendum

EUBULUS:
Je hoeft niet steeds te hand'len als gebieder[208. (218).]
Kom laat hem gaan!

PELARGUS:
Ik doe 't, daar jij het wenst.
In jou heb 'k meer vertrouwen dan in me zelf.

EUBULUS:
Doch handel niet je zoon niet al te wreed.
Berisp hem slechts met liefde en vermaan hem
voor wat gevaren hij zich hoeden moet.

PELARGUS:
'k Zal er aan denken; nu ga 'k hem afwachten
bij 't schathuis tot hij komt. En wat doe jij?

EUBULUS:
'k Ga huiswaarts.

PELARGUS:
Wat wilde ik nog vragen?

EUBULUS:
Wat dan?

PELARGUS:
Dat ik je raad niet lang ontberen moet.

EUBULUS:
Bah, alsof j'ooit die lang ontbeerde.

(Eubulus af)

PELARGUS:
Goede goden!
Hoe wijs, hoe schrander raadsman is Eubulus,

208. (218). Vgl. Terentius, Adelphi I, 1, 26: Non necesse habeo omnia/Pro meo iure agere.

*

Omnia! Ianum bifrontem hunc vere dixeris;
Tam in occipitio quoque oculos multos habet.[220. (232).]
Huius consilium ut ex animo meo parum
Sit, fecisse tamen non pigebit forsitan.
Nunc ut diei gnato dictae tempus est:
Rationes omnes concinnabo ad calculos.[224. (236).]

Actvs I. Scena II.

ACOLASTUS. PHILAUTUS.
Trochoid catalectici.

ACOLASTUS:
Me nisi animus fallit, omnia succedent bene.[225.]

PHILAUTUS:
Sed patris
Vim et facundiam vereor ut fortiter feras.

ACOLASTUS:
Egon?
Offirmato animo meam rem agam.

PHILAUTUS:
Tantum cave, suis
Ne te saevis dictis protelet!

ACOLASTUS:
Protelet? Omnia
Mea mihi meditata sunt; nihil formidem congredi
Vel cum tribus oratoribus.

* 219. ed. I: Omnia?... dixeris, (Omnia aan't slot van 218) - 222. ed. I: forsitan, - 223. ed. I: tempus est, - 228. ed. I: protelet. - 229. ed. I: sunt,

220. (232). *in occiptio oculus multos habet*, een eigenaardige voorstelling van Janus met twee *aangezichten*, vgl. echter Plautus, Aulul. 64: quae in occipitio quoque habet oculus pessuma.

224. (236). *rationes concinnabo*, naar gelang men raciones opvat als geldposten of (abstract) als rekening, kan men vertalen: ik zal de posten bijeentellen of ik zal de rekening gereed maken.

225. Het tweede toneel van het eerste bedrijf heeft Gnapheus in trochaeici catalectici geschreven; om de wisseling van metra althans te benaderen, is voor de vertaling ook een trochaeische maat gebruikt.

hoe ziet hij alles! Hém mag men naar waarheid
een Janus met twee aangezichten noemen!
Zelfs in zijn achterhoofd heeft hij veel ogen.
Al is zijn raad te weinig naar mijn aard,
't gedaan te hebben zal licht niet berouwen.
Kom, daar 't nu 't uur is voor mijn zoon bepaald,
ga ik op 't bord de rekening opmaken.

Tweede toneel.

ACOLASTUS. PHILAUTUS.
(trochaeische versmaat)

ACOLASTUS:
Alles gaat naar wens vergis 'k mij niet.

PHILAUTUS:
Te vrezen
blijft, of jij je vaders overredingskracht wel
dapper 't hoofd kunt bieden.[226. (238)]

ACOLASTUS:
Ik niet? Vast besloten,
zet 'k mijn zaak door.

PHILAUTUS:
Pas maar op, dat hij met wrede
woorden je niet wegjaagt![228. (241)]

ACOLASTUS:
Wegjaagt? Alles heb ik
overwogen. 'k Zou niet bang zijn zelfs met drie stuks[229. (241/2)]
pleiters slaags te raken.

226. (238) Vgl. Terentius, Andria 276: haud verear, si in te sit solum situm: sed ut vim queas ferre.
228. (241) Vgl. Terent. Phorm. 213: Ne te iratus suis saevidicis dictis protelet.
229. (241/2) Vgl. Terent., Phorm. 248: Meditata mihi sunt omnia mea incommoda.

*

PHILAUTUS:
At iam credo, satis diu
Rem tuam deliberasse patrem. Quid respondeat,
Vise![232/33.232 (245)]

ACOLASTUS:
Aggrediar.

PHILAUTUS:
Hem, macte animo! I sane, quo tua te vocat
Virtus! I pede fausto! - Miror, si res ex sententia
Huic cesserit. Aut fallor aut repelletur, ne causam agat.
Tam meas rationes omnes hic Pelargus abicit;
Quare cum illo fatah pugno odio.

ACOLASTUS:
Philaute mi, heus,
Heus, Philaute!

PHILAUTUS:
Quis me?

ACOLASTUS:
Cor mihi salire iam incipit

PHILAUTUS:
Hem, quidum, Acolaste?

ACOLASTUS:
Quia pater aerario adsidet suum
Censum supputans, ut opinor. Quippe auribus meis
Hausi tinnitum ad fores placide adsistens nostras.

* 232. ed. I: Vise.... animo, i, sane - 233. ed. I: Virtus, i fausto. (geen gedachtestreepje) - 234. ed. I: agat, - 235. ed. I: pelargus abicit. - 236. ed. I: mi. Heus - 237. ed. I: Philaute?

232/33. Vgl. Horatius. Epist. II, 2, 37: I bone, quo virtus tua te vocat, i pede fausto.

232 (245) *macte animo*. Carver, in de noten bij *The Comedy of Acolastus* (1937) wil vertalen: ‘o glorious of spirit’, omdat hij meent, dat vs. 232 en vs. 233 een combinatie zijn van de zojuist geciteerde regel uit Horat. Epist. én Sat 1, 2, 31: ‘macte virtute esto’, inquit sententia dia Catonis. *Macte* zou dan equivalent zijn van *bone*. Dit lijkt mij gezocht. De bekende wending *macte virute*, gelukgewenst met uw moed (of uw talent, deugdzaamheid)! behoefde Gnapheus niet aan deze plaats in Hor. Sat. te ontlenen; hij heeft ze m.i. in de variant *macte animo* eenvoudig aan zijn citaat uit Epist. II, 2, 37 toegevoegd. Mijn ietwat vrije vertaling (Mooi, jij durft!), vooral veroorzaakt door de eis van het metrum, dat de letterlijke vertaling niet verdraagt, geeft, dacht ik, de inhoud toch goed weer. Nog veel gezochter is Carvers opvatting van *ex sententia* in vs. 233, waarin hij uitsluitend een terugslag zien wil op *inquit sententia dia Catonis*. Hoogstens zou men van een woordspeling kunnen spreken door aan te nemen dat Gnapheus met *ex sententia* tegelijkertijd bedoelt *naar wens* en *in overeenstemming met dat bekende gezegde*, hetgeen dan evenzeer kan slaan op *macte animo* als op *i pede fausto*.

PHILAUTUS:
Lang genoeg, geloof ik,
dacht je vader na; ga nu zijn antwoord halen.

ACOLASTUS:
'k Ga ten aanval.

PHILAUTUS:
Mooi, jij durft, ga waar je moed roept!
Voorspoed op je tocht! (*Acolastus af*) 't Benieuwt mij of zijn opzet
slagen zal naar wens, want óf 'k vergis mij deerlijk,
óf hij krijgt de bons, dat 't plan in duigen valt.
Zó verwerpelijk acht Pelargus héél mijn denkwijs.
'k Vecht met hem daarom in doodlijk haten.

ACOLASTUS:
Hé daar!
Hé, Philautus!

PHILAUTUS:
Wie daar?

ACOLASTUS:
't Hart springt me op van blijheid.

PHILAUTUS:
Hé, waaróm dat Acolastus?

ACOLASTUS:
Bij zijn geldkist
zat m'n vader, naar 'k vermoed, zijn geld bereeknend,
Immers 'k hoorde duidlijk 't klinken, toen ik zachtjes
aan de deuren staan kwam.

*

PHILAUTUS:
Bene
Est. Tu intro inrumpe ad senem, exspectabo te domi meae.

Actvs I. Scena III.

ACOLASTUS. PELARGUS.
Trimetri.

ACOLASTUS:
Nunc quod futurum est, conligo: nunquam dabit
Pecuniam pater, nisi moneat prius,
Ut ne profundam, perdam, confiringam male
Rem omnem, idque aget vero vultu; tam mihi timet.
Sed nescit, quam surdo narrabit fabulam.[246. (262).]
Ego faciam tamen, ut pulchre respondeam
Illius verbis alia quam cogitem loquens,
Meus dum dinumeret mihi argentum senex.
Sic inludendi sunt patres isti, nimis
Rigidi in nos iudices. Sic imperium cadit,
Quod vi magis quam benevolentia adserunt.
Ut sim omnibus gratus pro frugi nomine,[253. (271).]
Mihi quod pater inditum voluit, ex re meus
Philautus aliud subdidit concinnius,
Acolastus siquidem et esse et dici gaudeo.
Satis adhuc cessatum est; adire eum volo.

* 242. ed. I: conligo, - 245. ed. I: vultu, - 251. ed. I: iudices, - 255. ed. I: concinnius. - 257. ed. I: est,

246. (262). Vgl. Terent. Heaut, II, I, 10: haud scit quam mihi nunc surdo narret fabulam.

253. (271). *Frugi, de Rechtschapene*. Carver verwijst naar twee bronnen, die de keus van de naam Frugi kunnen verklaren, nl. Cicero. Tusc. Disp. III, 8, waar gezegd wordt, dat in de frugalitas drie deugden samengaan, fortitudo, iustitia en prudentia, en naar een plaats in de Sententiae van Publilius Syrus: Animo ventrique imperare debet, qui frugi esse volt Vooral in de zin van deze Sententia geeft *frugi* een duidelijke tegenstelling met *Acolastus*.

PHILAUTUS:
Dát is prachtig!
Gauw, dring bij de oude binnen. 'k Wacht je thuis op.

Derde toneel.

ACOLASTUS. PELARGUS.
(iambische maat)

ACOLASTUS:
Nu overweeg ik al wat komt: mijn vader
geeft nooit het geld als hij niet eerst vermaand heeft
niet alles te verkwisten, te verdoen
en stuk te slaan; hij zal dat doen met ernst.
Zo is hij voor mijn heil bezorgd, maar weet niet
tot welk een dove hij zijn woord zal richten.
Ik span mij echter in tot mooie woorden
ten antwoord, anders sprekend dan ik denk,
mits d'oude maar het zilver voor mij uittelt.
Zo moet men wel die vaders, al te strenge
rechters voor ons, bedriegen en zo stort
't bewind ineen, dat zij zich door geweld
toeëignen meer dan door welwillendheid.
Opdat ik allen zou bevallen schonk Philautus
inplaats van ‘de Rechtschapene’ (de naam
die vader geven wilde) mij een andre
die meer reëel is en mij beter past,
daar 'k immers er pleizier in heb te zijn
en ook te heten dus ‘de Tuchteloze’.[256. (275).]
Maar lang genoeg getalmd, 'k wil hem aanspreken.

256. (275). *Acolastus*. De naam is afgeleid van het *Griekse* □ολ□ζω = straffen, tuchtigen en betekent dus letterlijk hij die niet getuchtigd kan worden of zich niet door tucht laat verbeteren, d.i. de tuchteloze, teugelloze, de onverbeterlijke. Carver verwijst híer naar Arist. Ethic. Nicom. VII, 7. De Thesaurus geeft voor acolastus: Prodigus, intemperans, immodestus, lascivus, libidinosus, infraenis, immoderatus.

*

Adsum, pater, ut, quid vel tandem respondeas,
Audiam. Itane rationes studiose conficis
Omnes, ut portionem conscribas mihi?

PELARGUS:
Nempe ut hariolare, fili.[261. (280).]

ACOLASTUS:
Amo te plurimum
Et non neglexisse habeo in primis gratiam.

PELARGUS:
Quod o cum salute tua fiat!

ACOLASTUS:
Fiet, pater.
Ne quid time! Sed obsecro, quantum dabis?

PELARGUS:
Adeon tibi in pecunia est animus, nihil
Ut imperes isti tuae libidini?
Fili, id adeo edico tibi: nisi quieveris,
Reducam calculum.

ACOLASTUS:
Recte, pater; obsecro,
Perge!

PELARGUS:
Ut pergam, ne me obturbaris pessime,
Concede istorsum aliquantisper, dum te vocem.

* 263. ed. I: fiat. fiet pater. - 264. ed. I: time. - 267. ed. I: tibi, - 268. ed. I: obsecro. (met hoge punt) - 269. ed. I: Perge. ut pergam?

261. (280). *hariolari* betekent: voor betaling waarzeggen, vandaar ook bazelen, zwetsen. Het is hier bijzonder op zijn plaats met al zijn nuances, men zou kunnen omschrijven; zoals gij, op je eigen voordeel bedacht, met je gezwets voorziet.

(tot Pelargus:)

Hier ben ik vader om wat g'eindlijk antwoordt
te horen. Telt ge ijvrig zo de posten
bijeen om mij mijn kindsdeel uit te schrijven?

PELARGUS:

Zeker mijn zoon, je raadt je eigen voordeel.[261/2. (281/2).]

ACOLASTUS:

'k Heb u heel lief en dank u boven al,
dat u mij niet hebt veronachtzaamd, vader.

PELARGUS:

Moge het geschieden tot je heil!

ACOLASTUS:

Dat zal het!
Vrees daarvoor niet. Maar 'k smeek u, hoeveel geeft u?

PELARGUS:

Is zo op geld je hart gesteld, dat ge
in genen dele intoomt die begeerte?
Mijn zoon ik maak, dit zeg ik je met nadruk,[267. (287).]
de reekning ongedaan, tenzij ge kalm zijt.

ACOLASTUS:

Goed vader, maar ik smeek u dat gij voortgaat.[268. (289).]

PELARGUS:

Ga dan, opdat ik voort kan gaan, en, slechtaard,
jij mij niet in de war brengt, voor een tijd
naar binnen tot ik roep.

261/2. (281/2). Vgl. Terent. Phorm. 1, 2, 4: Amo te et non neglexisse habeo gratiam.
267. (287). Vgl. Terent. Eun. 806: Miles, nunc adeo edico tibi.
268. (289). Vgl. Terent. Andr. 363: Recte dicis, perge!

*

ACOLASTUS:
Faciam. Hem, quid egi? Nunc male metuo miser,
Ne non aes omne reddat, vel quod avidior
Est ad rem vel quod est commotus. Ineptias
Hominis! Nescis tractare aegrotum animum patris,[274. (298).]
Quem debebas meminisse tam inritabilem.

PELARGUS:
Ehodum ad me, fili! Nunc utrum vis sub meo
Praesidio degere an peregrinari foris?
Fac cordate respondeas!

ACOLASTUS:
Pater, foras
Me animus vocat.

PELARGUS:
Pravus sane. Quid, si sinas
Te exorari, ut maneas domi meis bonis
Fruiturus perpetuo? Certe patrem foris
Tu nusquam invenias gentium.

ACOLASTUS:
Credo, pater,
Sed proficiscendum est, decretum stat: me feras!

PELARGUS:
Non possum tam blande, mi fili, dicere,
Ut animum mutes?

* 271. ed. I: faciam - 274. ed. I: Hominis, nescis - 276. ed. I: fili. - 278. ed. I: respondeas. - 279. ed. I: Quid si - 280. ed. I: bonis. - 283. ed. I: stat, me feras. Bolte tekent aan: me feras vielleicht aus mi foras verderbt?

274. (298). Vgl. Terent. Heaut. 100: neque ut animum decuit aegrotum adulescentuli tractare.

ACOLASTUS:

(hij gaat ter zijde)

Ik zal het doen
Ho! wat heb 'k aangericht! Ik arme drommel,
'k ben lelijk bang, dat hij nu al mijn geld
mij niet betaalt, 't zij omdat hij te gierig
is op het geld, 't zij dat hij zich geraakt voelt.
O menselijke dwaasheid, weet je niet
hoe te behandlen 't kranke vaderhart,
waarvan je je herinnren moest hoe licht
't geprikkeld wordt?

PELARGUS:

Hola, kom bij mij, zoon.
Wil je nu leven onder mijn bescherming,
of als een vreemdling in het buitenland?
Antwoord verstandig.

ACOLASTUS:

Vader, naar de verte
roept mij mijn hart.

PELARGUS:

Een boos hart. Als je nu eens
je liet verbidden thuis te blijven, waar je[279. (305).]
steeds zou genieten van mijn goed. Dat 's zeker:
nergens ter wereld zal j' een vader vinden.[282. (307).]

ACOLASTUS:

'k Geloof het vader, maar vertrekken móet ik,
't besluit staat vast. Verdraag mij!

PELARGUS:

Ach, mijn zoon,
kan 'k niet zo vriendlijk spreken, dat ge uw plan
verandert?

279. (305). Vgl. Terent., Heaut. 1050: sine te exorent.
282. (307). Vgl. Terent., Adelph. 540: fratrem nusquam invenio gentium.

*

ACOLASTUS:

Operam omnem ludis, pater.[285. (311).]
Potius tentabo, quid possim vel legibus,[286. (312).]
Ut istuc cum tua dicam pace interim,
Si, quod rogo, non impetrem cum gratia.

PELARGUS:

Quando obstinate operam video te dare, meum[289. (315).]
Ut tibi iugum excutias, alioqui amabile,
Age, non libet tecum pugnare, sed habe
Hanc zonam tibi: decern talentum rem tenet.
Ea est substantiae tuae aequa portio.
Quid gestis, gnate mi? Ah nescis, quid gaudeas.
Crede hoc mihi, si quid unquam monui bene:
Acerbius flebis, quod temere niteris.
Ego saeculum hoc novi, quibus sit moribus,
Tum te pernovi, quo sis ingenio; tuum
Si animum vicisti potius quam animus te, sino,[299/300.]
Ut gaudeas. Verum quoniam video secus
Te esse habitum, non possum, quin deplorem tuam
Stultitiam pariterque doleam te abscedere.

ACOLASTUS:

Pater, obsecro, ne quid te excrucies mea
Causa; nullam peperero tibi aegritudinem.

PELARGUS:

Utinam!

* 287. ed. I: legibus. - 292. ed. I: tibi, - 295. ed. I: bene, - 298. ed. I: ingenio (zonder;) - 302. ed. I: abcaedere; Bolte: abscedere - 304. ed. I: Causa, - 305. ed. I: Vtinam

285. (311). Vgl. Terent., Phorm. 332: in illis opera luditur.

286. (312). De voorstelling, dat de zoon zich op de wet zal beroepen als de vader niet uit vrije wil toestemt, past weer wel in de antieke verhoudingen, maar niet in de evangelische gelijkenis.

289. (315). Vgl. Terent., Andr., 243: Itane obstinate dat operam, ut...

299/300. Vgl. Plaut., Trinumm. 308: sin ipse animum pepulit, vivit, victor victorum cluet.

ACOLASTUS:
Vader, al uw moeite wordt verspeeld,
'k Zal liever zien, wat 'k met de wet vermag,
- om dat met uw verlof maar vast te zeggen -
als ik, wat 'k wens, niet krijg met goede wil.

PELARGUS:
Daar 'k zie dat je hardnekkig er op toelegt
mijn juk, al is 't beminlijk, af te schudden,
welaan het lust mij niet met je te strijden,
neem deze beurs, bevattend tien talenten,[292. (318).]
dat is jouw billijk kindsdeel van mijn geld.

(Acolastus springt op van vreugde)

Wat juich je zoon? Je weet niet wát je blij maakt.
Gaf 'k ooit je goede raad, geloof dan dit:
Bewenen zul je bitter wat je roekloos
nu najaagt. 'k Ken de zeden dezer eeuw[297. (323).]
en jouw karakter ook. Als je overwinnaar
bent van 't begerig hart, liever dan slaaf,
dán mag je blij zijn; nu ik echter zie,
hoe anders 't nietje staat, nu moet 'k bewenen
je dwaasheid en betreuren dat je gaat.

ACOLASTUS:
Vader, ik smeek u, martel u om mij niet,
'k zal over u geen enkle kommer brengen.

PELARGUS:
Ach was dat waar!

292. (318). *tien talenten*. Met het noemen van dit bedrag sluit Gnapheus, zonder waarschijnlijk een bepaalde som op 't oog te hebben, zich weer aan de sfeer der bijbelse gelijkenissen aan.
297. (323). Vgl. Plaut., Trinumm. 283: novi ego hoc saeculum, moribus quibus sit.

*

ACOLASTUS:
Certe, pater. Nunquid me vis?

PELARGUS:
Puer,
Hem aegre propter me consistis, video, pedes
Tibi pruriunt ardentque fugam. Sed haec prius
A me si imperia capesses, multa in pectore[308-313. (335-340).]
Tuo bona considebunt. Principio tuam
Mentem fac nullis artibus imbuas, nisi[310. (337).]
Quarum in me exemplar advertis, meis item
Fac vivas moribus, ut qui paenitendum habent
Nihil. Volo, tuo animo haudquaquam servias,
Quem praestat semper habere suspectum. Cave,
Devertas ad nequiora a praeceptis meis.
Postremo habe hoc tibi monumentum ut regulam,
Ad quam mores, vitam et mentem instituas tuam.
Haec sedulo verses, haec mente tractites,
Haec pro Cynosura quapiam limet oculus.
Haec sint tibi ceu lapis Lydius, ad quem probe
Tete explores, ut, qui sis, noscas intime.
Ab iis enim si quid vel vita vel animus
Deliret, peccatum id quidem esse memineris.

* 306. ed. I: Hem? - 313. ed. I: v, Nihil, volo - 315. ed. I: Divertas - 319. ed. I Cynosurae; Bolte: Cynosura - 321. ed. I: ut qui sis noscas.

308-313. De vermaningen van Pelargus herinneren sterk aan de passage in Plautus, Trinummus 293-301.

(335-340). Verschillende wendingen uit die passage komen hier ten dele in andere volgorde, terug; vgl. Trin. 299: Haec tibi si mea imperia capesses, Multa bona in pectore consident, En Trin. 293: His ego de artibus gratiam fario, Ne colas neve imbuas ingenium. Meo modo et moribus vivito antiquis! Quae ego tibi praecipio ea facito!

310. (337). *nullis artibus imbuas*. imbuere eigenlijk doordrenken met, vandaar doordringen van, gewennen aan. De betekenis van *artes* is, als zodikwijls, ook hier moeilijk te bepalen; het kan zowel theoretisch worden opgevat (regel, principe) als practisch (handelwijze). Het theoretische leek mij het best te passen bij het beeld van doordrenken met...

ACOLASTUS:
't Is zeker vader! Is er
nog iets dat gij mij zeggen wilt?

PELARGUS:
Mijn kind
met moeite, ik zie het wel, staat ge nog naast me,
je voeten jeuken, branden om te vluchten.
Maar neem van mij eerst deze opdracht aan,
veel goeds blijft in je hart dan wonen. Eerstens
gewen je geest aan geen principes dan
waarvan j'in mij een voorbeeld ziet, leef ook
volgens mijn zeden, die berouw uitsluiten.
Wees in géén opzicht slaaf van j'eigen oordeel,
't Is beter, dat je 't steeds mistrouwt en hoed je
van mijn gebod tot slechtheid je af te wenden.
Tenslotte neem dit aandenken als maatstaf[316. (343).]
waarnaar je zede, leve' en geest moet richten.

(hij geeft hem een bijbel)

Bepeins en onderzoek dit alles naarstig.
Je oog moet dít steeds als zijn leidstar volgen.[319. (346).]
Dit zij je toetssteen, waaraan je jezelf[320. (347).]
wel onderzoekt, opdat je 't eigen wezen
diep-in verstaan leert, want als van dit spoor
in iets je leven of je denken afwijkt,[323. (350).]
bedenk dan, dat het zeker zonde is.

316. (343). *hoc monumentum*. Dat hiermee een bijbel wordt aangeduid blijkt uit de reactie van Philautus, vs. 353: bibliorum codex est. Het geven van die bijbel is misschien het meest krasse anachronisme in het stuk.
319. (346). *Cynosura* eigenlijk de hondestaart, dan de kleine beer, het Noordpoolgesternte, waarnaar de schippers zich richtten.
320. (347). *lapis Lydius*. Volgens Plinius, Nat. Hist. XXIII, 8, konden zij die met deze steen wisten te werken, nauwkeurig het gehalte van zand of zilver bepalen. Erasmus gebruikt de term overdrachtelijk, zeggend dat het aan mannen toevertrouwde gezag toetssteen is van hun karakter: Viris commissum imperium, Lydius, quod aiunt, lapis est.
323. (350). *delirare* is eigenlijk bij het ploegen van de voor afwijken.

*

ACOLASTUS:
Est praeterea, quod vis?

PELARGUS:
Ut perpetuo bene
Valeas.[325/6. (353/4).]

ACOLASTUS:
Valebis igitur, mi parens.

PELARGUS:
Vale,
Vale, inquam, gnate mi, gnate, aeternum vale!
Quae haec est miseria! Pro deum atque hominum fidem,
Itan divelli a me, quod erat carissimum!
Oh, quem luctum paras, quas curas inicis
Patri, ipse securus nimis! Pulchre quidem
Tuam rem abiens stabilivisti. Sed nescis, ah
Nescis, serus, quos exitus vesper vehat.
Sane illud demiror, qui fiat, ut, mihi
Cum maxime peccet gnatus, nequeam tamen
Acerbiore in eum esse animo. Ut nunc res ferunt,
Utinam tam possem filii obliviscier,
Quam ille, o dementiam, me aversatur libens!
Huc, huc calamitatis scilicet tuo,
Philaute, consilio inferor. O dolor gravis!

* 324. ed. I: ut - 325. ed. I: aleas Valebis igitur mi parens. (Pelarg.). Vale. - 326. ed. I: aeternum vale. - 327. ed. I: miseria?... fidem? - 328. ed. I: carissimum? - 330. ed. I: nimis, pulchre - 333. ed. I: Sane, illud demiror, qui fiat ut mihi - 337. ed. I: libens. - 339. ed. I: inferor,... gravis.

325/6. (353/4). *valeas, valebis, vale* groet en heilwens in-enen, waarin de kans voor een woordspeling ligt, als in ons vaarwel, waar de heilwens echter nauwlijks meer bewust is.

ACOLASTUS:
Hebt u nog andre wensen?

PELARGUS:
Dat je immer
wel varen moogt!

ACOLASTUS:
Vaarwel dan vader!

PELARGUS:
Vaarwel,
nog eens: mijn zoon, voor eeuwig, dierbre zoon, vaarwel![326. (354).]

(Acolastus af)

Welk een ellende is dit, - oh, gode' en mensen -[327. (355).]
dat zo mij 't dierbaarst deel wordt afgerukt!
Wat rouw bereidt gij, welke zorgen stort gij
over je vader, zelf maar al te zorgloos!
Heengaand heb je wel schoon je plan gegrond,[331. (359).]
maar weten doe je niet, ach niet, wat afloop[332. (360).]
de late avond brengt. Voorwaar 't verbaast me,
hoe ik, al zondigt dit mijn kind op 't ergst,
geen groter bitterheid in 't hart hem toedraag.
Kon ik, nu 't dús liep, hem maar zó vergeten,
als hij, de dwaas, zich willens van mij keert!
In deze diepte van ellende kwam ik,
Philautus, door jouw raad. Ach zware smart!

326. (354). *aeternum vale*, voor eeuwig vaarwel. Gnapheus leeft zich sterk in de smart en de verwachtingen van de mens Pelargus in, en laat hem zijn eigen menselijke karakter en uitingen, ook al is hij in wezen symbool voor God de vader, in wiens mond men dit *voor eeuwig vaarwel* moeilijk zou kunnen denken. Hetzelfde is op te merken bij
327. (355). *pro deum atque hominum fidem*. Vgl. hier ook Terent. Adelph., 555: Quac haec est miseria.
331. (359). Vgl. Plaut. Capt. 452: Edepol rem meam constabilivi en Terent. Adelph. 771: Tuam rem constabilivisses.
332. (360). Vgl. Varro, Menipp. fr. 333: Nescis, quid serus vesper ferat.

Actvs I. Scena IV.

*

ACOLASTUS. PHILAUTUS.
Σ□□ζοντες.

ACOLASTUS:

Nunquis me vivit fortunatior? Nunquis[340. (368).340. (368).]
Fortunae filius dici magis debet
Ex merito quam ego, cui contigere pro voto
Omnia?

PHILAUTUS:

Quis hic beatum venditat sese? Hem,
Aurumne habes, Acolaste?

ACOLASTUS:

Habeam, rogas? Zona
Vide ut tumeat.

PHILAUTUS:

Ho, ho! Talenta quot?

ACOLASTUS:

Decem.

PHILAUTUS:

Hui, tantamne auri vim?

ACOLASTUS:

Tantam.

PHILAUTUS:

Unde, quaeso te,
Patri ista largitas?

* 343. ed. I: sese (zonder?) - 344. ed. I: Aurumne habes Acolaste? haheam (zetfout) rogas zona - 345. ed. I: ho, ho. - 347. ed. I: quia - 348. ed. I: laudo,

340. (368). Boven dit vierde toneel tekent Gnapheus voor het metrum aan: σ□□ζοντες Het leek mij te gekunsteld in het Nederlands het komisch effect dezer hinkende verzen na te bootsen.

340. (368). Vgl. Terentius, Eunuch. 8, 1: Ecquis me vivit hodie fortunatior?

Vierde toneel.

ACOLASTUS. PHILAUTUS.

ACOLASTUS:
Er leeft toch zeker geen gelukk'ger man
dan ik, of een die met meer recht mag heten
Zoon der fortuin, dan ik, wien alles toeviel
naar wens?[343. (371).]

PHILAUTUS:
Wie etaleert de rijkaard hier?
Hé, Acolastus, heb je 't goud?

ACOLASTUS:
Het hébben?
Ziehier die dikke beurs!

PHILAUTUS:
Hoeveel talenten?

ACOLASTUS:
Tien![344. (374).]

PHILAUTUS:
Deksels, zo'n macht goud?

ACOLASTUS:
Zo'n macht!

PHILAUTUS:
Hoe kwam als 'k vragen mag papa zo gul?[346. (376).]

343. (371). *venditat sese* van de verkoper gezegd, die zijn koopwaar aantrekkelijk uitstalt. Stephanus omschreef het daarom al als ostentare. P.L. Carver in zijn commentaar op Palsgrave wijst er op, dat in Amerika heden *to sell* in deze betekenis wordt gebruikt (to sell a book, doctrine or policy). Ik koos als ons modern aequivalent *etaleren*.
344. (374). *zona* was bij de mannen een gordel met geldzak, gordelbeurs of geldriem.
346. (376). Vgl. Terent., Adelph. 985: Quae istaec subitast largitas?

*

ACOLASTUS:
Quia arte tractabam
Virum doli ignarum.[347. (376).]

PHILAUTUS:
O lepidum caput, laudo.
Praesidium forte expugnasti hodie. Quid restat,
Nisi ut triumphum agamus intus?

ACOLASTUS:
Accedo
Tuae sententiae.

PHILAUTUS:
Sed quid libri hic gestas?

ACOLASTUS:
Id pignoris pater mihi relinquebat.

PHILAUTUS:
Phy, bibliorum codex est: valeat! Insiste
Tuas tibi res curare, nempe, quo pacto
Iter tuum instituas, peregre profecturus.
Codex non aeque inimicus, atque hic est nobis.
Ego tibi mox alia instillaro praecepta.

ACOLASTUS:
Sed mihi graviter pater est interminatus, ne
Haec a me amitterem.

PHILAUTUS:
Istaec verba sunt, mitte!
Quin concedimus intro?

ACOLASTUS:
Impera et puta factum!

* 349. ed. I: hodie, quid - 353. ed. I: est, valeat! insiste - 354. ed. I: curare. Nempe - 359. ed. I: mitte. - 360. ed. I: factum.

347. (376). Vgl. Terent., Heaut., 366: Haec arte tractabat virum; ars heeft hier de betekenis van handigheid, trucje. *doli ignarum*, de argeloze, eigenlijk hij die van trucjes geen verstand heeft, er niet opverdacht is.

ACOLASTUS:
Omdat ik de argeloze listig aangreep.

PHILAUTUS:
Jou slimme rot, mijn compliment! Jij nam
vandaag het fort, wat rest ons dan daarbinnen[348. (378).]
triumf te vieren?

ACOLASTUS:
Dat ben 'k met je eens.

PHILAUTUS:
Maar wat voor boek sjouw je daar mee?

ACOLASTUS:
Als pand
liet vader dit mij na.

PHILAUTUS:
Zozo, de bijbel!
Vaarwel daarmee, ga j'eigen zaak bezorgen,
naamlijk, hoe je de reis inricht, nu 't plan is
van huis ver weg te gaan. Dat boek aangaande,
geen ander is ons beiden zó vijandig.
Ik druppel gauw je andre regels in.

ACOLASTUS:
Maar vader dreigde: 'k mocht het niet verliezen.

PHILAUTUS:
Ach, dat zijn woorden, laat ze waaien! Kom,
gaan we in huis?[360. (389).]

ACOLASTUS:
Beveel en 't is gedaan.

348. (378). *lepidum caput*, dezelfde aanspraak in Terent., Adelph. 966 en (met verkleinwoordjes) Phorm., 531.

360. (389). *Impera*... volledig staat er: beveel en houd het er dan voor dat het al geschied is.

Actvs II.

Scena I.

*

PANTOLABUS. PAMPHAGUS.
Octonarii omnes.

PANTOLABUS:

Naí miser ego sum, qui, quod, edam, quaero et id aegre invenio. Gulam[361. (390).]
Habeo extrema fame paene strangulatam, venter inedia
Exhaustus est, stomachus latrat, tum pendulae marcent genae.
Pol dentes pruriunt, me nullus est ieiuniosior[364/5. (393/4).]
Neque magis effractus fame. Scabri rubigine
Dentes, labiaque in cena situ loquuntur me famelicum.[366. (395/96).]
Quare hunc haberem praesentem deum, placaret qui mihi
Ventrem iratum. Parasiticae artis gnarum optem dari obviam,
Quem sectari liceat, postquam in fumum cineremque versa sunt,
Quae possedi, omnia. Vel e flamma non gravarer impiger
Cibum petere. O Fortuna, ut nunquam perpetuo bona es! Sed hic
Ne est Pamphagus, meo quem iuvi beneficio toties? Is est.

* 361. ed. I: invenio, gulam - 365. ed. I: fame, - 366. ed. I: incana; Bolte: in cena, Palsgrave: incava - 369. ed. I: sint.; Bolte: sunt. - 371. ed. I: es. - 372. ed. I: toties.

361. (390). Het eerste toneel van het tweede bedrijf is geschreven in octonarii. Om een indruk te behouden van dit meer langademig vers en om niet genoodzaakt te worden in de vertaling een veel groter aantal verzen te gebruiken, koos ik hier niet het vijfvoetig iambische vers, maar het zesvoetige.

361. (390). Vgl. Plaut. Capt. III, 1, 1: Miser homo est, qui ipse sibi quod edit quaerit et id aegre invenit. Het spreekt wel vanzelf dat bij de tafelschuimersfiguren Pantolabus en Pamphagus de reminiscenties aan Terentius en Plautus vele zijn, met name aan Gnatho uit de Eunuchus en met Ergasilus uit de Captivi.
Pantolabus (hij die alles pakt) is een goede naam voor een klaploper. Gnapheus ontleende de naam aan Horat. Satir. I, 8, waar hij vermeld wordt als een van twee scurrae (tafelschuimers), dezelfde term die Gnapheus in zijn lijst van dramatis personae gebruikt. Onze Pantolabus, een verboemeld rijkeluiszoontje is er hier echter, uit nood, pas kort op uit zich bij de schuimers aan te sluiten, die hem vroeger zo geplunderd hadden.

364/5. (393/4). Vgl. Plaut. Amph., 295: dentes pruriunt en Capt. 466: Neque ieiuniosiorem nec magis ecfertum fame vidi.

366. (395/96). Vgl. Ovid., Metam VIII, 804: Labra incana situ, scabrique rubigine dentes. Dit origineel laat er geen twijfel aan bestaan, dat de lezing *incana* in de eerste Antwerpse editie de juiste is. Palsgrave las *incava* en Bolte emendeerde onjuist: *in cena*. Aan Bolte die zo ijverig alle ontleningen aan Latijnse dichters naspeurde is dan ook de plaats in de Metam. ontgaan.

Tweede bedrijf. Eerste toneel.

PANTOLABUS. PAMPHAGUS.
(iambische zesvoeters)

PANTOLABUS:

Ellendig ben ik, 'k zoek naar eten, vind het nauwlijks.
Mijn strot stikt door de felle honger, van het vasten
staat hol de buik, de maag blaft, wangen hangen slap.
Hémel! Mijn tanden jeuken, niemand is zó nuchter,
zó van het hongeren kapot. Tanden roest-schilfrig
en lippen grauw-verweerd tonen den hongerlijder.
Daarom, een helpend god zou zijn, wie deed bedaren[367. (396).]
mijn kwade buik. 'k Wou dat ik iemand tegenkwam
knap in de tafelschuimerskunst, die 'k kon nálopen,
nu alles wat ik had in rook en as verkeerde.[369. (399).]
Zelfs uit het vuur zou 'k rap graag eten willen halen.[370/1. (400).]
Ach, dat je gunst, Fortuin, nooit duurzaam is! Maar wat,[371. (401).]
is dat niet Pamphagus, die ik zo dikwijls hielp[373. (402).]
met mijn weldaden? Werklijk ja, hij is het zelf!

367. (396). Vgl. Terent. Phorm., 345: Ea qui praebet, non tu hunc habeas plane praesentem deum? *praesens* = door zijn tegenwoordigheid (en daardoor onmiddellijk helpend.)
369. (399). Vgl. Horat. Epist. I, 15, 39: omne verterat in fumum et cinerem.
370/1. (400). Vgl. Terent. Eun. 491: E flamma petere te cibum posse arbitror. Met de flamma werd oorspronkelijk het vuur van een lijkverbranding bedoeld, zoals blijkt uit Erasmus' noot bij het adagium *e flamma cibum petere*, waarbij hij verwijst naar Catullus, Carm. 59: Uxor Meneni, saepe quam in sepulchretis/Vidistis ipso carpere e rogo coenam. Al kende Gnapheus deze aantekening van Erasmus, hij zal het vuur hier wel in algemene zin bedoeld hebben.
371. (401). Vgl. Terent. Hec. 406: O fortuna, ut numquam perpetuo es data (bona)!
373. (402). *Pamphagus*, hij die alles opeet, weer een typische naam voor een tafelschuimer, die Gnapheus ontleend kan hebben aan Erasmus of onmiddellijk aan Aristoteles' Ethica Nicomacheia, waar althans het adiect. πμφαγος gebruikt wordt. In Erasmus Colloquium De Captandis Sacerdotiis treedt echter een personage van deze naam op.

*

PAMPHAGUS:

Quis hic novus subsistit hospes? Pantolabus est. Insolens[373. (404).]
Istuc quidem facit. Non possum, quin salutem et conloquar.[374. (406).]
O salve plurimum merito tuo, vir optime![375/6. (407).]

PANTOLABUS:

Pamphage,
Salve plus millies![376. (408).]

PAMPHAGUS:

Quid hic negotii tibi? An venis
Obsonatum ad forum cuppedinis? Atqui ea est provincia[377. (409).]
Parasitorum.

PANTOLABUS:

Memini. Sed eo res rediit, ut transcurso opus
Mihi sit ad ordinem vestrum.

PAMPHAGUS:

Ad nostrum ordinem? Quid audio?

PANTOLABUS:

Sic fors fert.

PAMPHAGUS:

Sed turpe est nimis a bubus ad asinos transcendere.

* 374. ed. I: possum. - 375. ed. I: optime. - 376. ed. I: millies. - 377. ed. I: Cuppedinis - 379. ed. I: ordinem quid

373. (404). Vgl. Vergil. Aen. IV, 10: Quis novus hic nostris successit sedibus hospes?

374. (406). Vgl. Terent. Adelph. 446: Operiam hominem hic, ut salutem et colloquar.

375/6. (407). *salve* de oorspronkelijke betekenis als heilwens speelt hier nog door de verzwakte als eenvoudige groet heen, wat weergegeven is door de dubbele vertaling: *dag... 't ga je goed!*

376. (408). Vgl. Terent. Andria V, 2, 8: Quid istic tibi negoti est?

377. (409). *forum cuppedinis*. In de eerste, Antwerpse editie staat Cuppedinis. De naam van het marktplein te Rome is nl. niet alleen een aanduiding van de koopwaar (markt der lust, vgl. cuppedia = lekkernijen); volgens Varro, aangehaald door Donatus in de commentaar op Terent. Eun. 256, zou het plein zijn naam hebben gekregen van Numerius Equitius Cupes, die er gewoond had. In ieder geval bedoelt Gnapheus de markt der fijne spijzen, waar dan ook de parasieten kwamen om voor hun beschermer in te kopen. Vgl. bij de verwondering van Pamphagus hier Pantolabus te treffen. Plaut. Capt. III, 1, 14: Ipsi obsonant, quae parasitorum ante erat provincia. Pamphagus vermoedt dus voorlopig met ergernis, dat Pantolabus, als een soort onderkruiper zelf komt inkopen.
provincia, tegelijk locaal en overdracht.: het domein, waarop de ambtsbezigheden (der parasieten) betrekking hebben.

PAMPHAGUS:
Wie is die ongewone gast, die daar blijft staan?
Pantolabus! Die is dat werkje niet gewoon.
Ik kan niet anders dan hem groeten en aanspreken.
Dag beste kerel! 't Ga je goed, want jij verdient het.

PANTOLABUS:
Ik wens 't jou duizendvoud

PAMPHAGUS:
Wat heb je hier te doen?
Kom je op de lekkernijenmarkt voor het dessert?
Maar dat is 't rijk der tafelschuimers.

PANTOLABUS:
Ja dat weet ik,
Maar 't kwam met mij zover, dat ik moet overlopen
tot jullie soort.[379. (412).]

PAMPHAGUS:
Wat hoor 'k, tot onze soort?

PANTOLABUS:
Zo staat het.

PAMPHAGUS:
Maar dat is toch te erg, dé ossen voor de ezels[380. (413).]
te wisslen.

379. (412). *ad ordinem vestrum*, ordo is hier eigenlijk onvertaalbaar. Het duidt wel aan een bepaald slag of soort (vgl. in de volgende regel de ossen en de ezels), maar heeft tegelijk de betekenis van rang en stand. Men zou, gezien het vervolg, waar van Pantolabus een proefstuk geëist wordt, *gilde* willen vertalen, waaraan Gnapheus zeker dacht, maar voor de ossen en ezels is dat woord hier nog te zwaar.

380. (413). Vgl. Plaut. Aulul. 235: Hoc magnumst periclum ab asinis ad boves transcendere. Hier gaat het overlopen in tegenovergestelde richting. Erasmus omschrijft in zijn Adagia *ab asinis ad boves transcendere* door: ex humiliore conditione ad ditiorum partes transire. Pantolabus zakt dus in Pamphagus oog juist af van de rijken naar de berooiden.

*

PANTOLABUS:
Ut sit. Durum telum necessitas.[381. (414).]

PAMPHAGUS:
Nihilne est ampluis
Rei?

PANTOLABUS:
Nihil quicquam; abligurivi omnia. Hinc memet foro
Subducens lateo domi hunc totum mensem, ibi vappam
bibo, panem
Atrum voro, inedia ringor, cochlearum instar, vivens miser.

PAMPHAGUS:
O me ter felicem, cui tam acre bellum cum penia haud fuit,
Qui suetus sum ut mures alienum semper adrodere cibum.
Quid? An non te piget tam acerbae sortis?

PANTOLABUS:
Non tantum quidem
Pigeret, si modo tuam disciplinam nunc sectarier
Liceret.

PAMPHAGUS:
Forsitan liceret, si potis esses adsequi.

PANTOLABUS:
Conarer, ut possem, Pamphage; venter, magister ingeni,
Meos conatus iuverit.

* 382. ed. I: quicquam (zonder;) - 385. ed. I: fuit. - 387. ed. I: Quid an... sortis (zonder?) - 389. ed. I: Liceret, - 390. ed. I: Pamphage,.... ingeni.

381. (414). *Durum telum necessitas*. Gnapheus ontleent de wending wel weer aan Erasmus, die bij Necessitas geeft: ingens telum necessitas. Als dit adagium inderdaad teruggaat op Livius IV, 28, 5: Necessitate, quae ultimum et maximum telum est, superiores estis, zal men aan moeten vullen *est* en niet bijv. *adhibet*. Dus: de nood *is* een geweldig wapen. In ons verband moet de betekenis echter zijn: de nood kiest harde wapens, d.w.z. de nood drijft mij er toe de strijd voor het bestaan op te nemen met de wapens der schuimers.

PANTOLABUS:
Mooglijk, maar de nood kiest harde wapens.

PAMPHAGUS:
Héb je dan niets meer?[382. (415).]

PANTOLABUS:
Niets, 'k heb alles opgesnoept,
'k mijd daarom 't net publiek, 'k zit al een maand in huis
ik drink verschaalde wijn, ik vreet alleen zwart brood,[383/4. (417/18).]
ik grom van honger, 'k leef ellendig als een slak.

PAMPHAGUS:
Wat prijs 'k mezelf driewerf gelukkig, dat ik nooit
zo bitter met de armoe streed, ik ben gewoon
steeds als de muizen aan een anders spijs te knagen.[386. (421).]
Maar zeg, verdriet je 't niet, dat zuur bestaan?

PANTOLABUS:
't Zou minder
verdrieten mij, als ik jouw onderwijs mocht volgen.

PAMPHAGUS:
Dat mocht misschien, als je in staat was 't te verstaan.

PANTOLABUS:
Ik zou proberen het te kunnen Pamphagus; de maag,[390. (425).]
de meester van 't verstand, zou m'in mijn pogen helpen.

382. (415). *abligurire*, eig. aflikken, zo ook Terent. Eun. 235: patri qui abligurierat bona. Wij zouden nu zeggen: opsouperen.
383/4. (417/18). De passage herinnert sterk aan de klachten van Ergasilus in de Captivi, bijv. aldaar I, 1, 12-15: Quasi quom caletur, cocleae in occulto latent/Suo sibi suco vivunt, ros si non cadit/Item parasiti rebus prolatis latent/ In occulto miseri, victitant suco suo. Het thuis zitten en zwart brood slokken vindt men ook bij Terent. Eun. 939, waar het brood nog gesopt wordt in jus van de vorige dag (ex hesterno iure).
386. (421). Vgl. Plaut. Capt. 75: Quasi mures semper edimus alienum cibum.
390. (425). Vgl. Persius prol. 10: magister artis ingenique largitor venter.

*

PAMPHAGUS:
Sed nescio, quam feliciter.

PANTOLABUS:
Hem, me vide, ut prolixe agis! Rape me sodes, collegio[392 vlg. (428 vlg.).]
Tuo inauctorandum, rape, postquam nullam plane artem
calleo,
Qua possim vivere o□□□σιτς.

PAMPHAGUS:
Au, non sunt inlotis sacra haec
Manibus tractanda.

PANTOLABUS:
Satisne lotus sim, qui corruger fame?

PAMPHAGUS:
Specimen tuae des artis oportet, dehinc nostris comitiis
Indictis, si voles, nomen dabis cum plausu et gloria.

PANTOLABUS:
Ea lege, obsecro, me discipulum habe tibi, cui profui,
Re salva saepe, nisi immemor es beneficii accepti.

PAMPHAGUS:
Immemor?
Age, suscipio te parasitastrum.

* 392. ed. I: agis? - 395. ed. I: fame (zonder?) - 400. ed. I: gratiam,

392 vlg. (428 vlg.). Verschillende voorstellingen uit de oudheid en eigen tijd worden hier door Gnapheus gecombineerd. Pantolabus heeft tevoren al gevraagd Pamphagus' leerling te mogen worden. Bij *collegium* (392) zou men aan een priestercollege kunnen denken, gezien het gewijde werk, dat men niet met ongewassen handen aanvatten mag (sacra non illotis manibus tractanda (394/5), maar bij het te leveren proefstuk (specimen artis, 396) doelt Gnapheus duidelijk op de toelating tot een gilde (zo ook in comitiis indictis nomen dabis, 397).

PAMPHAGUS:
Ik twijfel of 't gelukkig uitvalt.

PANTOLABUS:
Kom nu, zie m'eens aan,
zo vriendlijk als je bent. Haal asjeblieft me snel
bij jou in 't gilde, huur me in, daar 'k geen verstand heb
van enig vak, waarvan 'k thuiszittend leven kan.

PAMPHAGUS:
Met ongewassen hand mag dit gewijde werk
niet worden aangevat.

PANTOLABUS:
Ben 'k niet genoeg gewassen,
waar 'k schrompel van de honger?

PAMPHAGUS:
Je behoort een proefstuk
te geven van je kunsten, daarna zul je, zogewenst,
in de vergaadring van het gilde met applaus
en lof als lid worden geboekt.

PANTOLABUS:
Ik smeek je dan
op die conditie in de leer te mogen komen
bij jou, die 'k in mijn goede tijd zo dikwijls hielp,
als je d'ontvangen weldaan niet vergeten bent.

PAMPHAGUS:
Vergeten? Kom ik neem je aan als schuimersknechtje[400. (440).]

400. (440). *parasitaster* eigenlijk een tafelschuimertje, het verkleinwoord bedoeld in de zin van iemand, die als jongen of knechtje, het vak begint te leren.

*

PANTOLABUS:
Habeo pol gratiam. Quid, est,
Quod me nunc vis facere?[402. (443).]

PAMPHAGUS:
Ut me observes sedulo.

PANTOLABUS:
Qui dum?

PAMPHAGUS:
Seria
Curanda sunt.

PANTOLABUS:
Quid seria? Securus quonam ferrer pede,
Seria curavi nunquam, nisi seria ventris negotia
Appellites.[404. (445 vlg.).]

PAMPHAGUS:
Scilicet.

PANTOLABUS:
Istuc persuadeas Catonibus
Rigidisque σοφο□ς, si quid vales oratione.

PAMPHAGUS:
Pro suo
Illi sapiant ingenio, non equidem invideo, nobis item
Palatum neutiquam desipit. Hic et nos φιλ□σοφοι sumus

* 401. ed. I: fecere.; Bolte: facere? - 402. ed. I: pede,; Bolte: pede? - 405. ed. I: Sophôis... pro - 407. ed. I: philosophoi

402. (443). De vertaling hangt hier in hoge mate van de interpunctie af. In de eerste, Antwerpse druk staat achter *pede* een komma, zodat de zin doorloopt, zo ook bij Palsgrave. Bolte plaatst hier nogal vrijmoedig een vraagteken. De dubitatieve vraag ‘waarheen zou ik mij zonder zorg (moeten) wenden’, heeft echter weinig zin. Ik handhaaf dan ook de komma en vat *quonam ferrer* op als een indirecte vraag, afhankelijk van *securus*, al zou men na *securus* dan ook een komma wensen.

404. (445 vlg.). Van hieraf stelt Gnapheus de verhouding tussen de twee sprekers weer helemaal voor als die van leermeester en discipel en wel op 't gebied der wijsgerige ethica. Komisch verschijnt tussen hen Gnatho, de aartsschuimer uit Terentius' Eunuchus. Vgl. daarbij de voorstelling in Eun. 263: tamquam philosophorum habent disciplinae ex ipsis Vocabula, parasiti ita ut Gnathonici vocentur.

PANTOLABUS:
Heb dank, bij Pollux! En wat wil je, dat 'k nu doen ga?

PAMPHAGUS:
Let ijverig op mij!

PANTOLABUS:
Waartoe?

PAMPHAGUS:
't Geldt ernstige zaken

PANTOLABUS:
Wat ernstig? Onbekommerd, waar mijn voet mij heendroeg,
heb ik nooit d'ernst betracht, tenzij je ernstig noemt
de zaken van de maag.

PAMPHAGUS:
Allicht!

PANTOLABUS:
Bewijs dat aan
de Cato's en de strenge wijze', als je kunt pleiten.[404. (446).]

PAMPHAGUS:
Laat die maar wijs zijn naar hun aard, 'k misgun het niet
maar ons verhemelt' is ook geenszins zot. Hier, man,
zijn wij ook filosofen, uit Aesopus' school[407. (449).]

404. (446). *Catonibus* Palsgrave vatte dit meervoud op als ‘de beide Cato's’ nl. de Cato aan wien men de Disticha Moralia toeschreef en de stoïcijnse tegenstander van Caesar. Meer voor de hand ligt, daar die historische figuren toch niet te overreden zijn, de gewone vertaling van namen in 't meervoud ‘mannen als Cato’; onze vertaling de Cato's laat beide mogelijkheden open.
407. (449). Vgl. de boven aangehaalde vss. uit de Eun. 263/4.

*

Aesopici Gnathonicique, cuius sectae plurimos[408. (452 vlg.).]
Clientes in forum producimus.

PANTOLABUS:
Quibus sed ducibus
Freti?

PAMPHAGUS:
Magnis: Epicuro, Aristippo, Catiis et Apiciis.

PANTOLABUS:
Duces illi haud sunt paenitendi per genium; perdoctus es,
Laudo. Sed ad seria redi.

PAMPHAGUS:
Recte. Nescis, quae viderim
Insomnia.

PANTOLABUS:
Falsa?

PAMPHAGUS:
Non opinor. Post medium noctis ferunt
Vera esse somnia, cum sumus purgatiores scilicet.

PANTOLABUS:
Intellego. Sed narra somnium.

* 411. ed. I: Magnis. - 412. ed. I: genium, - 415. ed. I: toro.

408. (452 vlg.). Behalve leerlingen van Gnatho, noemt Pamphagus de parasieten volgelingen van Aesopus, Epicurus, Aristippus en van mannen als Catius en Apicius. Epicurus en Aristippus zijn natuurlijk genoemd om hun hedonisme. Met Catius zal bedoeld zijn de Epicureïsche filosoof, die door Quintilianus wordt genoemd (X, 1, 124): ‘in Epicuriis levis quidem, sed non iniucundus tarnen auctori’ en van wie Porphyrio vermeldt: ‘Scripsit quattuor libros de rerum natura et de summo bono’. Marcus Gavius Apicius was een bon-vivant in de tijd van Augustus en Tiberius; hij verkwistte zijn geld en pleegde daarna met gif zelfmoord (Seneca, ad Helv. 10, 8). Carver in zijn commentaar op Palsgrave (blz. 220) zegt dat we van Apicius over hebben ‘a collection of notes’ *De re Coquinaria* (Teubner 1922); dit geschrift is echter betiteld *Caelius Apicius* (misschien beter *Caelii*, zodat de schrijver Caelius heet en *Apicius* de boektitel is), en zal wel tot de derde eeuw na Chr. behoren.

en Gnatho's; velen voeren wij uit diens gevolg
ter markt.

PANTOLABUS:
Wie zijn voor jullie de vertrouwde leiders?

PAMPHAGUS:
Grote figuren, Epicurus, Aristippus,
mannen als Catius en als Apicius.

PANTOLABUS:
Dat, bij mijn genius, zijn leiders, die je nooit
berouwen zullen, jij bent knap hoor, alle lof!
maar keer terug tot d'ernst.[412 vlg. (456 vlg.).]

PAMPHAGUS:
Juist, weet je wat voor droom
ik had?

PANTOLABUS:
Bedrieglijk zeker?

PAMPHAGUS:
Ik geloof van niet.
Men zegt na middernacht zijn onze dromen waar,[413/14. (458).]
wanneer de maag wat minder vol is.[414. (459).]

PANTOLABUS:
Dat begrijp ik.
Vertel je droom dan.

412 vlg. (456 vlg.). Pamphagus bereidt zijn nieuwe leerling een tantaluskwelling door het fantaseren van een luilekkeriandsdroom. Pantolabus oordeelt wel dat hij buiten zinnen is, maar is niettemin nu dubbel bereid in zijn dienst te treden.

413/14. (458). Vgl. Horat. Sat. I, 10, 33: Quirunus/post mediam noctem visus, cum somnia vera.

414. (459). *purgatiores* eigenlijk meer gereinigd. De gedachte zal wel zijn, dat in de voornacht, als we met volle maag zijn gaan slapen, wonderlijke dromen door de benauwde maag ontstaan, maar dat eerst na middernacht, wanneer die oorzaak in mindere mate aanwezig is, zinvolle dromen optreden.

*

PAMPHAGUS:
Hodie constrato in toro
Videbar ad mensam plenam lautusque nnctusque accumbere.
Cerealem dixisses cenam: hinc velut e pleno cornu datum,[417. (462).]
Et quod ederem et quod potarem. Inde adeo, in digitos pedis mihi
Standum erat, ut de summo quicquam peterem. Vis dicam?
Dis quidem
Videbar, cui adfluerent bonae undique deliciae.

PANTOLABUS:
Tam grata sunt,
Quae memoras, ut dentes venterque hinc gestiant mihi.
Vigilans
Vis ausim optare, dormiens quae somnias.

PAMPHAGUS:
Tum nescio
Quid visus talorum iactus portendat ominis boni.[423. (472).]

PANTOLABUS:
Vah somnium hominis! Quae narrat?

PAMPHAGUS:
Quid hoc? Satin tibi placet?

PANTOLABUS:
Vereor, ne laevus hic augur sis.

* 416. ed. I: accumbere, - 417. ed. I: cenam, - 418. ed. I: pedis, - 422. ed. I: vix ausim optare dormiens quae somnias, Tum, nescio, - 424. ed. I: hominis, quae... quid... satin

417. (462). *Cerealem cenam* een weelderige maaltijd, zoals die op het feest van Ceres plaats vond. Vgl. ook Plaut. Menaechm. 101: Cerialis cenas dat.

423. (472). *visus talorum iactus, de dobbelstenenworp, die 'k zag*. Blijkbaar vertelt Pamphagus hier een tweede droom, waarin hij de dobbelstenen met gelukvoorspellend resultaat wierp. Een bij uitstek gelukkige worp was de iactus Veneris, waarbij elke steen (men dobbelde nl. met vier stenen, waarvan twee zijden rond waren en geen cijfer droegen) een ander getal aanwees

PAMPHAGUS:
Wel ik zag mezelf vandaag
aanliggen op een rustbed aan een volle tafel,
gewassen en gezalfd, een feestmaal zou je zeggen.
Als uit een hoorn des overvloeds werd daar geschonken
te eten en te drinken. Op mijn tenen moest ik staan
- zoveel was 't - om van bovenaf me iets te pakken.
Wil je het nader horen? 'k Leek op een der goden
voor wie van alle kant toestroomden lekkernijen.

PANTOLABUS:
Zo heerlijk is wat je daar opsomt, dat mijn tanden
en maag ervan gaan smakken. Wakend durf ik dat
ternauwernood te wensen wat jij slapend droomt.

PAMPHAGUS:
Hoor verder! 'k Weet niet wat mij voor geluksaanwijzing
de dobbelstenenworp, die ik toen zag, voorspelt.

PANTOLABUS:
Bah wat zegt ons een mensendroom!

PAMPHAGUS:
Zeg, wat bedoel je;
bevalt 't je niet genoeg?

PANTOLABUS:
Ik maak me bang, dat jij
hier 'n linkse augur bent.[425. (475).]

425. (475). *laevus augur*. laevus, links, zich aan de linkerkant vertonend, kan men eigenlijk niet van de augur maar van het voorteken zeggen. Het is dan nog dubbelzinnig, aangezien het teken van links bij de Romeinen (waar de augur zich richtte naar het zuiden en dus het gelukaanbrengend oosten links had) als gunstig gold, maar bij de Grieken (waar de waarzegger zich naar 't noorden richtte) juist andersom.
Ook in Lat. poëzie betekent *laevus* dikwijls: ongunstig; dat was vooral bij Terentius en Plautus, die Griekse originelen bewerkten, te verwachten en in hun gevolg ook bij Gnapheus. Zo is het zeker hier: doordat *laevus* hier niet van het teken, maar van de uitlegger wordt gezegd, betekent het tevens: links, dom. De woordspeling is in het Nederlands eigenlijk slechts weer te geven door een dubbele vertaling, zoals: een domme ongeluksprofeet. Ik heb het met een pregnant *links* gewaagd.

*

PAMPHAGUS:
Nil credis, nisi quod vides?
Abi in malam crucem dignus, quem nunquam sancta[426. (476).]
Saturitas
Beet, cum istac tua incredulitate.

PANTOLABUS:
Obsecro, famelicum
Meum ventrem fac somniis tuis satures, si quid habent
Rei.[429/30. (480/1).]

PAMPHAGUS:
Inrides?

PANTOLABUS:
Non rideam, quod carbonarias opes
Pro germanis ostentes, somniis felix? Ridiculum!

PAMPHAGUS:
Age,
Ridiculum sit, quando ita lubet! Porro, quam non sim
stultulus
Vates, videbis, dum fiam hinc cellarius cuiuspiam
Nummatioris domini, opulentia cuius construxero
Tam largum ventri commeatum, ut si regum sim maximus.

PANTOLABUS:
Hic, credo, vigilans somniat. Pamphage, beatum me in tuo
Regno tum, quaeso, facias.

* 426. ed. I: crucem, - 427. ed. I: incrudelitate; Bolte: incredulitate - 430. ed. I. Germanis... Ridiculum. - 431. ed. I: lubet. - 433. ed. I: domini. - 435. ed. I: Pamphage.

426. (476). *abi in malam crucem*. In deze verwensing is de beperkte betekenis van crux (martelkruis) verwijd tot kwelling, ellende. Ons equivalent is: loop naar den duivel of -naar de bliksem. Bij Plautus en Terentius vond Gnapheus de wending meermalen.
sancta saturitas, vgl. Plaut. Capt. 877: Ita me amabit sancta Saturitas.

429/30. (480/1). *carbonarias opes pro germanis ostentare* Erasmus geeft in zijn Adagia de spreuk: Thesaurus carbones erant, en schrijft ter verklaring: in eos competit, qui spe sua frustantur, quique magnificis rebus expectatis meras nugas reperiunt. Ook Phaedrus (V, 6, 6) geeft als spreekwoord: carbonem, ut aiunt, pro thesauro invenire = in zijn verwachtingen bedrogen worden. Daar ‘schatten, die maar houtskool zijn’ in het Nederlands geen gebruikelijke wending is, koos ik, die maar lucht zijn’, hetgeen ook goed past bij de onwezenlijke droom.

PAMPHAGUS:

Hou je dan niets voor waar
dan wat je ziet? Loop naar de duivel, nooit verdien je
met je ongeloof, dat jou de heilge zatheid zaligt.

PANTOLABUS:

'k Smeek dat je met die dromen, als ze iets vermogen
mijn hongerbuik verzadigt!

PAMPHAGUS:

Maak je 't nu belachlijk?

PANTOLABUS:

Zou ik niet lachen, dat je schatten, die maar lucht zijn,
als echte toont, met dromen ons geluk wilt brengen?
Het ís belachelijk!

PAMPHAGUS:

Voor mijn part, als 't jou lust.
Maar anderzijds, dat 'k niet zo'n zot profeet ben,
dat zul je zien, als ik van nu de keldermeester
word van een schatrijk heer, van uit wiens overvloed[433. (485).]
ik voor mijn maag zo grote bergen spijs opeenhoop,
als was 'k de grootste vorst.[434. (487).435. (487/8).]

PANTOLABUS:

(voor zichzelf)

Hij staat, lijkt mij, te dromen
met open ogen. Pamphagus, asjeblieft, maak mij
gelukkig in jouw rijk!

433. (485). *nummatioris domini* eigenlijk van een meester, die bijzonder goed in zijn geld zit.
434. (487). *regum maximus*. Men bedenke dat *rex*, in de ruime zin gebruikt werd van de machtige, rijke patroon, terwijl er zo allerlei woordspelingen mogelijk waren met rex = koning. Vgl. vs. 135 beatum me in tuo *regno* facias.
435. (487/8). Vgl. Terent. Andr. 971: Num ille somniat ea, quae vigilans voluit?

*

PAMPHAGUS:
Vel primus eris apud me, si probe
Aduleris.

PANTOLABUS:
Sed unde plebiscita ordinis vestri petam?

PAMPHAGUS:
Unde, rogas? A Terentiano illo Gnathone principe
Viro.
Hic te opus fuerit interprete optimo: nemo artifex
Nascitur.

PANTOLABUS:
Operam meam tibi dico.
Age doctoris suscipe
Partes.

PAMPHAGUS:
Nolo arbitrum quemquam esse nobis. Sed pone
fabricam hanc!
Tutus locus est, ibi elementa dabo. Fac te docibilem probes
Discipulum.

PANTOLABUS:
En aurem utramque surrigo ad magistri
dogmata.

* 438. ed. I: Unde rogas (zonder?) - 441. ed. I: hanc. (zonder!) - 442. ed. I: dabo, fac

PAMPHAGUS:
Zelfs d'eerste zul je zijn,
als je goed vleit.

PANTOLABUS:
Waar haal 'k de wetten van jouw gilde?

PAMPHAGUS:
Waar, vraag je? Wel bij Gnatho, de beroemde leider[437. (491).]
de Terentiaan, maar hier zal je onmisbaar zijn[438. (492/3).]
een puik uitlegger, niemand wordt artiest geboren.

PANTOLABUS:
'k Beloof je ijvrig werk. Neem jij de rol van meester.

PAMPHAGUS:
We moeten hierbij geen getuige. Achter die werkplaats
is wel een veilge plek, daar zet ik de beginslen
uiteen, toon jij je maar een leerzame discipel.

PANTOLABUS:
Zie eens, ik spits mijn oren beî naar 's meesters leer!

437. (491). *plebiscita ordinis*. Hier gaan we weer van de sfeer van het rijk met rijn wetten (plebiscita) naar die van het gilde (ordo), waar men artifex (vs. 439) moet zijn.
438. (492/3). *Terentiano illo Gnathone*. Gnatho is de tafelschuimer per excellence in Terentius' Eunuchus; hij geeft zich in dat stuk ook uit als de grondvester van de school der schuimers.

Actvs II. Scena II.

*

PHILAUTUS. ACOLASTUS.
Senarii.

PHILAUTUS:
Quid haec, Acolaste, prae ut ilia, quae pater dedit?[443. (499).]

ACOLASTUS:
Pater futtilis est, somnium, iners: valeat! Magis
Tua me, Philaute, dicta stimulant.

PHILAUTUS:
Fac tibi
Fidas! Quodcumque inciderit in mentem, voles.
Te ipso fruere! Spes omnis in te sit tibi!
Sic vives felix ac beatus.

ACOLASTUS:
Altius
Haec cordi haerent, quam ut momento levi excidant.

PHILAUTUS:
Macte es virtute.

ACOLASTUS:
Iam vale, Philaute mi!

PHILAUTUS:
Vale, longum vale, Acolaste optime maxime!

* 445. ed. I: iners, valeat magis - 446. ed. I: stimulant, fac - 447. ed. I: Fidas, quodcumque... mentem voles - 448. ed. I: fruere -.. tibi. - 449. ed. I: beatus, altius - 451. ed. I: mi, - 452. ed. I: maxime.

443. (499). Dit tweede toneel schreef Gnapheus weer in de kortere senarii; dienovereenkomstig koos ik de iambische vijfvoeter.

Tweede bedrijf. Tweede toneel.

PHILAUTUS. ACOLASTUS.
(iambische vijfvoeters)

PHILAUTUS:
Wat vindt je hiervan Acolastus, naast
je vaders lessen?[445/6. (500/501).]

ACOLASTUS:
Hij is onbeduidend,
een slappe dromer, weg daarmee, joúw woorden,
Philautus, vuren m'aan.

PHILAUTUS:
Bouw op jezelf!
Wat je maar inviel, wil dat en geniet[447. (503).]
j'eigen bestaan, verwacht toch alles van jezelf.
Zo zul je vruchtbaar en gelukkig leven.

ACOLASTUS:
Dieper beklijft dat in mijn hart dan dat
't mij door een lichte invloed zou ontvallen.

PHILAUTUS:
Geluk met deze moed![451 vlg. (508 vlg.).]

ACOLASTUS:
Vaarwel Philautus!

PHILAUTUS:
Vaarwel voor lang mijn beste Acolastus! (*Philautus af*)

445/6. (500/501). Vgl. Terent. Adelph. 395: ille futilis somnium en Heaut. 223: magis nunc me amicae dicta stimulant.
447. (503). Vgl. Terent. Heaut. 481: Quod quoique quomque incident in mentem, volet.
451 vlg. (508 vlg.). De rol van Philautus is hier uitgespeeld; hij heeft Acolastus slechts aangedreven tot de reis in de wereld die nu begint. Eigenlijk was hij niet anders dan de verpersoonlijking van Acolastus' eigenliefde.

*

ACOLASTUS:
Quam me Philautus vi sua totum occupet,
Si maxime dicam, nemo credat tamen,
Adeo in illum velut effusus sum pectore.
Quo fit, nulla ut hinc capiar paenitudine
Mei, ut mihi ignoscam et mihi placeam nimis.
Quis hoc statu me non beatum praedicet?
Superest, ut iter ingressus haec mea gaudia
Tester festiva, quam paro, cantiuncula.

ACOLASTUS *canit*:
O dies festus niveo lapillo[461 vlg. (519 vlg.).461. (519).]
Dignus, o lucis facies serena,
Qua licet demum positis suave
Vivere curis!

Nunc iuvat laute Genium fovere,
Nunc iuvat sacrae Veneri litare,
Nunc iuvat ludos et amoena carni
Gaudia ferre.

Exsulat tergo monitor severus,
Et iugum collo iacet, o, remotum,
Libero quovis pede iam licebit
Tendere gressus.

Qui tuli multos dominos iuventae,
Qui iugo solvi toties cupivi,
Liber, emissus manibus parentis
Vivo beatus.

* 460. ed. I: Tester, festiva quam paro contiuncula. - 461. ed. I: Dies - 464. ed. I: curis.

461 vlg. (519 vlg.). Het vreugdelied van Acolastus is geschreven in Sapphische strofen, die ook in de vertaling zijn behouden.

461. (519). *niveo lapillo*, met een sneeuwwit steentje; bij het stemmen over schuldig en onschuldig, was een wit steentje het symbool van onschuldig, een zwart voor schuldig. Van de Thraciërs vertelt Plinius (Nat. Hist. VII, 131) dat ze gelukkige dagen door witte, ongelukkige door zwarte steentjes merkten.

ACOLASTUS:

Al zou ik 't zweren, niemand zou 't geloven,
hoe die Philautus mij gans in zijn macht heeft.
Zozeer gaat heel mijn hart nu naar hem uit.
Daar volgt uit, dat van nu aan 'k nooit berouw
over mijzelf heb, m' elke daad vergeef
en bovenmate met mij zelf content ben.
Wie zou niet m'in die staat gelukkig noemen?
'k Wil nu dan, waar 'k de tocht begin, mijn vreugd
betuigen met de inzet van een feestlied.

Acolastus zingt (sapphische strofen):

Dag van feest, het merk van een sneeuwwit teken
waardig, en gij helder gelaat der zonne,
heden mag ik, los van de zorgen, eindlijk
't leven genieten.

Heerlijk nu de levenslust warm te koestren![465. (523).]
Heerlijk nu te offren aan heilge Venus!
Heerlijk nu aan spel en verrukklijk blij-zijn
't lichaam te wijden!

Achter blijft, gebannen, de strenge maner.
't Juk, de hals ontnomen, ligt neergesmeten.
'k Zal met vrije voet, waar ik wil, mijn schreden
nu mogen richten.

Ik, die vele meesters der jeugd geduld heb,
los te zijn van 't juk zo gedurig wenste,
vrij ontkomen dwingende vaderhanden,
leef nu gelukkig.

465. (523). *Geniam fovere*. Door de velerlei betekenissen van genius is het moeilijk met zekerheid uit te maken wat Gnapheus bedoelt. Palsgrave zette in margine van zijn vertaling als adagia onder elkaar: fovere genium, indulgere genio, defraudare genium. Erasmus citeert bij indulgere genio een noot van Servius op Vergil. Georgica I, 302: Quotiens voluptati operam damus, indulgere genio dicimur. Genius wordt hier dus opgevat als de in ons wonende natuurlijke levenskracht en -lust. Vgl. ook uitdrukkingen als genium curare vino = zich aan wijn te goed doen.

Gestiens adsit iuvenum corona,
Plaudat et sortem hanc mihi gratuletur,
Concinant Musae celebres canora
Carmina voce!

Actvs II. Scena III.

*

PAMPHAGUS. PANTOLABUS. ACOLASTUS.
Octonarii.

PAMPHAGUS:
Quid haec tibi videntur?[480. (539).]

PANTOLABUS:
Rara profecto mysteria.

PAMPHAGUS:
Vide, ut contineas.

PANTOLABUS:
Accurate omnia. Memorem me senties.
Sed unde escaria nobis est venatio? Ubi cadaver est,[483/4. (542/3).]
Quod adcurramus vultures? Nam vel lupo esurientior
485 Sum.

PAMPHAGUS:
Quod de somnio iamiam dixi, meministin obsecro?

PANTOLABUS:
Memini.

PAMPHAGUS:
Hinc te bene sperare iubeo.

* 477. ed. I: gratuletur. - 478. ed. I: canora. - 482. ed. I: omnia, memorem

480. (539). *Wat denk j'ervan?* De vraag van Pamphagus grijpt terug op het gesprek van het tweede bedrijf, eerste toneel.

483/4. (542/3). Blijkbaar heeft Pamphagus in het vooronderstelde onderricht aan Pantolabus geleerd dat de parasieten als gieren op lijken azen. De laatste vraagt derhalve: waar is dan het lijk? Erasmus gebruikt het beeld passender van erfenisjagers (Si vultur es, cadaver expecta). Gnapheus ontleende het beeld allicht aan Erasmus, maar terwijl aanduidingen als hongerige jachthonden of wolven (o.m. in Plautus Captivi) zeer passend zijn valt 't beeld van de gier azend op een *lijk* uit dit kader.

Kom nu juublend, reikrans van jongelingen,
klapt en wenst geluk me, dat dit mijn deel werd.
Heft eenstemmig klankrijke liedren mee aan,
Roemrijke muzen!

Tweede bedrijf. Derde toneel.

PAMPHAGUS. PANTOLABUS. ACOLASTUS.
(iambische zesvoeters)

PAMPHAGUS:
Wat denk j'ervan

PANTOLABUS:
't Zijn waarlijk vreemde, wondre zaken

PAMPHAGUS:
Zie dat je 't vasthoudt!

PANTOLABUS:
Alles, punctueel! Bemerken
zul je mijn best geheugen! Maar onze etensjacht
waar vangt die aan? Waar ligt het lijk, waar we als gieren
op af gaan moeten. 'k Heb meer honger dan een wolf!

PAMPHAGUS:
Bedenk nu, asjeblieft, wat 'k straks zei van mijn droom

PANTOLABUS:
Ik weet het.

PAMPHAGUS:
Heb dan goede hoop

*

PANTOLABUS:
Sperare autem, cum nihil
Sit, quod edatur?

PAMPHAGUS:
Mane, mane! Non spem meram, sed
rem dabo.

PANTOLABUS:
Promissis quis non dives esse possit?

PAMPHAGUS:
Offam faxo in os
Tibi obiecero: nisi enim me omen laetum fallit, nanciscimur
Hodie herum, qualem volumus, qui nos accipiat lautissime.
Hem, ad Rostra te voco.

PANTOLABUS:
Quid illo?

PAMPHAGUS:
Ut videam, num qui venerint
Legati aut hospites nobis.

PANTOLABUS:
Malim ad cuppedinarios
Vocarier; nam differot fame.

PAMPHAGUS:
Ah, quam plumbeus es! Lucri
Bonus odor illinc adflavit nares meas.

PANTOLABUS:
Si odoribus
Et somniis ventrem pascas, quid adhuc famescere me sinis?

PAMPHAGUS:
Heus tu, ne spera communem tibi sortem, nisi sequeris.

* 487. ed. I: Mane, mane, non - 489. ed. I: obiecero, - 491. ed. I: rostra... quid - 492. ed. I: Cupediarios - 493. ed. I: Vocarier,... plumbeus es,

PANTOLABUS:
Hoe moet ik hopen,
wanneer er niets te eten is?

PAMPHAGUS:
Wacht, wacht, 'k geef niet
slechts hoop, ook waar.

PANTOLABUS:
Wie kon niet met beloften rijk zijn?

PAMPHAGUS:
Ik zal j'een kluif bereiden en je mond toewerpen.
Want als 't goed voorteken niet liegt, krijgen wij nu
een heer, zoals we wensen, die ons gul ontvangt
Kom, naar de hoofdmarkt![491. (551).]

PANTOLABUS:
Waarom dáárheen?

PAMPHAGUS:
Om te zien,
of geen gezanten kwame' of vreemden, ons tot gastheer.

PANTOLABUS:
Roep liever naar de fijne bakker, 'k barst van honger

PAMPHAGUS:
Wat ben jij stomp! Er waait een lekkre lucht van winst
vandaar mijn neus toe.

PANTOLABUS:
Zeg, als jij met geur en dromen
je maag voedt, waarom laat je mij dan almaar hongren?

PAMPHAGUS:
Hoor eens, hoop op geen aandeel, als je mij niet volgt.

491. (551). *ad Rostra* eigenlijk naar het met scheepssnebben getooide spreekgestoelte op het forum, waaromheen zich het publieke leven afspeelde, waar speciaal ook voorname vreemdlingen kwamen. Ik koos als aequivalent de hoofdmarkt, men zou ook het raadhuis kunnen nemen.

*

PANTOLABUS:
Sequor vel ad manes imos, si iusseris.

ACOLASTUS:
Nunc gaudeo
Superasse me viarum omnes crepidines. Cedant graves[498. (559).]
Curae, maeror facessat, optato in portu cum navigem.[499. (561).]
Posthac quicquid libet, licebit protinus; sub pectore
Quicquid tacitus versabo, id in linguam, mox in manus
Licenter derivabitur, neque obstrepet quisquam meis
Studiis, ut hactenus obstitit durus pater, a quo me exsulem
Meapte sponte reddidi, ne sit corrector amplius.
Iam id adfectabo, ut adsurgant omnes venienti, dexteras
Iniciant, comissatum ducant, denique delibutus ut[506. (570).]
Vivam perpetuis gaudiis. Tum vel multo auro adiunxero
Omnes mihi. Monarcha sic regnabo praepotens. Quid? An
Non albae filius gallinae iure censear, optimis
Plane prognatus ovis? Nullis cessero, ne diis quidem,
Postquam meus Philautus subiecit mihi boni et mali
Rationes omnes, quas ad unguem teneo. Porro autem obviam
Optem dari hospitem amicum, qui me magnifice tractet, virum
Sane omnibus modis dignum, cui omnes optata omnia ferant.
Quod si me nossent, qui siem, gregatim ad me concurrerent
Cuppedinarii, coqui, fartores, unguentarii,
Pomarius, piscator, auceps, leno cum scortis valens.

PAMPHAGUS:
Pantolabe, quem procul huc video adventare?

* 498. ed. I: Superasse me,.. crepidines, cedant - 500. ed. I: protinus, - 506. ed. I: commessatum - 508. ed. I: Quid, an - 515. ed. I: noscent; Bolte: nossent

498. (559). *crepidines* eigenlijk gemetselde randen, bijv. van een kade.

499. (561). Vgl. Terent. Andr. 480: ego in portu navigo.

506. (570). *delibutus* gaudiis, eigenlijk bevochtigd; bij het beeld kan ook aan zalven zijn gedacht.

PANTOLABUS:
Ik volg als je beveelt tot 't diepste schimmenrijk.

ACOLASTUS:

(opkomend)

Hoe heerlijk dat 'k nu elke hindernis der reis
te boven ben! Op zij nu ernstige zorgen, weg
verdriet, mijn schip is nu in de gewenste haven.
Wat 'k voortaan wens, zal daadlijk mogen; wat ik zwijgend
denk in mijn hart, vindt vrij zijn weg naar mond en hand.
Niemand verheft voortaan zijn stem tegen mijn lusten,
zoals tot nu mijn strenge vader zich verzette,
van wie 'k mij eigenwillig balling maakte, opdat
hij mij niet meer bevit. Nu ga ik hiernaar streven,
dat allen opstaan bij mijn komst, mijn handen drukken,
m'in feeststoet begeleiden, eindlijk dat ik leef
dronken van vreugd altijd. 'k Zal met mijn vele goud
allen beslist aan mij verbinden. Als een machtig vorst
zal ik regeren. Wat? Moet 'k niet terecht de zoon[509. (573).]
geoordeeld worden van een witte hen, gesproten
uit opperbeste eieren? Voor niemand, zelfs geen goden
ga ik opzij, nu mijn Philautus mij van goed en kwaad
volledig inzicht schonk, dat 'k nu haarfijn bezit.
'k Zou nu een vreemde als vriend ontmoeten willen, die
mij schitterend ontvangt, daar 'k alleszins verdien,
dat allen m'elke wens vervullen. Wisten z'immers[514. (579).]
maar wie ik ben, in troepen snelden z'allen aan,
koekbakkers, koks, poeliers en zalfverkopers, ook[515. (581).]
wie fruit, vis, vogels vent, de kopplaar met zijn deernen!

PAMPHAGUS:
Pantolabus, wie zie 'k van ver hier naadren?

509. (573). *albae filius gallinae*, zoon van een witte kip. Men vindt de voor het Nederlands vreemde uitdrukking ook bij Iuvenalis, Sat. XIII, 141: Quia tu gallinae filius albae. Erasmus geeft als verklaring het verhaal, dat een adelaar voor Livia, na haar huwelijk met Augustus, een witte kip met lauwertak in de bek liet vallen.
514. (579). Vgl. Terent. Adelph. 978: Di tibi, omnia omnes demper optata offerant.
515. (581). Een zelfde soort opsomming in Terent. Eun. 256: Concurrunt laeti mi obviam cuppedinarii omnes/Cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores.

*

PANTOLABUS:
Nescio, nisi
Ad mercatum venit hic peregrinus hospes, ut apparet.

PAMPHAGUS:
Bene
Habet. Hinc nobis, quod spero, materia certi aucupii datur.
Exprompta nunc opus est astutia.

PANTOLABUS:
Mi Pamphage, zonam habet.

PAMPHAGUS:
Zonam?

ACOLASTUS:
Sed neminem hic video.

PANTOLABUS:
Audin, quid dicat?

PAMPHAGUS:
Vult noscier -

ACOLASTUS:
Quonam devertam, cogito.

PAMPHAGUS:
Et hospitem quaerit.

PANTOLABUS:
Cinaedus est
Ex vultu et filo corporis.

PAMPHAGUS:
Praeda haec nostris est unguibus
Digna. A tergo me huic inseram.

PANTOLABUS:
Quid me autem?

* 520. ed. I: Habet, hinc - 521. ed. I: tussen Pamphage en zonam een onduidelijke punt, na habet geen punt. - 523. ed. I: noscier. - 525. ed. I: praeda - 526. ed. I: quid... fac

PANTOLABUS:
't Schijnt
een vreemdling, die ter markt komt, anders weet ik 't niet.

PAMPHAGUS:
Mooi, daar is de verbeide kans op zeekre vangst!
Nu slimmerds ons getoond![521. (586).]

PANTOLABUS:
Hij draagt een gordelbeurs

PAMPHAGUS:
Een beurs?

ACOLASTUS:
Maar 'k zie hier niemand

PANTOLABUS:
Hoor je wat hij zegt?

PAMPHAGUS:
Hij wenst een kennismaking.

ACOLASTUS:
'k Peins, waar aan te kloppen.

PAMPHAGUS:
Hij zoekt een gastheer.[524. (589).]

PANTOLABUS:
't Is een slappe losbol, kijk maar
naar zijn gezicht en zijn figuur.

PAMPHAGUS:
Een waardge prooi
voor onze klauwen! 'k Klamp van achtten aan,

PANTOLABUS:
En ik?

521. (586). Vgl. Terent. Andr. 722: Nunc opus est tua... exprompta memoria atque astutia. Het Lat. opus est is in de imperatieve uitroepvorm van het Nederl. verwerkt.
524. (589). *Cinaedus*, Grieks □ίναιδος, eigenlijk onnatuurlijke wellusteling.

*

PAMPHAGUS:
Fac, verbis meis
Subservias, ut hinc nostro in albo te dignum habeas locum.[526/7. (592).]
Hospes bone, hospes clare, iubeo te salvere plurimum.

PANTOLABUS:
Propino tibi salutem plenis faucibus, vir optime.

PAMPHAGUS:
530 Facete, laute, lepide istuc tene.

ACOLASTUS:
Vicissim comprecor
Vobis laeta omnia, quicumque estis.

PAMPHAGUS:
Magnam mehercle gratiam
Omnes merito habemus tuae isti humanitati.

PANTOLABUS:
Vir bonus
Es ex habitu.

PAMPHAGUS:
Sed in his quam ob rem peregrinaris regionibus?

ACOLASTUS:
Huc me gravis tempestas impulit meorum adfectuum.

PAMPHAGUS:
Ecquo destinabas iter?

* 529. ed. I: propino - 530. ed. I: facete... vicissim - 531. ed. I: magnam - 533. ed. I: habitu,

526/7. (592). Vgl. Terent. Andr. 735: Tu ut subservias Orationi, utcunque opus sit, verbis vide. *nostro in albo*. Carver, bij Palsgrave, wil album opvatten als annales. Pamphagus, meent hij, verbeeldt zichzelf een senator te zijn met een staatsopdracht en hoopt dat zijn helper zich zijn plaats onder de beroemde tijdgenoten verdienen zal. Ligt het niet meer voor de hand, gezien vroegere toespelingen op het gilde, waarvoor Pantolabus zijn proefstuk leveren moet, aan het gildeboek te denken?

PAMPHAGUS:
Steun jij mijn woorden, dat je nu in 't gildeboek
jezelf een plaats verdient,

(tot Acolastus)

Waarde, vereerde
vreemdling
mijn allerbeste groet![529. (594).]

PANTOLABUS:
Ik drink op uw geluk, o edel heer,
uit volle keel.[530. (595).]

PAMPHAGUS:
Leuk, prachtig, slim, ga zo maar door!

ACOLASTUS:
Van mijn kant wens 'k u, wie u zijn moogt, alle voorspoed.

PAMPHAGUS:
Voorwaar, wij zijn u allen grote dank verschuldigd
voor zulke vriendlijkheid.

PANTOLABUS:
Uw uiterlijk verraadt
een edel heer.

PAMPHAGUS:
Waarom bereist u deze streken?

ACOLASTUS:
De zware storm van mijn verlangen dreef mij hierheen.

PAMPHAGUS:
Waarheen dacht u te reizen?

529. (594). Pantolabus wil het erg mooi maken, maar het toedrinken is hier natuurlijk absurd. Vgl. Plaut. Stich. III, 2: Propino tibi salutem plemis faucibus.
530. (595). Vgl. Terent. Eun. 427: Facete, lepide, laute nil supra.

*

ACOLASTUS:
Quolibet, ubi liceat meo
Pro ingenio vivere.[535. (601).]

PAMPHAGUS:
Istuc hic licebit commodissime.
Si nescis, hic habitant omnis generis Veneres et Gratiae.

PANTOLABUS:
Hic oenopolia, myropolia, pharmacopolia stabulant.

PAMPHAGUS:
Neque hic desiderabis musicum concentum.

PANTOLABUS:
Gaudiis
Hic adflues.[539. (608).]

ACOLASTUS:
Sane auspicato, ut audio, huc detuli pedem,
Ubi frontem exporrigam. Vobis nomen dabo.

PAMPHAGUS:
Nomen tuum
Quod est?

ACOLASTUS:
Nomen? Acolastus.

PAMPHAGUS:
Acolastus? Vah, nomen convenit!

* 535. ed. I: uinere; Bolte: vivere - 536. ed. I: Gratiae (zonder punt) - 537. ed. I: cinopolia; Bolte: oenopolia - 541. ed. I: convenit.
535. (601). *pro ingenio vivere*, zie de aantek. bij vs. 465: geniam fovere.
539. (608). Vgl. Terent. Andr. 807: Haud auspicato huc me appuli;/nam pol, si id scissem, nunquam huc tetulissem pedes.

ACOLASTUS:
Waar ik maar mag leven
volgens mijn lusten.

PAMPHAGUS:
Hier zal dat u makklijk vrijstaan.
Als u 't niet wist, hier wonen Venussen en Gratiën
van alle slag.

PANTOLABUS:
Wijnzaken, winkels van parfums
en van gezondheidskruiden vindt u hier gevestigd.

PAMPHAGUS:
Ook aan concerten geen gebrek!

PANTOLABUS:
Een overvloed
van pretjes wacht u hier.

ACOLASTUS:
Een goed gesternte voerde,
naar 'k hoor, mij hier, waar ik het voorhoofd mag ontrimplen.[540. (608).]
Maar, laat 'k mijn naam u noemen.

PAMPHAGUS:
Wel, hoe luidt die naam?

ACOLASTUS:
Mijn naam? 't Is Acolastus

PAMPHAGUS:
Acolastus? Nu,
een naam die past.[541. (611).]

540. (608). Terent. Adelph. 839: ecporrige frontem.
541. (611). *nomen convenit*. Het toepasselijk zijn van de naam geldt in het Ned. alleen, als men op de betekenis ‘de tuchteloze’ let. Al gaan dergelijke woordspelingen verloren, het is toch niet wel doenlijk de namen der dramatis personae alle te vernederlandsen.

*

PANTOLABUS:
Hem, noster es.

ACOLASTUS:
Certe, quod vester sim repertus, gaudeo.
Sed nullane spes est potiundi hic principatus?

PAMPHAGUS:
Maxime.
In primis ista corporis tui forma heroica placet,
Tum mores, indoles, cultus et disserendi gratia
Magno te ortum loco arguunt.

PANTOLABUS:
A capite ad talos pulcher es.

PAMPHAGUS:
Immo, dum te contemplamur fixius, divina elucet in
Te quaedam maiestas.

ACOLASTUS:
Nihil est in me, quin omnes plurimum
Id ament: vivo et regno.[549. (621).]

PANTOLABUS:
Non sentit caudex palpum obtrudier.

PAMPHAGUS:
Hem, regem hunc esse oportet.

PANTOLABUS:
Scilicet, tot clarum dotibus.

* 543. ed. I: spes est,... Maxime, - 544. ed. I: primis.... placet. - 545. ed. I: Tum, mores, indoles, cultus, et disserendi gratia. - 547. ed. I: Imo - 548. ed. I: Te, - 549. ed. I: ament,

549. (621). Vgl. Plaut. Pseud. 945: Mihi obtrudere non potes palpum.
caudex, dit scheldwoord betekent eigenlijk boomstam (vgl. ons knuppel). Het is hetzelfde woord als codex, eigenlijk houten, met was bestreken tafeltje.

PANTOLABUS:
Je bent de onze hoor!

ACOLASTUS:
Natuurlijk
ben 'k blij, in jullie kring te worden opgenomen
Maar mag 'k niet hopen hier de leiding te veroovren?

PAMPHAGUS:
Beslist; in d'eerste plaats bevalt ons je figuur.
Die is heroisch, voorts getuigen zeden, inborst,
beschaving en welsprekendheid een hoge afkomst.

PANTOLABUS:
Van top tot teen vind ik je prachtig.

PAMPHAGUS:
Sterker, als we
je strakker aanzien, schijnt een majesteit van goden
van j'af te stralen.

ACOLASTUS:
Niets is er aan mij, dat allen
niet hoog beminnen, 'k Leef en heers.

PANTOLABUS:

(ter zijde)

De lummel voelt niet
hoe vleitaal m'overstelpt.[550. (621).]

PAMPHAGUS:
Die man moet koning zijn!

PANTOLABUS:
Vanzelf, iemand zo rijk begiftigd!

550. (621). *rex*. Het gehele verband maakt het wenselijk *koning* te vertalen, al schijnt de grote rijkdom voor het koning-zijn geen steekhoudende grond. Er schuilt hier weer een onvertaalbare woordspeling: *rex* werd nl. ook gebruikt van een rijk man, een voorname, rijke patroon. Zo spreekt in Plautus' Captivi een slaaf van zijn meester als meus rex.

*

ACOLASTUS:
Si nosceretis, quid mecum portem boni, tum istuc magis,
Scio, diceretis.

PAMPHAGUS:
Quid id est?

PANTOLABUS:
Virtutes omnes narra tuas,
Ut hinc orneris.

ACOLASTUS:
Agedum, appendite zonam auro multo gravem.

PAMPHAGUS:
Hui, tam graves auro loculos?

PANTOLABUS:
Quid audio? Aurumne habet?

PAMPHAGUS:
Habet.

PANTOLABUS:
555 Ego te, si nescis, auri □γ□□μον possim docere.

ACOLASTUS:
Dic.

PANTOLABUS:
Pulcherrima aurum faustitas mortahbus. Hoc te diis parem
Facit; hoc qui habet, repente honoratus, clarus, sapiens, item
Rex splendidus fit.

* 551. ed. I: nosceretis (zonder komma).... tum, - 552. ed. I: est. (daarboven misschien vaag een vraagteken)... tuas (zonder komma) - 553. ed. I: gravem (zonder punt) - 554. ed. I: quid... habet - 555. ed. I: encomion - 557. ed. I: Facit,

ACOLASTUS:
Wisten jullie
wat ik aan goeds meebreng, je zou 't nog luider zeggen.

PAMPHAGUS:
Wat is 't?

PANTOLABUS:
Vertel ons je voortreflijkheden alle,
opdat j'er eer van hebt.

ACOLASTUS:
Kom dan, voel deze gordel
hoe zwaar hij weegt van 't vele goud.

PAMPHAGUS:
Wát, is die tas
zo zwaar van goud?

PANTOLABUS:
Wat hoor ik, heeft ie goud?

PAMPHAGUS:
En of!

PANTOLABUS:
Ik zou j'een lofzang op het goud, als die je niet
bekend is, leren kunnen.

ACOLASTUS:
Zeg hem op!

PANTOLABUS:
Het goud
is voor de mens het schoonst geluk. Het maakt je wel
een god gelijk; wie goud heeft die wordt onverwijld
geëerd, beroemd, een wijze, ook een schittrend koning.

*

ACOLASTUS:
Per Iovem, haec dogmata Philauti dogmatis
Consentiunt. Quid prohibet, quin patiar me nomine regio
Salutari?[560. (635).]

PANTOLABUS:
Ter maxime rex, quin in clientelam tuam
Nos suscipis?

ACOLASTUS:
Suscipio. En vobis auctoramenta haec mea.

PAMPHAGUS:
Nunc me totum regi dedo.

PANTOLABUS:
Et ego, quantus sum, illi mancipor.
Sic inter luscos regnabit strabus. Pulchrum spectaculum!

ACOLASTUS:
Quid hic stamus? Quid hic haeremus ieiuni? Quin tendimus
Comissatum?

PANTOLABUS:
Iam dudum est in patinis meus animus.

PAMPHAGUS:
Ubi vis,
Nihil moror.

ACOLASTUS:
Quo devertemus?

PAMPHAGUS:
Hospitem probum dabo.

* 558. ed. I: Iovem. - 559. ed. I: consensiunt... quin, - 560. ed. I: rex? - 562. ed. I: Regi - 563. ed. I: spectaculum. - 565. ed. I: Commessatum; Bolte: Comissatum

560. (635). *ter maxime rex* is eenvoudig een hyperbolische vleinaam. Hier aan een toespeling te denken aan Hermes Trismegistos, zoals Palsgrave deed, is te gezocht.

ACOLASTUS:
Hemel, die leer klopt met Philautus' overtuiging!
Wat let me, dat ik me als koning laat begroeten?

PANTOLABUS:
O driewerf grootste vorst, wilt g'ons wel in uw dienst
aanvaarden?

ACOLASTUS:
Ik aanvaard u. Zie hier is uw handgeld.

(hij geeft goudstukken)

PAMPHAGUS:
Nu wijd 'k mij heel mijn koning!

PANTOLABUS:
Ik verkoop mij hem
met al wat 'k ben

(voor zichzelf)

. Zo zal de schele koning zijn[563. (638).]
temidden der éénogigen, een prachtig schouwspel!

ACOLASTUS:
Wat staan we hier? wat blijven we hier nuchter hangen:
We gaan toch eten?[565. (641).]

PANTOLABUS:
Mijn hart zit al in de pan.

PAMPHAGUS:
Als u het wenst, 'k sta klaar.

ACOLASTUS:
Waar stappen we naarbinnen?

PAMPHAGUS:
'k Zal zorgen voor een beste gastheer.

563. (638). *inter luscos regnabit strabus*, onder de eenogigen zal de schele koning zijn, herinnert aan het bekende ‘onder blinden is eenoog koning’. Een mengvorm is het adagium van Erasmus: inter caecos regnat strabus. Of Gnapheus zijn versie van het spreekwoord bij anderen vond, kon ik niet uitmaken.

565. (641). Vgl. Terent. Eun. 816: Iamdudum animus est in patinis.

*

PANTOLABUS:
Dabit dignum patella operculum.

PAMPHAGUS:
Unde autem obsonabitur,
Quaeso, patrone optime?

PANTOLABUS:
Recte.

ACOLASTUS:
Cape hoc argentum et appara
Cenam, quae cum pontificali certet.[569. (646).]

PAMPHAGUS:
Curabo, here.

ACOLASTUS:
Tum Venus,
Bacchus, Ceres nostris volo intersint epulationibus.

PAMPHAGUS:
Fiet. Tibicines num nam cupis deducier e foro?

ACOLASTUS:
Etiam.

PAMPHAGUS:
Propero ad macellum. Heus Pantolabe, regem deducito
Cliens ad Sannionem nostrum, sed sublata sarcina.
Tenes?

* 566. ed. I: devertemus. hospitem - 567. ed. I: obsonabitur (zonder komma) - 573. ed. I: sarcina, - 574. ed. I: ad

569. (646). *cenam, quae cum pontificali certet*. De term *pontificalis* heeft natuurlijk in de eerste plaats betrekking op de Romeinse pontifex. Gnapheus had ook hier een antiek voorbeeld in Horat. Carm. II, 14; waar gesproken wordt van mero, pontificum potiore coenis. Erasmus haalt dit Horatius-citaat ook aan bij de pontificalis coena. Gnapheus zal er echter tevens een (ondeugende?) toespeling mee hebben willen maken op weelderige bisschopsmalen. Ook Palsgrave vertaalde, ‘a pontifical or bishops feaste’.

PANTOLABUS:
Hij verschaft ons
een deksel als de pan verdient.

PAMPHAGUS:
Maar waarde meester,
waar, als ik vragen mag, haal ik de spijs?

PANTOLABUS:
Ja juist!

ACOLASTUS:
Hier heb je geld, maak ons een maal als voor een bisschop.

PAMPHAGUS:
'k Zal er voor zorgen, meester.[570. (647).]

ACOLASTUS:
Venus, Bacchus, Ceres,
wil 'k ook bij ons banket.

PAMPHAGUS:
Het komt in orde; wilt u,
dat 'k ook fluitspelers van de markt haal?

ACOLASTUS:
Ja dat ook.

PAMPHAGUS:
Ik haast me naar de slager. Hé Pantolabus
breng jij als knecht de koning naar vriend Sannio,
maar draag jij z'n bagage. Snap je het?

570. (647). *Venus, Bacchus, Ceres* het beroemde drietal dat het feest beheerst en waaruit niemand kan gemist worden, vgl. Terent. Eun. 732: Sine Cerere et Libero friget Venus.

*

PANTOLABUS:
Sic.

ACOLASTUS:
Ubi manet ille vester?

PANTOLABUS:
Ad Veneris fanum.

ACOLASTUS:
Bene est.
Sustolle haec.[575. (654).]

PANTOLABUS:
Quam pulchre procedo hodie! O fortunatum
hunc diem!

Actvs II. Scena IV.

PAMPHAGUS *solus*.

Trochaici □ατα*λη*□τι□*oí.*

Ha ha he! Quam tutum hospitium confidentiae meae[576. (655).]
Mihi paravi! Quam promptum nactus sum deverticulum
Exercendis fucis, imposturis et sycophantiis!
Hinc mihi praesens lucrum est, abradi dimidium potest,
Causabor caram esse annonam, ut conveniant ratiunculae
Accepti et dati. In rationibus nullis tenerier
Vinculis possum. Ad suffugia mille mihi rimae patent.
Naí iste totus desipit, qui nobis auscultaverit,
Per quos velut in nassam inlectus, ad vivum usque eroditur.
Intra casses nostros praeda est, quam usque venati sumus;

* 575. ed. I: hodie?... diem. - boven 576, ed. I: katalecticoi - 576. ed. I: he? - 577. ed. I: paravi? - 578. ed. I: Sycophantiis? - 579. ed. I: potest. - 583. ed. I: auscultaverit? - 584. ed. I: uinum; Bolte: vivum... eroditur? - 585. ed. I: nostros,... sumus (zonder;)

575. (654). Vgl. Terent. Adelph.: Syre, processisti hodie pulchre; Andr. 956: O faustum et felicem hunc diem.

576. (655). *confidentia* hier niet (zelf)vertrouwen, maar in peioratieve zin: brutaliteit.

PANTOLABUS:
Accoord!

ACOLASTUS:
Waar woont hij, jullie vriend?

PANTOLABUS:
Bij Venus' tempel.

ACOLASTUS:
Prachtig!
Draag dit!

(hij geeft zijn gordel en bagage)

PANTOLABUS:
Hoe mooi schiet 'k op vandaag. Wat een geluksdag!

Tweede bedrijf. Vierde toneel.

PAMPHAGUS *alleen*

(trochaeisch)

Háhahá wat véilge hérberg voor mijn driestheid[576. (655)]
heb ik me verschaft, wat kreeg 'k een hol, geschikt voor
fopperijen, knoeierijen, valse aanklacht.
Winst ligt hier te grijp, de helft kan afgetroggeld.
'k Geef de schuld aan 't dure graan, zodat de posten
kloppen van wat 'k kreeg en uitgaf. Bij de reekning[580. (660).]
kan er niets zijn dat me bindt; door duizend gaatjes
kan 'k ontsnappen. Ha! volmaakt gek was die kerel,
die crediet aan óns gaf. Nu, gelokt in 't fuikje,
wordt hij afgeknaagd tot 't been. Vast in de netten[584. (664).]

576. (655) Vgl. Plaut. Capt. 523: Nec confidentiae usquam hospitiumst nec devorticulum dolis.
580. (660). Vgl. Plaut. Most. 304: Bene igitur ratio accepti atque expensi inter nos convenit.
584. (664). Vgl. Plaut. Bacch. 242: Detondebo auro usque ad vivam cutem. *Ad vivum*, tot op het levend vlees past bij detondere, maar minder bij erodere, waar men denkt aan een afknagen juist van het vlees *tot op het been*. Ook de volgende beelden (het met de klauwen verscheuren van de buit) wijzen in die richting. Blijkbaar had Gnapheus de plaats van Plautus in de gedachten en werd zijn eigen vers een combinatie van twee beelden: afscheuren tot op het levend vlees, afknagen tot op het bot.

*

Illa nostxis unguibus frustillatim discerpitur,
Quippe sic peram illam nunc multo aere turgidam ictibus
Vellicatim exenterabimus, vix ut inopi siet[588. (667).]
Reliquus obolus emendo resti. Quantumvis gestitet
Auri in loculis, universum id insumemus luxui.
Scilicet triumpho serio, postquam cellarius
Evasi potentis domini, id quod futurum insomnia
Dudum praedicabant omine laeto. Nunc tempus monet.
Ut procurram obsonatum. Prolixius satur mea[594. (674).]
Post erumpam gaudia. Heus, heus, gestientem Pamphagum
Nemo lanionum videt, nemo salutatum advenit?
Faxo iam ostenso auro, quod me habere nesciunt, simul
Ad me non accurrisse doleant obtrusis mercibus.

Actvs II. Scena V.

ACOLASTUS. PANTOLABUS. SANNIO. SYRUS. PAMPHAGUS.
Σ□□ζοντες.

ACOLASTUS:
Ubinam aedes nostri sunt hospitis? Lassum
Me longa reddidit profectio.

PANTOLABUS:
Nobis
En imminent, here. Praecurram, ut fores totae
Pateant. Heus, heus, nemon hinc prodit? Insistam
Pulsare, nisi aperit ostium aliquis actutum.

* 587. ed. I: turgidam, - 588. ed. I: Vellicatin; Bolte: Vellicatim - 589. ed. I: emundo; Bolte: emendo - 593. ed. I: monet, - vs 593 staat in ed. I tweemaal afgedrukt - 594. ed. I: obsonatum,.. satur, - 597. ed. I: nesciunt (zonder komma) - 602. ed. I: insistam

588. (667). *exenterare* v.h. wild gezegd: de ingewanden er uit halen, uitweien.

594. (674). *obsonare*, hoewel obsonium vooral toespijs, dessert is, wordt het werkwoord hier en passim in het stuk toch algemener gebruikt in de zin van (lekkere) spijzen inkopen. Trouwens Stephanus definieert *obsonium:* quicquid ultra panem et vinum in cibo adiicitur.

zit de buit, die w'aldoor jaagden; met ons' klauwen
wordt die stuk na stuk uiteen gescheurd. Zijn reiszak
bol van 't vele geld, gaan we plukhare', uitweien,
dat hem arme, nauw een cent, een strop te kopen
overblijft. En wat aan goud hij maar in kas draagt,
gaan w'aan overdaad verdoen. Dát is nu waarlijk
triompheren, nu 'k, een rijkaards keldermeester,
uit de brand ben. Ja mijn dromen, vreugd voorspellend,
hebben 't lang voorzegd. Maar kom, de tijd drijft
voort om spijzen in te kopen; straks als 'k zat ben,
stort 'k mijn vreugde ruimer uit. Hé, ziet dan niemand
van de slagers Pamphagus die naar ze hunkert,
komt dan niemand hem begroeten? Wacht maar, 'k zal ze,
door te tonen 't goud dat zij bij mij niet zoeken,
't laten spijten, dat ze niet terstond op mij af
aangestormd zijn om hun koopwaar op te dringen.[598. (680).]

Tweede bedrijf. Vijfde toneel.

ACOLASTUS. PANTOLABUS. SANNIO. SYRUS. PAMPHAGUS.
(iambische vijfvoeters)

ACOLASTUS:
Waar is nu 't huis van onze gastheer?. Moe
werd 'k van de lange tocht.

PANTOLABUS:
Zie hier, vlak bij.
Ik ren vooruit zodat de deuren wijd
geopend zijn

(hij klopt)

Hé komt er niemand buiten?
'k Blijf kloppen als niet daadlijk iemand opent.[604. (685).]

598. (680). *obtrusis mercibus* vat ik op als dat. finalis: tot het opdringen van hun koopwaar, of als abi. modi.
604. (685). Vgl. Terent. Adelph. V, 3, 2: Quisnam a me pepulit tam graviter fores?

*

SANNIO:
Quis tam graviter pepulit meas fores?

PANTOLABUS:
Vester.

SANNIO:
Quis?

PANTOLABUS:
Pantolabus.

SANNIO:
Pantolabus? Mortuum pridem
Credebam, ut quem toto non viderim mense.

PANTOLABUS:
Non est.

SANNIO:
Is viso. Hem, vix te agnoscerem, vocem
Nisi nossem tuam. Unde quaeso ades? Num imis
Ex manibus?

PANTOLABUS:
Narrandi id nunc locus non est.

SANNIO:
Quid non?

PANTOLABUS:
Quid? Huncine vides, obsecro?

SANNIO:
Cuias
Est, unde adduxti, et quo, qua gratia?

PANTOLABUS:
Nostras
Est atque a Pamphago huc adducitur, nostin?

* 604. ed. I: fores. - 608. ed. I: noscem; Bolte: nossem - 608. ed. I: ades, num 612. ed. I: Est,

SANNIO:
Wie bonst zo erg daar op mijn deur.

PANTOLABUS:
Uw vriend.

SANNIO:
Wie?

PANTOLABUS:
Ik, Pantolabus.

SANNIO:
Wat die? Ik hield
hem lang voor dood, 'k zag hem geen hele maand.

PANTOLABUS:
Dat is ie niet!

SANNIO:
Ik zie 't. Ik zou je nauwlijks
herkennen, kende ik niet je stem. Waar kom je
vandaan? Soms uit de onderwereld?[609. (691/2).]

PANTOLABUS:
't Is hier niet
de plaats dat te vertellen.

SANNIO:
Waarom niet?

PANTOLABUS:
Waarom? zie j'asjeblieft die heer dan niet?

SANNIO:
Wat is 't voor landsman, waarvandaan, waartoe,[611/12. (694/95).]
om welke reden bracht j'hem hier?

PANTOLABUS:
Mijnheer is
een landgenoot en wordt geïntroduceerd
door Pamphagus, die ken je toch?

609. (691/2). Vgl. Terent. Andria 354 Alia multa, quae nunc non est narrandi locus.
611/12. (694/95). *cuias, nostras:* uit welk land, uit ons land (of tijd).

*

SANNIO:
Quem?

PANTOLABUS:
Pamphagus obsonatum abscessit, hic nummos
Dedit.

SANNIO:
Euge introducatur commodus sane
Convivator. Syre, hem Syre! Sarcinam hanc aufer
Intro, tum mox redi. Plura habeo, quae mandem.
Optatus advenis, hospes optime. Accede
Ad nos. Omnis rei tibi copia hic fiet.

ACOLASTUS:
Nullasne habes Veneres?

SANNIO:
Etiam.

ACOLASTUS:
Iube accersi.

SANNIO:
Quanti pretii mulieres?

ACOLASTUS:
Plurimi, forma
Modo sint praecellenti.

SANNIO:
Primariam sane
Dabo feminam. Hem Syre, audi, Laidem accerse!

SYRUS:
Iam?

SANNIO:
Iam.

* 613. ed. I: obsonatum, abscessit (zonder komma) - 615. ed. I hem Syre? - 616. ed. I: redi, plura - 619. ed. I: iube - 620. ed. I: plurimi - 622. ed. I: accerse. - 623. ed. I: Iam? iam... adesse

SANNIO:
Wie zeg je?

PANTOLABUS:
Hij is inkopen doen voor 't maal, meneer hier
gaf 't geld.

SANNIO:
O prachtig, laat hem binnentreden,
een welkom gast. Syrus, hé Syrus, breng
het reisgoed binnen. Kom dan gauw terug.
'k Heb meer opdrachten. Waarde heer, wees welkom!
Kom binnen bij ons. Hier is overvloed
van alles voor u klaar.

ACOLASTUS:
Heb je geen liefjes?

SANNIO:
Ook dat.

ACOLASTUS:
Laat halen dan!

SANNIO:
Van welke prijs?

ACOLASTUS:
De duurste, als ze maar bijzonder mooi zijn.

SANNIO:
Ik lever u beslist een prima soort.
Hé Syrus, luister eens, laat Lais roepen.

SYRUS:
Meteen?

SANNIO:
Meteen!

*

SYRUS:
Causae quid dicam?

SANNIO:
Adesse amatorem.

PAMPHAGUS:
Ocius haec introducite, ut coquis dentur.
Vos me sequimini, tibicines, intro!

SYRUS:
Wat moet 'k voor reden noemen?

SANNIO:
Dat er een minnaar is.

PAMPHAGUS:

(komt op met kooplui en fluitspelers)

Brengt 't snel in huis
't moet naar de koks

(tot de fluitspelers)

en jullie, volgt mij binnen.

Actvs III.

Scena I.

Bromia *ancilla*.

Senarii.

An unquam cuiquam contumeliosius[626. (712).]
Audistis factam iniuriam, quam haec est mihi?
Venit ad me Pamphagus. ‘Heus tu,’ inquit, ‘Bromia, cito
Revise, quid moretur Laidem. Annus est,
Priusquam prodeat e gynaeceo.’ ‘Pedes,’[630. (716).]
Inquam, ‘foras efFerre vetant negotia
Culinaria.’ Mox corripit fustem, fugam
Ex aedibus ineo. Sane vero, quia

* 625. ed. I: sequemini; Bolte: sequimini... intro. - 630. ed. I: gynecαio; Bolte: gynaeceo.. pedes - 636. ed. I: loci, - 640. ed. I: naí; Bolte: vaí

626. (712). Vgl. Terent. Phorm. 348: Enunquam quoiquam contumeliosius/Audistis factam iniuriam, quam haec est mihi?

630. (716). *gyneceum* (γυναι□ε□ον) het afgezonderd deel van het huis, waar de vrouwen wonen.

Hunc insignem decoctorem adduxit, satis
Pro imperio agit, neque quisquam eius mores potest
Tolerare. Sed faxo, meminerit huius loci
Atque diei. Secundas res superbiae
Decent, sino. Verum dum coeperit suum
Mutare vultum fortuna, atque hic indigus
Opis nostrae factus fuerit, ναί mortuo
Canet, dum quid supplex petet. Pol gratiam
Habeo tibi, Pantolabe, qui intercesseris

Derde bedrijf. Eerste toneel.

(iambische vijfvoeters)

BROMIA, ***de meid:***
Heb j'ooit gehoord van smadelijker onrecht
dan mij geschiedde? Daar komt Pamphagus
'Hé, Bromia', zegt hij, 'gauw, ga kijken, waarom
Lais zo treuzelt. 't Duurt zowaar een jaar
voor dat ze opdaagt uit de vrouwenkamers'
Het keukenwerk verbiedt me, zeg ik, om
eruit te lopen. Mét pakt hij een knuppel.
Ik vlucht uit huis. Jawel, omdat hij hier
die fraaie bankroetier heeft aangebracht,[634. (720).]
speelt hij nu vrijwel de tyran en niemand
kan zijn gedrag verdragen. Maar ik zorg,
dat deze plaats en dag hem heugen zal.[636. (723).]
Dat trots bij voorspoed past dat mag dan waar zijn,[637. (724).]
maar als eens de Fortuin begonnen is
hem anders aan te kijken en hij hulp
zal nodig hebben, nou, dan zal hij zingen,
als hij mij bidt en smeekt, als voor een dooie![640. (728).]

634. (720). *decoctor* een aardige metaphoor voor de keukenmeid, eigenlijk: die de spijs laat verkoken, dan: die zijn vermogen er door jaagt.
636. (723). Vgl. Terent. Eun. 801: Faciam, ut huius loci dieique meique semper memineris.
637. (724). Vgl. Plaut. Stichus II, 128: Secundas fortunas decent superbiae.
640. (728). *mortuo canet*, vgl. Plaut. Poen. 840: Illi verba faciet mortuo.

*

Plagasque averteris. Ut misera sum, cui quidem
Datum est in hanc domum, ubi tot sunt domini, ubi vix[644. (732).]
Decem coqui suffecerint eduliis
Concinnandis, quae noster hic, si diis placet,
Condus promus modo attulit. Nunc adfatim[647. (736).]
Habet, quod plenis faucibus helluo voret.
Habet, quod in foedissimam ventris sui[649/50. (738/39).]
Proluviem mittat, Harpyia obscenissima.
Perstrenue ille quidem officium facit, dum homo
Suavis adducit citharistrias sibi.
Ne non etiam, opinor, camelus saltitet.[653. (743).]
Nam Pamphago nihil magis cum fidibus
Quam graculo. Tum Lais, scortum nobile,
Magno quod meret, accersitum est hospiti.
Hos tantos sumptus quis ferret vel satrapes?
Quid Pamphagus? An non certa pestis atque item
Communis pernicies est adolescentulum?
Atat, forte imminet hic cessanti quispiam.
Proin viso, sicubi haeret in via Syrus
Cum Laide. Ut utrumque male perdat Iuppiter,
Per quorum nimiam tarditatem propemodum
Perieram! Papae, gregem ancillarum conspicor
Huc adventare; aedes nostrae vix ceperint.
Ibo illis obviam ac, quid venerim, eloquar.

* 643. ed. I: sum? - 644. ed. I: donium Ubi - 646. ed. I: quae, - 648 en 649. ed. I: quod, - 650. ed. I: obscenissima (zonder punt) - 652. ed. I: suavis, - 653. ed. I: saltitet (zonder punt) - 654. ed. I: fidibus, - 655. ed. I: Tum, Lais (zonder komma) - 656. ed. I: hospiti, - 658. ed. I: an - 662. ed. I: Iuppiter. - 664. ed. I: Perieram. - 665. ed. I: adventare, - 666. ed. I: obviam, ac quid venerim (zonder komma)

644. (732). Vgl. Terent. Eun. 365: O fortunatum... qui quidem in hanc detur domum. *dare in* + acc. = ergens heen brengen. De onpersoonlijk passieve constructie (cui datum est in..) leek het best te vertalen door *noodlot* als subiect in te voeren.

647. (736). *condus promus*, synoniemen alleen in combinatie voorkomend. Beide woorden duiden een bewaarder en opzichter van de provisie aan, hofmeester.

649/50. (738/39). Vgl. Verg. Aen. III, 216: Foedissima ventris proluvies, gezegd van de harpijen, met wie Bromia dan ook Lais gelijk stelt.

653. (743). met de kameel is Pamphagus bedoeld. Erasmus laat de uitdrukking *camelus saltat* betrekking hebben op mensen, die tegen hun natuur in, zich een air van elegantie geven: veluti siquis natura severus ac tetricus, affectet elegans ac festivus videri, naturae genioque suo vim faciens. In zijn *Lof der Zotheid* zegt hij van een wijze o.m.: Ad chorum advoca, camelum saltare dices.

Maar jou, Pantolabus, ben ik heus dankbaar
omdat je tussenbei kwam en de slagen
afweerde! Ach wat ben ik toch ellendig
omdat het noodlot juist me hier in huis bracht,
waar zoveel meesters zijn, en waar tien koks
nauwlijks volstaan de eetwaar te bereiden,
die nu die vent, wanneer de goden 't willen
hofmeester hier en keukenpaus, aansleepte.
Genoeg heeft nu die brasser om te vreten
met volle muil, genoeg die vuile prij
om in de smeerge poel te gieten van
haar maag. Hij doet waarachtig streng zijn plicht
dat fijne heer door voor zich citherspeelsters
te laten komen. Maar de kans is groot
dat het kameel, naar 'k meen, zelfs zo niet danst.
Want Pamphagus weet niets meer dan een kraai
van snarenspel. En dan is voor de gast
die Lais, die beruchte hoer ontboden,
die voor een hoge prijs haar dienst bewijst.
Wie zou zo hoge kosten kunnen dragen
zelfs als Satraap? Wat Pamphagus betreft,[657. (749).]
is die niet echt de pest en het verderf[659. (750).]
van heel de jonglingschap? Ala, daar zit me
terwijl ik talm hier, iemand op de hielen.
Dan maar gaan zien, of Syrus ergens uithangt
op straat met Lais. 'k Wou dat Juppiter
z'ellendig in 't verderf joeg, alle twee,
door wier te groot getreusel 't weinig scheelde
of 'k was verloren. Drommels 'k zie een kudde[634. (757).]
dienstmeisjes hierheen komen, nauwlijks zal
ons huis ze bergen. 'k Ga ze tegemoet.
Erheen! En 'k zeg ronduit waarom ik kwam.

657. (749). Vgl. Terent. Heaut. 452: Satrapa si siet/Amator, numquam sufferre eius sumptus queat.
659. (750). Vgl. Terent. Adelph. 189: Leno sum, pernicies communis adulescentium/Periurus, pestis.
634. (757). *Papae*, Grieks παπαι, interiectie = drommels!

Actvs III. Scena II.

*

LAIS. SYRUS. BROMIA.
Septenarii et octonarii.

LAIS:
Itan te misit Sannio?

SYRUS:
Misit.

LAIS:
Me accersitum?

SYRUS:
Ita.

LAIS:
Quis tam potens hospes venit mei petitum copiam,
Quae grandem demereo pecuniam?

SYRUS:
Nescio, nisi quod viri
Adventum herus meus excepit multo humanissime.

LAIS:
Num quem cenae apparatum vidisti, Syre?

SYRUS:
Non. Sed Pamphagus
Obsonatum concesserat; hospes omnes sollicitos habet.

LAIS:
Sat habeo. Pamphagus non inlicit quemquam nisi divitem.
Syre, hem Syre! Quidnam huc conari video Bromiam?

* 669. ed. I: nescio - 670. ed. I: Adventum, - 671. ed. I: non - 672. ed. I: concesserat, - 674. ed. I: hem Syre?... huc?

Derde bedrijf. Tweede toneel.

LAIS. SYRUS. BROMIA.
(iambische zesvoeters)

LAIS:
Stuurde jou Sannio□?

SYRUS:
Ja.

LAIS:
Om mij te halen?

SYRUS:
Ja.

LAIS:
Wat voor een machtig gast kwam vragen om verkeer
met mij, die slechts mijn diensten bied voor sommen geld?

SYRUS:
'k Weet anders niet dan dat mijn baas hem bij zijn komst
bijzonder vriendelijk ontving.

LAIS:
Zeg Syrus, heb je
een maaltijd klaar zien staan?

SYRUS:
Dat niet, maar Pamphagus
was uit op d'inkoop, allen houdt die gast in touw.[672. (767).]

LAIS:
Genoeg. Die Pamphagus lokt niemand dan een rijke,
hé Syrus, Syrus, ik zie Bromia hierheen komen.[674. (769).]
Wat wil ze?

672. (767). Vgl. Terent. Heaut. 461: Omnes sollicitos habuit.
674. (769). Er staat eigenlijk: Wat toch zie ik Bromia hierheen proberen, hetgeen beter in twee zinnen op te lossen was.

*

SYRUS:

Huc? Ubi
Ea est?

LAIS:

Ad nos viam adfectat.

SYRUS:

Certe. Demiror, quid siet.

LAIS:

Iubebit nos forsan regredi domum; gravari enim hospitem
Impendiis.

SYRUS:

Non opinor.

LAIS:

Subsistemus parum.

BROMIA:

Lais, iamdudum convivatum te vocat herus. Quin venis?

LAIS:

Hem, Bromia, venio.

BROMIA:

At iam venisse oportuit.

LAIS:

Quid ita? Cedo!

BROMIA:

Quia omnes accubant, teque unam abesse indignatur tuus
Novicius amator.

LAIS:

Quid viri est?

* 675. ed. I: Certe, demiror - 676. ed. I: domum, - boven 678, ed. I ontbreekt de naam Lais - 678. ed. I: Lais?... herus, quin - 679. ed. I: quid ita? cedo, - 681. ed. I: quid cum; Bolte: Quid eum

SYRUS:
Hierheen? Maar waar is ze dan?

LAIS:
Ze komt
beslist op óns af.[675. (771).]

SYRUS:
'k Ben bepaald benieuwd wat 't is.

LAIS:
Misschien stuurt z'ons naar huis terug, omdat de gast
de kosten te bezwaarlijk vindt.

SYRUS:
Dat denk ik niet.

LAIS:
Laat ons een beetje blijven staan.

BROMIA:
Lais, de baas
roept je allang aan tafel. Waarom kom je niet?

LAIS:
Heus Bromia, ik kom.

BROMIA:
Al lang moest je er zijn.

LAIS:
Waarom dat? zeg eens op.

BROMIA:
Allen zijn al aan tafel.
Dat jij alleen ontbreekt ergert je nieuwe minnaar.

LAIS:
Wat is het voor een man?

675. (771). Vgl. Terent. Phorm. 964: Ad me adfectant viam.

*

BROMIA:
Quid eum tibi praedicem
Aut laudem, Lais? Dignum, sat scio, te arnica dixeris.[681. (779).]

LAIS:
Recte, Bromia. At desiderio mei num nam vere calet?

BROMIA:
Caleat, rogas? Immo ardet te intime.

LAIS:
Properemus ocius!

Actvs III. Scena III.

EUBULUS. PELARGUS.
Octonarii.

EUBULUS:
Proviso, quid rerum gerat Pelargus, quo pacto ferat
Absentiam gnati, quem tenere adamat gemitque forsitan
Nunc abdicatum, quippe ilium educavit maximo suo
Lahore, post curavit unice sperans stabilem fore
Voluptatem, quam ex illius praesentia acciperet. Satis
Credo, patris ut est ingenium, iam misere sollicitarier
Super salute filii. Id viso, modereturne suis
Curis nimis auxiis, vere sapientem quod virum decet.

PELARGUS:
Parentis quanta sit sollicitudo erga absentem filium,

* 682. ed. I: dignum... dixeris, - 684. ed. I: Caleat rogas? imo ardet te intime, properemus - 687. ed. I: quippe, - 688. ed. I: post, curavit unice, - 689. ed. I: quam,... acciperet, - 690. ed. I: sollicitarier,

681. (779). Vgl. Terent. Eun. 565: Quid ego eius tibi nune faciem praedicem aut laudem?

BROMIA:

Wat zal 'k hem gaan beschrijven
of prijzen Lais? Zeker weet 'k dat jij zult zeggen
dat hij jouw vriendschap waard is.

LAIS:

Mooi zo, Bromia.
Maar staat hij van verlangen naar mij echt in vlam?

BROMIA:

Of hij in vlam staat, vraag je? 'k Zal het beter zeggen
Hij is om jou van binnen vuur.[684. (784).]

LAIS:

Heel gauw er heen dan!

Derde bedrijf. Derde toneel.

EUBULUS. PELARGUS.
(iambische zesvoeters)

EUBULUS:

alleen)

Ik wil gaan zien hoe 't met Pelargus staat, hoe hij[685. (785).]
d'afwezigheid draagt van zijn teerbeminde zoon.
Hij zucht allicht, dat hij hem gaan liet, want hij voedde
hem op met al zijn ijver, alle zorg was later[688 vlg. (788 vlg.).]
om hem bij uitstek en hij hoopte dat de vreugd,
die hij vond in zijn bijzijn onverstoorbaar was.
k' Ben overtuigd - zo is een vader immers -, dat hij
reeds bitter is bekommerd om zijns zoons geluk.
'k Ga zien of hij zijn al te bange zorgen matigt,
zoals een waarlijk wijs man toch betaamt te doen.

PELARGUS:

(alleen)

Leer maar van mij hoe groot de zorg is van een vader

684. (784). Vgl. Terent. Eun. 609: Tanto ocius properemus.
685. (785). Vgl. Terent. Andr. 957: Proviso, quid agat.
688 vlg. (788 vlg.). Deze gehele passage is te vergelijken met Terent. Hec. 117-119.

*

Ex me disco. Gnatus quia abdicatus est dudum meus,
Non sustinet animus quiescere, quin is sedulo mihi
Ob oculos, ob mentem versetur. Absentem euro haud secus,
Ac praesentem curavi pridem. Quam vellem Eubulum dari,
Cum quo volupe est de absente commentari filio!
Sed eccum in tempore ipso advenit. Eubule, salve plurimum!

EUBULUS:

O mi Pelarge, non praevideram te. Si vales, bene est;
Nam hac gratia ad te ibam, quo, quid valeret animus,
discerem.

PELARGUS:

Omnes mihi curae coeunt.

EUBULUS:

In quo?

PELARGUS:

In quo censeas nisi
In gnato?

EUBULUS:

Num quid audisti de eo, quod nolis, tam cito?

PELARGUS:

Nihil. Sed quid valeat, miror.

EUBULUS:

Bene equidem spero.

PELARGUS:

Utinam!

EUBULUS:

Quid est,
Quod te sollicitat autem?

* 696. ed. I: ob mentem, versetur, absentem... secus (zonder komma) - 698. ed. I: est,... filio. - 699. ed. I: plurimum (zonder!) - 700. ed. I: si vales, bene est (zonder;) - 703. ed. I: nobis; Bolte: nolis, - 704. ed. I; Utinam. quid est

om zijn afweez'ge zoon. Omdat mijn kind zo lang al
zijn plaats hier prijs gaf, kan mijn hart niet rusten.
Gedurig komt hij mij voor d'ogen en gedachten;
'k heb om wie ging niet minder zorg dan vroeger
800 om hem die hier was. Zag 'k Eubulus maar weer eens
met wie 'k zo pret ig van mijn verre zoon kan praten. -[697. (801).]
Daar zie 'k hem, juist op tijd. Eubulus, hartlijk welkom!

EUBULUS:
Pelargus, 'k had e niet gezien. Gaat het je goed?
'k Kwam daarom naar je toe, te horen hoe je 't maakte.

PELARGUS:
805 Ik zit vol zorg.

EUBULUS:
Om wie?

PELARGUS:
Om wie wel anders dacht je,
dan om mijn kind.

EUBULUS:
Heb je zo snel van hem slecht nieuws?

PELARGUS:
Niets, maar de vraag klemt hoe hij 't maakt.

EUBULUS:
Ik hoop van goed.

PELARGUS:
Was dat maar zo!

EUBULUS:
Wat is er, wat ontrust je dan?

697. (801). *volupe* (volup) adv = genoeglijk, prettig, vooral in: volupest mihi, het is mij een genoegen.

*

PELARGUS:
Gnatus.

EUBULUS:
Minue vero hanc improbam
Curam.

PELARGUS:
Non possum, Eubule: gnatus est.

EUBULUS:
Ut sit, quorsum attinet
Te excruciare?[707. (807).]

PELARGUS:
Mihi sic est usus.

EUBULUS:
Si istuc certum est tibi
Sic facere, abiero.

PELARGUS:
Potius, quam te caream, quicquid iusseris,
Faciam.

EUBULUS:
In primis, quod, scio, tibi videbitur durum, cave
710 Nimium sis sollicitus, quando hinc niliilo meliorem feceris
Gnati statum, quin magis, eum fatis totum relinquito[711. (817).]
Curandum, a quorum cura neutiquam exciderit. Nec audias
Epicureos, qui contendunt deos nihil mortalia

* 705. ed. I: minue - 706. ed. I: Eubule,... attinet, - 713. ed. I: contendunt, -

707. (807). Vgl. Terent. Heaut. 80: Mihi sic est usus.

711. (817). *eum fatis relinquito*. Door het verband krijgt *fatis* hier een bijzondere zin. Het is in de gedachtegang van Eubulus, die op Gods zorg voor zijn kinderen wijst, zeker *niet noodlot*. Op grond van dit verband heb ik vertaald *voorzienigheid;* ook lotsbeschikking zou passen. In deze hele passage loopt wel op drastische wijze de taal der antieke Romeinen en die van de zestiende eeuwse christen dooreen. Vandaar dat diis (720, 729) staat naast de evangelische Deus (723).

PELARGUS:
Mijn kind is 't!

EUBULUS:
Matig toch die boze zorg!

PELARGUS:
Eubulus,
Ik kan het niet, het is mijn kind.

EUBULUS:
Goed, maar wat helpt het
je zelf te kwellen?

PELARGUS:
't Is mijn aard.

EUBULUS:
Wil je beslist
zo doen, dan ga ik maar.

PELARGUS:
Liever dan jou te missen
zal 'k alles doen wat jij beveelt.

EUBULUS:
Vooreerst dan, hoed je,
al weet ik, dat 't je hard schijnt, ál te verontrust
te zijn, omdat je zó de toestand van je zoon
in niets verbetert. Laat eer alle zorg voor hem
aan de voorzienigheid; haar zorg ontvalt hij nooit.
Geloof ook niet d'Epicureeërs, die beweren,
dat goden om wat sterflijk is zich niet bekommren.

*

Curare. Melius Homerus, qui τυ□χην vagam cum nesciat,[714. (820).]
Soli decreto numinis regenda credit omnia.
Tu filium tractasti, dum tempus tulit, ut decuit patrem.
Nunc amandatus est: feras. Satis pro officio feceris,
Aequus si perstet filio animus, de quo quicquid numini
Visum est decernere, laudandum fuerit utroque pollice.[719. (827).]
Cum diis quis unquam vel pie pugnavit vel feliciter?
Sane, haud vacabis impietatis crimine, si ultra fas tuam
Extendas sollicitudinem, quando exitum futuri habet
Deus in sua unius manu. Quid hic tantum trepidas miser?
An diffidentia tua voles mendacii reum
Facere deum, nostri qui curam se suscipere perhibet,
Qui capitis nostri etiam pilos omnes in numerato tenet?
Ecquem te ipsum facis, ut ex adverso deo responsites?
An invides ipsi μοναρχίαν rerum mortalium?
Deos quaeso, ut tuam tibi dent mentem.

PELARGUS:

Cogis tu quidem
Me ire in tuam sententiam. Faciam, ut posthac quietior
Sim. Dulcis interim commemoratio fuerit de filio.
Homo sum, Eubule. Humani nihil a me est alienum.

* 714. ed. I: Curare, melius
717. ed. I: est, - 718. ed. I: de quo, - 719. ed. I: Visum est, decernere, laudandum fuerit. Utroque pollice (zonder punt) - 721. ed. I: fas, - 723. ed. I: Deus, -
725. ed. I: Deum.... perhibet? - 727. ed. I: adverso, - 730. ed. I: sententiam, -
731. ed. I: Sim, dulcis - 732. ed. I: quaeso

714. (820). *Homerus, qui* τυ□χην *vagam.... nesciat*. τυ□χη heeft hier de zin van noodlot als blind toeval. Homerus ziet, volgens Eubulus, alles bestuurd door een wilsbesluit der godheid. Daarbij is weinig gerekend met de είμαρμ□νη waaraan zelfs Zeus is onderworpen. Gnapheus zal hier putten uit Macrobius, Sat. V, 16: Fortunam Homeris nescire maluit et *soli decreto*, quem μο□ραν vocat, omnia regenda committit adeo, ut hox vocabulum in nulla parte Homerici voluminis nominetur.

719. (827). *utroque pollice* eigenlijk met beide duimen. De uitdrukking behoort thuis in een geheel andere sfeer, nl. die van de wedstrijden; utroque pollice laudare betekende iemand prijzen of aanmoedigen door een gebaar waarbij men de duim met de vingers omsloot. Vgl. Horat. Epist. I, 18, 66: Fautor utroque tuum laudabit pollice ludum. In de sfeer van de menselijke houding tegenover Gods beschikking kan men als aequivalent slechts denken aan een zegenend of biddend gebaar.

Beter Homerus: ongestadig lot of toeval
kent hij niet, maar gelooft dat alles moet bestuurd
door 't wilsbesluit der godheid slechts. Zolang de tijd
't verdroeg, heb jij je zoon behandeld, als 't een vader
betaamde. Nu liet je hem heen gaan in den vreemde.
Je hebt je plicht voldaan, wanneer je ziel volhardt
in liefde voor je zoon, maar wat de godheid wil
besluiten over hem, dat moet je zeegnend prijzen.
Wie streed ooit als eerbiedig schepsel met de goden,
of had daarbij geluk? Je blijft beslist niet vrij
van de beschuldiging van goddeloosheid, als je
je zorgen uitbreidt verder dan 't je toekomt, immers,
alleen God zelf heeft in zijn band d'afloop der toekomst.
Wat, arme kerel, ben j'in deze zaak zozeer beangst?
Wil je door jouw geloof-tekort soms God beschuld'gen
van leugen, daar Hij immers staande houdt de zorg
voor ons op zich te nemen, God die van ons hoofd[726. (836/7).]
de haren alle telt? Wie maak jij van je zelf,
dat jij van tegenover twisten zoudt met God?[727. (838).]
Benijd je hem 't alleen-bestuur van heel de schepping?[728/9. (839/40).]
Ik bid de goden, je bezinning te hergeven!

PELARGUS:
Jij dringt mij om te denke' als jij. Ik zal mijn krachten
inspannen om voortaan gelatener te zijn,
't Herdenken van mijn kind zal ondertussen zoet zijn.
Eubulus, 'k ben een mens, niets menslijks is mij vreemd![732. (844).]

726. (836/7). Aanhaling uit Matth. 10:30.
727. (838). herinnert aan Paldus' brief aan de Romeinen 9:20 in de Vulgata-tekst: O homo, tu quis es, qui respondeas deo.
728/9. (839/40). Merkwaardig voor het dooreenlopen der sferen is het noemen van Gods μοναρχία over de schepping en onmiddellijk daarop: *deos* quaeso.
732. (844). Het bekende vs. uit Terent. Heaut. 77: homo sum, humani nil a me alienum puto.

*

EUBULUS:

Quaeso, vide,
Ne stulto adfectu exhinc gnatum prosequare, quem quidem putes[733. (846).]
Zelum illi debitum, cum sint, nolo erres, adfectus mali
Recti specie commendati, unde exspectes non nisi noxiam
Imposturam. Verum gnatus quid dicebat novissimum?

PELARGUS:

Duobus verbis iussit me longum valere.

EUBULUS:

Quid ampluis

PELARGUS:

Nihil.

EUBULUS:

Num tristis abiit?

PELARGUS:

Immo laetus, Eubule. Hinc mihi
Lacrimas excussit ille, qui tam frigidus erat in pattern.

EUBULUS:

Ita comparatum est natura, ut virtutem praesentem minus
Animadvertamus, sublatam vero ex oculis mox invidi
Quaeramus. Quod gnatus minus videt per adulescentiam
Et consulit parum, aetas id correxerit, quando malo
Accepto stultus sapiet. Quid valetudo det commodi,

* 733. ed. I: affectum; Bolte: adfectu - 735. ed. I: commendari; Bolte: commendati... exspectes, - 737. ed. I: quid - 738. ed. I: Imo laetus Eubule, hinc - 739. ed. I: excussit, - 742. ed. I: Quaeramus, quod... videt,

733. (846). Vgl. Cicero Tusc. Disp. 3: stulto quoque adfectu filium amat, qui plus aequo illi indiget.

EUBULUS:

Zie toe, ik bid je, dat je niet van nu je zoon
vervolgt met dwaze liefde, die je zelf wel houdt
voor ijver hem gewijd. Want - 'k wil niet dat je dwaalt -,
slechte gevoelens zijn door schijn van goed aantrekkelijk.
En van die ijver kun je anders niets verwachten
dan schaadhjke ontgoocheling. Maar zeg, wat waren
de laatste woorden van je zoon?

PELARGUS:

Slechts met twee woorden
zei hij vaarwel voor lange tijd.

EUBULUS:

En verder?

PELARGUS:

Niets!

EUBULUS:

Hij ging toch niet bedroefd?

PELARGUS:

Nee, vrolijk. Juist daardoor
schoten mij tranen in de ogen, dat een zoon[739. (854).]
zo koud was voor zijn vader.[740. (855/6).]

EUBULUS:

Zó is de natuur,
dat we geen aandacht hebben voor d'aanweez'ge deugd,
maar haar jaloers gaan zoeken als ze uit het oog ging.
Wat nu jouw zoon door zijn nog jong-zijn minder inziet,[742. (858).]
te weinig overlegt, dat be ,ert met de jaren,
wanneer de dwaas door slechte ervaring wijs wordt.

739. (854). Vgl. Terent. Heaut. 167: Lacrimas excussit mihi.
740. (855/6). Vgl. Horat. Carm. III, 24, 31: Virtutem incolumem odimus, sublatam ex oculis quaerimus invidi.
742. (858). Vgl. Terent. Adelph. 992: quae vos propter adulescentiam/Minus videtis.

*

Aegrotus post intelliget. Nunc ilium paenitet sui.
Nimis impense liber cupivit esse; quod hic erret modo,
Posterius sentiet, cum ad te confugiet, naufragus velut
In tutum portum. Id quod futurum ominor.[748/9. (866/7).]

PELARGUS:

Au, mi Eubule, metuo
Ab omine.

EUBULUS:

Nihil est, quod metuas; si istuc eveniat, locus
Esto misericordiae.

PELARGUS:

Non usus veniet, spero.

EUBULUS:

Spero item
Ergo hercle. Neque eo dico, quod quicquam ilium senserim mali
Dedisse, sed, si quid, ne quid. Quae eius sit aetas, pervides:
In pessima sequax est et in malum propendet pectore
Toto, idque maxime, dum consiliis suis relinquitur.
Quid enim valet, quod in eo est optimum? Malum illud sonticum,
Quod πρωτοπλ□στους perdidit patres, vitiavit item istius
Mentem, quo non potest non sollicitarier ad cupidines
Malas, quas et pro consilio Philauti studeat exsequi,
Nisi praesens adsit corrector, qui hunc ad meliora provocet.

* 746. ed. I: esse, - 747. ed. I: naufragus, - 749. ed. I: Nihil est quod metuas, - 750. ed. I: spero - 752. ed. I: quae... pervides, - 755. ed. I: malum.. sonticum (zonder komma) - 756. ed. I: πρωθ□πλ□στονς... patres (zonder komma) - 758. ed. I: exsequi (zonder komma)

748/9. (866/7). *metuo ab omine*, ik heb angst op grond van het voorteken. Een slecht voorteken hoorde Pelargus blijkbaar in het beeld van de schipbreuk. Typisch voor zijn vaderliefde is dat het beeld van die schippreuk meer vat op hem heeft dan dat van het binnenkomen in veilige haven.

Wat voordeel de gezondheid biedt, doorzien we later
pas als we ziek zijn, dan berouwt ons d'eigen blindheid.
Te sterk zocht hij de vrijheid: hoe hij daarin dwaalt,
zal hij pas later merken, als hij na de schipbreuk
tot jou als naar de veilge haven vlucht. 'k Voorspel je
dat 't zo gebeurt.

PELARGUS:

Ach, lieve vriend, de vrees bekruipt me
bij dat voorteken.

EUBULUS:

Maar er is geen grond voor vrees!
Loopt 't hierop uit, geef dan barmhartigheid haar plaats.

PELARGUS:

'k Hoop dat het nooit gebeurt.[750 vlg. (869 vlg.).]

EUBULUS:

Mijn hemel, 'k hoop dat ook.
En 'k zeg dit niet hierom, dat ik bemerkt zou hebben
dat hij zich slecht betoonde. Hoe 't daarmee ook sta,
je kent zijn leeftijd, ze volgt graag het slechtste na,
ze neigt met 't hele hart naar 't slechte en dat te meer,
zolang z'aan eigen oordeel over wordt gelaten.
Want wat vermag zelfs 't edelst deel van zijn natuur?[755 vlg. (875 vlg.).]
't Gevaarlijk kwaad dat onze eerstgeschapen vaadren
verdierf, schond ook zijn geest; zo moet hij wel de prikkel
volgen der boze lusten, die hij gretig najaagt,
volgens Philautus' raad, tenzij een sterke daar is,
die 't kromme recht buigt en hem roept tot beetre daden.

750 vlg. (869 vlg.). Vgl. Terent. Heaut. 553 etc.: Non usus veniet, spero. Spero hercle ego quoque/Neque eo nunc dico, quod quicquam illum senserim/Sed siquid, nequid: quae sit eius aetas, vides.

755 vlg. (875 vlg.). Een duidelijke uitspraak over de door erfschuld tot geen goed meer bekwame mens. πρωτοπλ□στους (in de eerste editie zette de drukker πρωθ□πλαστονς) de eerstgevormden, een aanduiding die blijkbaar door Clemens van Alexandrië gebruikt is voor Adam en Eva (vgl. Stephanus: Protoplastus, Primo formatus. Unde et Adam protoplastus dictus est.).

*

Si nescis: optimus ille corrector deus est, cuius manus
Moderatur omnia et in quo, ut summatim dicam, omnes[761/2. (883).]
vivimus,
Movemur et sumus, cum sit solus rerum omnium arbiter.

PELARGUS:

Credo, Eubule, omnia haec tam vere quam studiose orarier:
Quod de Pericle ferunt, Suadela in labiis sessitat tuis.[764. (887).]
Cuperem quidem in totum curam gnati exsulantis ponere,
Modo possem.

EUBULUS:

Fidenti sperata cedunt. Sed nunquid aliud
Me vis, Pelarge?

PELARGUS:

Ut ad nos devertas, Eubule piissime.

EUBULUS: Quando istuc vis, fiat: nolo ullum in me tibi claudi commodum.

Actvs III. Scena IV.

BROMIA. SYRUS.
Trochaici □αταλη□τι□οί.

BROMIA:

Gaudeo me defunctam istius cenae laboribus,
Tam negotiosa mihi fuit culina. Postulem,

* 760. ed. I: nescis,... est. - - 763. ed. I: orarier, - 764. ed. I: ferunt (zonder komma) - boven 769. ed. I: Katalecticoi - 769. ed. I: laboribus. - 770. ed. I: culina,

761/2. (883). citaat uit Acta Apost. 17:28.

764. (887). *Suadela in labiis sessitat*. Gnapheus zal de mededeling over Pericles óf van Erasmus hebben, óf direct uit Cicero (Brutus XV). In Erasmus' Ciceronianus las hij: ut plerique de te praedicarent, quod olim de Pericle dictum est, Suadelam in tuis sessitare labris.

Je weet 't, die opperste verbeteraar is God
die alles met zijn wil regeert en - 'k vat hier samen -
in wien wij allen leven, ons bewegen, zijn,
daar hij alleen beschikker is van alle dingen.

PELARGUS:

'k Geloof Eubulus, dat je even waar als vurig
dit alles uitsprak. Wat men zei van Pericles
past jou: de Overreding zetelt op je lippen.
'k Zou graag de zorgen om mijn kind in ballingschap
geheel afleggen, als 'k maar kon.

EUBULUS:

Wie durft geloven,
die ziet zijn hoop vervuld. Maar wenst ge nog wat anders
van mij Pelargus?

PELARGUS:

Dat jij, allertrouwste vriend,
bij ons je intrek neemt.

EUBULUS:

Goed, als je dat verlangt.
Geen kans, dat ik je helpen kan, wil ik áfsnijden.[768. (893).]

Derde bedrijf. Vierde toneel.

BROMIA. SYRUS.
(trochaeisch)

BROMIA:

Fijn, dat 't werk voor deze maaltijd klaar is.
Wat een drukte in die keuken. Mocht het,

768. (893). Vgl. Terent. Andria 573: Nolo tibi ullum commodum in me claudier.

*

Si liceret, me oppido lassam refocillare. Sed[771. (896).]
Quid Syrus petitum veniat, miror, cum bellaria[772. (898).]
Intro inlata sint. Ecquid fit in cenaculo, Syre?

SYRUS:
Quid fiat, rogas? Cena dubia sese explent atque item
Proluti vino sedent convivae; solus Pamphagus
Ieiunas praetendit fauces, quas vix tandem compleat:
Ventri avaro donat omnia.

BROMIA:
Credo, nil novum facit.
Nam πολνφ□γος est, si quisquam alius. At hospes quid rei
Gerit? An non in raram Laidis formam intentus stupet?

SYRUS:
Immo ait nescire se, quo pacto amoris sumpserit
Satietatem.

BROMIA:
Amor nec consilium nec ullum habet modum.

SYRUS:
Vin, tibi beneficium praestem, Bromia?

BROMIA:
Maxime.

* 772. ed. I: sint? - 773. ed. I: Ecquid, - 774. ed. I: cena - 775. ed. I: convivae, - 776. ed. I: compleat, - 777. ed. I: credo - 779. ed. I: an - 780. ed. I: Imo - 782. ed. I: Vin (zonder komma)

771. (896). *oppido* hier als versterkend adverb. te verbinden met lassam: hondsmoe, vgl. Terent. Hec. 238: Lassam oppido aibant tum esse.

772. (898). *bellaria* = nagerecht, dessert (vruchten, gebak, noten enz.).

graag zou 'k, hondsmoe als ik ben, mezelf nu
wat opwarmen,

(ze ziet Syrus binnenkomen)

Wat komt Syrus zoeken?
Wonderlijk! 't Dessert is toch al binnen.
Syrus, zeg hoe gaat het in de zaal?

SYRUS:

Hoe het gaat? Ze stoppen zich daar vol
weten niet wat maar te kiezen; dronken[774. (901).]
zitten alle gasten. Pamphagus alleen
wendt een nuchtre muil voor, die hij nauwlijks
eindlijk vult, zijn gierge buik krijgt alles.

BROMIA:

Dat geloof ik, zo doet hij niets nieuws;
'n veelvraat is hij immers als geen ander.
Maar wat doet de vreemdling? Zeker staart hij
stom naar die bijzonder mooie Lais?

SYRUS:

Sterker, hij beweert geen kans te zien[780. (909/10).]
zat te worden van de liefde.

BROMIA:

Ach de liefde
kent geen overleg en heeft geen maat.[781. (911).]

SYRUS:

Mag 'k je een pleizier doen Bromiatje?

BROMIA:

Graag.

774. (901). *cena dubia sese explent*. De betekenis van *dubia* blijkt uit Terent. Phormio 342: (Phormio:) Coena dubia apponitur. (Geta:) Quid istuc verbi est? (Ph:) Ubi tu dubites, quid sumas potissimum.

780. (909/10). Vgl. Terent. Phormio 834: Quo pacto satietatem amoris ait se veile absumere.

781. (911). Vgl. Terent. Eun. 57: Quae res in se neque consilium neque modum/Habet ullum.

*

SYRUS:
Vide,
Quid tibi hoc villi sapiat.[783. (913).]

BROMIA:
Hem, βρ□μον est.

SYRUS:
Bibe largius!

BROMIA:
Ha, ha! Nunquam, quod sciam, vinum bibi meracius.
Hem Syre, vicissim dabo me tibi, quando usus postulat.

SYRUS:
Postulat nunc et locus et res ipsa et usus.

BROMIA:
Qui, Syre?

SYRUS:
Non te clam est, quam parce hic obsonetur, dum quaestus iacet.

BROMIA:
Scilicet.

SYRUS:
Nunc contigit, cuius praesentia menstruum
Nobis commeatum commode reponat.

BROMIA:
Edoce,
Unde id fiat.

* 783. ed. I: bromium... bibe largius. - 784. ed. I: Ha, ha. numquam quod sciam bibi meracius (zonder punt) - 785. ed. I: postulat (zonder punt) - 786. ed. I: Postulat nunc, et locus, et res ipsa,... qui - 790. ed. I: fiat?

783. (913). *villum*, demin. van vinum: een beetje wijn.

SYRUS:
Nou kijk eens hoe dit wijntje smaakt.

BROMIA:

(drinkend)

Nou dat 's bromium, echt nat van Bacchus.[783. (914).]

SYRUS:
Drink wat flinker.

BROMIA:
Há! zover 'k kan nagaan,
dronk ik nooit een ongemengder wijntje.
'k Zal voor jou op mijn beurt klaar staan, Syrus,[785. (917).]
als ons voordeel er om vraagt.

SYRUS:
Dat vragen
nu de plaats, de zaak zelf, ook ons voordeel.

BROMIA:
Hoe dan Syrus?

SYRUS:
Nu, 't ontgaat toch jou niet,
wat een zuinig kostje men hier nuttigt,
als de winst op 't dieptepunt is.

BROMIA:
Nee, allicht!

SYRUS:
Nu viel hij hier binnen, wiens verblijf
ons gemakklijk voorraad voor een maand schaft.

BROMIA:
Leg me 's uit hoe dat dan moet gebeuren.

783. (914). βρομίον De woordspeling met de naam Bromia is onvertaalbaar. Bromius is een bijnaam van Bacchus. Om de woordspeling te handhaven, koos ik dus een omschrijving: ‘bromium, echt nat van Bacchus’.

785. (917). *vicissim dabo me tibi* eig.: ik zal op mijn beurt mij aan jou geven, vgl. Terent. Heaut. 688: Da te mihi vicissim.

*

SYRUS:
Si coniuncta opera penum nos clanculum
Egeramus.[790. (926).]

BROMIA:
Vah, consilium callidum, si verbera
Lucri facere a Pamphago velimus.[792. (929).]

SYRUS:
Abi sis stultula!
Carptim singulas dapes truncabimus, ne sentiat.

BROMIA:
Vulpes annosa laqueis, ne erres, capi haud ullis potest.
Tum, quam iracundus, quam plagosus sit Pamphagus, scio,
Praesertim, si eum tentes praeda fraudare escaria.
Ob dapes surreptas ille caelum terrae misceat,
Nec bolum cani famelico haud unquam tuto auferes.
Proin cave, ne ullum tuo tibi iumento accersas malum,
Si sapis. Sed heus, tibi autem!

SYRUS:
Nam quid est?

BROMIA:
Quid? Respice!
Lais una cum hospite intervenit.

* 792. ed. I: abi - 793. ed. I: stultula is misdrukt; leesbaar is slechts *stu* en de onderste helft der overige letters; waarschijnlijk stond er geen leesteken achter. - 797. ed. I: surreptas,... misceat. - 798. ed. I: haud; Bolte: haud - 798. ed. I: auferes (zonder punt) - 800. ed. I: Sed heus? tibi autem. Nam quid est. quid respice (zonder!)

790. (926). *clanculum*, demin. v. clam: stilletjes, vgl. Terent. Eun. 310: Quum in cellulam ad te patris penum omnem congerebam clanculum.

792. (929). *Abi sis, stultula*, vgl. Terent. Phormio 59: Abi sis, insciens. (sis = si vis).

SYRUS:
Als we samen stilletjes de voorraad
buitenslepen.

BROMIA:
Bah, een rooftocht houden,
'n heel slim plan hoor, als we slaag verlangen
van die Pamphagus!

SYRUS:
Loop heen, domoortje,
plundren gaan we stuk voor stuk een hapje
dat hij niets bemerkt.

BROMIA:
Vergis je niet man,
'n ouwe vos kun j'in geen strikken vangen.[794. (932).]
'k Weet hoe driftig en op slaan verzot
Pamphagus is, in 't bijzonder als je
tracht zijn etensbuit hem af te stelen.
Aarde en hemel brengt die vent in opstand
om het kapen van een maal, geen brokje[798. (937/8).]
voor een hongerhond zul je ooit veilig
roven. Opgepast dus, als je wijs bent,
dat je niet voor broeder ezel eenge[799. (940).]
ramp verwekt. Maar hé, let op ij!

SYRUS:
Wat dan?

BROMIA:
Wat? Kijk om, de vreemdling saam met Lais
komt daar en wij kletsen nog.

794. (932). *vulpes annosa*.... naar Erasmus: Annosa vulpes haud capitur laqueo.
798. (937/8). *nec bolum... auferes*. Erasmus citeert bij ‘bolus ereptus e faucibus’ Terent. Heaut 673: Crucior bolum tantum mihi ereptum tam subito e faucibus.
799. (940). Vgl. Plaut, Amphit. 327: Illic homo a me sibi malam rem arcessit iumento suo. Gnapheus dacht bij zijn *lastdier* (iumentum) niet aan het Franciskaanse ‘broeder ezel’, maar volgde Terentius.

*

SYRUS:
Enimvero hercule
Intempestive hic subsisto, postquam cubitu hos conspicor
Surrexisse. Procurramus intro, Bromia![803. (946).]

BROMIA:
I prae, sequar.

Actvs III. Scena V.

ACOLASTUS. SYRUS. LAIS.
Senarii, septenarii et odonarii.

ACOLASTUS:
Hem servule, quisquis es, ades dum! Paucis te volo.

SYRUS:
Quid me vult hospes magnificus?

ACOLASTUS:
Ut, dum siet tempus, voces
Nos ad repotia. Prodeambulabimus istic interim.

SYRUS:
Factum puta! Nihil aliud vis?

LAIS:
Manda, lectum ut dapsilem
Concinnet.

* 803. ed. I: Surrexisse, procurramus intro Bromia. I, prae, sequar - 804. ed. I: dum, pauci - 806. ed. I: repotia, prodeambulabimus - 807. ed. I: puta, nihil.... manda

803. (946). Vgl. Terent. Andr. 171: I prae, sequor.

SYRUS:
Mijn hemel!
'k Sta hier veel te laat, nu 'k zie dat zij al
opgestaan zijn van het rustbed; Bromia!
gauw naar binnen!

BROMIA:
Ga jij voor, ik volg wel.

Derde bedrijf. Vijfde toneel.

ACOLASTUS. SYRUS. LAIS.
(iambische zesvoeters)

ACOLASTUS:
Hé slaafje, wie je zijn mag, kom eens hier, ik wou[804. (947).]
je even spreken.

SYRUS:
Wat verlangt u machtig heer,
van mij?

ACOLASTUS:
Dat jij, wanneer het tijd is, ons komt roepen
voor 't drinkgelag na 't maal; wij wandlen ondertussen[806. (950).]
hier op en neer.

SYRUS:
Als u niet méér wilt, 't zal gebeuren.

LAIS:
Beveel hem om een rijk bed klaar te maken.

804. (947). Vgl. Terent. Andr. 28: Adesdum: paucis te volo.
806. (950). *repotia*. De juiste zin in ons verband is niet duidelijk. Horatius (Sat. II, 2, 59/60) gebruikt het in de zin van ‘nabruiloft’ maaltijd of drinkgelag op de dag na de bruiloft ten huize van de nieuwe echtgenoot (volgens de verklaring van Festus bij Stephanus). Op onze plaats is blijkbaar sprake van een feestelijk drinkgelag, dat, na een pauze, op de maaltijd volgt, maar, naar de voorstelling aan het eind van dit toneel te oordelen, is er alleen een samenzijn der beide gelieven bedoeld.

*

ACOLASTUS:
Heus, genialem insterni lectulum
Dehinc curato sodes, puer!

SYRUS:
Curabitur promptissime.

ACOLASTUS:
Non possum, quin te amplectar, mea vita, mea voluptas
unica.

LAIS:
Amplectere libens, animule mi Acolaste!

ACOLASTUS:
Nunc iuvat
Demum vivere, nunc deleo ex animo omnes aegritudines,
Postquam, o faciem pulchram, te contigit videre et adloqui,
Adesse in unis aedibus cibumque una capere.
Da mihi suavium, si amas me, delicium meum!

LAIS:
Immo vel decern, ocelle mi.

ACOLASTUS:
O libentias vitae, o deum
Voluptates! Quam vernant, quam lenocinantur omnia,
Quae in te et quae circum te video! Digna es, cui bene
faxim libens.
Quidquid possideo, tuum est.

LAIS:
Habeo pol gratiam tibi,
Passercule mi.

* 809. ed. I: puer? - 811. ed. I: Acolaste. - 812. ed. I: aegritudinis (zonder punt) - 815. ed. I: meum. - 816. ed. I: Imò - 817. ed. I: Voluptates? - 818. ed. I: video, digna.... libens (zonder punt) - 820. ed. I: quicquid

ACOLASTUS:

Hé knaap,
zorg, wil je, dat een prachtig bruidsbed wordt gespreid
van nu af aan.

SYRUS:

Er wordt onmiddlijk voor gezorgd.

ACOLASTUS:

Ach, lieve Lais, 'k kan niet anders dan j'omarmen,
mijn een'ge vreugd!

LAIS:

Omhels me, naar 't je lust, mijn hartje.

ACOLASTUS:

Nu eindlijk is het heerlijk om te leven, nu
jaag 'k alle kommer uit mijn hart, nu 't mij te beurt valt[812. (958).]
jouw mooi gelaat te zien, met jou te spreken, samen[813/14. (959/60).]
met jou te zijn binnen één huis, samen te eten.
Geef me een kus, mijn lievling, als je mij bemint.

LAIS:

Eén? Nee wel tien mijn schat.

ACOLASTUS:

O wellust van het leven,
o goddelijke lust! Hoe bloeiend, hoe verlokkend
is alles wat ik in je en wat ik om je zie!
Jij bent het waard, dat ik je weldoe en met vreugde;[818. (965).]
al wat ik heb, is 't jouwe.

LAIS:

Ik ben je heus heel dankbaar
mijn musjelief!

812. (958). Vgl. Terent. Eunuch. 296: o faciem Pulchram: deleo omnis dehinc ex animo mulieres.
813/14. (959/60). Vgl. Terent. Eunuch. 367: Videbit, conloquetur, aderit una in unis aedibus, Cibum non numquam capiet cum ea.
818. (965). Vgl. Terent. Adelph. 886: tibi lubens bene faxim.

*

ACOLASTUS:
Nunquid poscis? Quidquid id est, dabo. Vis aureum
Spinter, vis flammeum, vis armillas? Dabo.

LAIS:
Nihil
Horum volo.[822. (972).]

ACOLASTUS:
Vis aurum?

LAIS:
Torquem istum, mea mentula.

ACOLASTUS:
Et istuc et, si amplius optes quicquam dari, dabitur. Mihi
Enim negare amicae quidpiam religio est maxima.
En accipe torquem hunc, aptandum collo tuo tornatili!

LAIS:
Hem, mi dulcis pusio, quid iam? Satin placeo tibi?

ACOLASTUS:
Tune? Etiamsi nihil adiumenti ad pulchritudinem siet,
Forma Venerem exsuperas ipsam. Quid quod, Lais mea, rogo?

LAIS:
Quid,
Acolaste?

ACOLASTUS:
Num me ames?

* 821. ed. I: dabo - 825. ed. I: tornatili. - 826. ed. I: satin - 827. ed. I: etiamsi... siet (zonder punt) - 828. ed. I: quid quod (zonder komma)... rogo.

822. (972). *mea mentula* mentula betekent eigenl. phallus; mogelijk gebruikt Gnapheus het als vleinaam woordspelend met het demin, van 't Latijnse mens, zoals hij Lais ook animulus en corculum laat zeggen.

ACOLASTUS:
Wil je niets vragen? Wat het zij,
ik geef het. Wil j'een gouden armband of een sluier
van vlammend rood, of braceletten? 'k Geef het.

LAIS:
Niets van dat alles.

ACOLASTUS:
Wil je goud dan?

LAIS:
'k Wil die keten
van jou, mijn lieveling.

ACOLASTUS:
Die krijg je en als je meer
begeert, 't wordt je gegeven. Wat ook maar te weigren
aan jou, mijn lief, zou zwaar me op 't geweten drukken.
Hier, neem mijn keten, pas hem aan je zuivere hals.[825. (974).]

LAIS:
Mijn zoete jongetje, wat nu? Behaag 'k je zo?

ACOLASTUS:
Jij mij? Al werd door niets je schoonheid ondersteund[827. (976).]
Je overtrof in schoonheid Venus zelf. Wat Lais,
Wàt wil ik je toch vragen?

LAIS:
Wat dan Acolastus?

ACOLASTUS:
Of je me liefhebt?

825. (974). *collo tornatili* eig. een hals op de draaischijf zuiver afgerond.
827. (976). Vgl. Terent. Phorm. 104: Virgo pulchra et quo magis diceres. Nil aderat adiumenti ad pulchritudinem.

*

LAIS:

Ludis. Potius me non amem,
Quam tibi desit amor. Hoc tam verum crede, quam te vivere.

ACOLASTUS:

Age, credo. Nαί felix ego sum, qui Laidi
Placeam! Osculum, mea lux, hoc melle dulcius est. Meus, obsecro,
Sis animus, quando ego sum tuus.

LAIS:

Certe nullus mihi carior
Acolasto.

ACOLASTUS:

Te vicissim amplector pro dimidio animae meae.
O molles dactyli, o genae libentes, heia ut elegans
Es!

LAIS:

Quis te quoque spernat, Veneris catelle?

ACOLASTUS:

At uror intime,
O mea festivitas.

LAIS:

Locus est, ubi ardorem hunc tuum
Exstilles. Quid suspiras, corculum?

ACOLASTUS:

Te, faustitas mea!
Tu pol meum mihi iecur ulceras amoribus.

* 829. ed. I: Ludis? potius.... non amen; Bolte: amem - 830. ed. I: amor, hoc - 832. ed. I: Placeam. Osculum mea lux. Hoc melle dulcius est, meus obsecro (zonder punt) - 833. ed. I: Certe. - 835, ed. I: dactyli. - 836. ed. I: Es..... catellae; Bolte: catelle? - 838. ed. I: te. faustitas mea.

LAIS:

Ach je speelt met mij, 'k Zou liever
mezelf niet minnen dan aan jou mijn liefde onthouden.
Geloof het me; dit is zo waar als dat je leeft.

ACOLASTUS:

Goed, ik geloof het, O, ik ben gelukkig, ik,
dat 'k Lais mag behagen. Nog een kus, mijn licht!
Zoeter dan honig is je kus. Ach ik bezweer je:
wees míjn ziel, daar ik ben de jouwe![832. (985).]

LAIS:

'k Weet het zeker
geen ziel is dierder mij dan Acolastus is.

(ze kust hem)

ACOLASTUS:

'k Omhels je op mijn beurt als deel van d'eigen ziel.
O zachte vingertjes, o blijde wangen! Lais,
O kind, wat ben je mooi![835. (989).]

LAIS:

En jij mijn Venushondje
Wie zou dan jou versmaden?

ACOLASTUS:

'k Word verbrand van binnen
mijn heerlijk lief.

LAIS:

Kom, er is plaats die brand te blussen.
Wat zuchtje toch mijn hartje?

ACOLASTUS:

Om jou, al mijn geluk!
Ach God, je doet mijn lever pijn van 't liefdesmachten.[839. (994).]

832. (985). Vgl. Terent. Eunuch. 196: Meus fac sis postremo animus, quando ego sum tuos.
835. (989). Vgl. Terent. Heaut. 1063: Heia ut elegans est!
839. (994). blijkbaar geïnspireerd door Horatius Epist. I, 18, 72: non ancilla tuum iecur ulceret ulla.

*

SYRUS:
Ita ut iussisti, hospes, toros instruximus.
Quando voles, comissatum intro concede. Omnia
Sunt apparata.

ACOLASTUS:
Ehodum ad me! Servus tu quidem spectatus es
Satis, cui res mea curae sit: cape hoc donarium!

SYRUS:
Bonus
Hercle es vir et perliberalis. Perpetuo me tibi facis
Devinctum hoc beneficio tuo; deos quaeso, ut salvus sies
Nobis in multam aetatem. Quam saepe accidunt,
Quae non ausis sperare! Furtum meditanti in sinus
Inlabitur aurum praeter spem. Salvus sum.

ACOLASTUS:
Iamne imus, meum
Nectar, meum mel?

LAIS:
Quando vis: nulla in me erit mora.

ACOLASTUS:
Abeamus, hanc solidam noctem consecratum Veneri.

LAIS:
Placet.

* 841. ed. I: commessatum... concede, omnia - 842. ed. I: ad me. - 843. ed. I: sit,.... donarium. - 845. ed. I: tuo, - 847. ed. I: sperare? furtum - 848. ed. I: spem, salvus - 849. ed. I: mel.... vis (zonder:)... mora (zonder punt) - 850. ed. I: placet (zonder punt) - 851. ed. I: nox

SYRUS:

(opkomend)

Wij hebben, heer naar uw bevel 't rustbed gespreid.
Ga binnen, als u wilt, voor 't feestgelag, want alles
is klaar.[842. (996).]

ACOLASTUS:
Kom hier jij. Een beproefde knecht ben jij
die hart hebt voor mijn zaak. Neem dit presentje.

(geeft een goudstuk)

SYRUS:
U bent waarachtig een goed man en heel vrijgevig.
Die weldaad maakt m'aan u verknocht voor eeuwig,
Ik bid de goden u tot hoge ouderdom
voor ons te sparen.

(voor zichzelf)

Ach hoe dikwijls komt opeens[846/7. (1001/2).]
wat je niet dorst te hopen. 'k Was van plan te stelen,
daar glijdt het goud boven verwachting m'in de schoot.
Ik ben er boven op!

ACOLASTUS:
Kom gaan we nu, mijn nectar,
mijn honingzoetje?

LAIS:
Als je wilt, ik ben gereed.

ACOLASTUS:
Kom, heel de nacht gewijd aan Venus![850. (1006).]

LAIS:
'k Wil, ik kom.

842. (996). Vgl. Terent. Adelph. 893: profectost servos spectatus satis.
846/7. (1001/2). Vgl. Terent. Phormio 757: Quam saepe forte temere Eveniunt, quae non audias optare!
850. (1006). *hanc solidam noctem*, solidus, massief, is hier van tijd gebruikt: de gehele, volledige nacht.

Actvs IV.

Scena I.

*

PAMPHAGUS ***solus.***

Octonarii.

Itan ad clarum dormivi diem? Nox multa adhuc meis
Est oculis: eiciundus hercle est iste veternus ab animo,
Intendendi sunt nervi quaestui nostro. Sed nausea
Quae tanta stomacho? Quidnam haec oscitatio vult? Extendere
Hos nervos nunc demum iuvat, iuvat et oculis propellere
Somnum. Quid? An ructas etiam, Pamphage, crapulam
hesternam? Insolens
Istuc quidem facis. Valens stomachus, cui et cruda concoquit.
Quid? An acidis opus erit inulis, quae mihi fastidia[858 vlg. (1016 vlg.).]
Extundant? Opinor latrare stomachum impranso, ut assolet.[859. (1017).]
Saburra enim ventris nunquam tantum memini gravarier,
Ut eam egerere stomacho esset opus, ubi ipsam Aetnam
circumfero.
Sed heus! Pantolabumne tam mane, qui heri tantum biberit?
Hem!

Actvs IV. Scena II.

PANTOLABUS. PAMPHAGUS.
Τρίμετροι.

PANTOLABUS:
O salve, columen ordinis parasitici!

* 852. ed. I: oculis..... animo (zonder komma) - 854. ed. I: quidnam... extendere - 856. ed. I: rustas; Bolte: ructas... insolens - 857. ed. I: facis, - 858. ed. I: an - 862. ed. I: heus? Pantolabumne? tain mane?.... hem (zonder!) - boven 863. ed. I: Trimetroi - 863. ed. I: parasitici.

858 vlg. (1016 vlg.). Op de achtergrond staat hier Horatius Sat. II, 2, 14-18.

859. (1017). *latrare stomachum* vgl. Horat. Sat. II, 2, 17: Cum sale panis Latrantem stomachum bene leniet. Aardig is, dat Pamphagus door indigestie een zelfde ervaring heeft (het blaffen van de maag) als hij maar al te goed kent door honger (impranso, ut assolet).

Vierde bedrijf. Eerste toneel.

PAMPHAGUS alleen
(iambische zesvoeters)
(vroeg in de volgende morgen)

Heb 'k heus geslapen tot de klare dag? Mijn ogen
zitten vol nacht nog. 'k Moet verdraaid die slaapigheid
mijn kop uitgooien. 'k Moet mijn zenuwen weer spannen
voor onze winst, maar wat een walging in die maag!
Wat moet dat gapen?

(hij gaapt en rekt zich geweldig)

Hé, 'k krijg eindlijk weer pleizier
de pezen op te spannen en de slaap van d'ogen
te jagen!

(hij hikt)

Wat? Risp je die roes nog op van gistren?
Nou Pamphagus, zo ben je 't niet gewoon. Jouw maag
is sterk, verteert zelfs rauwe kost

(hij hikt weer)

Wat, nou weer?
'k Zal zure alant gebruiken moeten om die walging
deruit te drijven. Blaffen doet de maag geloof ik,
zoals hij pleegt als 'k niet ontbeten heb. 'k Herinner
me niet dat ooit die buik zó woog van ballast-zand,
dat ik 't de maag uítgooien moet, ik draag waarachtig[861. (1020/1).]
de Aetna met me mee! Maar hé, Pantolabus,
zo vroeg al op, na al dat drinken gistren? Machtig![862. (1022).]

Vierde bedrijf. Tweede toneel.

PANTOLABUS. PAMPHAGUS.
(iambische vijfvoeters)

PANTOLABUS:
Bonjour jij, steunpilaar van 't schuimersgilde!

861. (1020/1). Vgl. Ovid. Metam. XIII, 868: Cumque suis videor translatam viribus Aetnam Pectore ferre meo.

862. (1022). Vgl. Terent. Heaut. 518: Te demiror, Chremes, Tam mane, qui heri tantum biberis.

*

PAMPHAGUS:
Salve, o primum decus sectae Gnathonicae!

PANTOLABUS:
Mutuum muli scabunt sane festiviter,[865. (1025).]
Mutuum dum testimonium invicem damus.

PAMPHAGUS:
Pantolabe, ecquid placuit hesterna epulatio?

PANTOLABUS:
Nunquam quidem cenavi, quod sciam, unctius.
Gulam opplevi meam usque ad summum dapsili
Luxu. Quid tu?

PAMPHAGUS:
Genio ipse indulsi maxime.
Non possum, summa quin circumlingam labra.
Mel Atticum sapiunt hesterni iusculi
Reliquiae.[873. (1035).]

PANTOLABUS:
Pol dentes et mihi volupe est iugi
Suctu macerare. Quin nidorem carnium
Uncti supreme digiti offundunt naribus.

PAMPHAGUS:
I nunc et somnia inride posthac mea!

PANTOLABUS:
Non arbitrabar istuc, mi Pamphage, fore.
Felices, qui tam propitium habuimus Comum.

* 864. ed. I: Gnathonicae (zonder!) - 865. ed. I: festiviter. - 868. ed. I: unctius - (zonder punt) - 870. ed. I: Luxu, - 876. ed. I: mea.

865. (1025). Zinspeling op het spreekwoord: mutui muli scabunt. Erasmus omschrijft de overdrachtelijke bedoeling aldus: Ubi improbi atque illaudati se vicissim mirantur, ac praedicant.

873. (1035). *iugi* iugi = abl. van adiect iugis, voortdurend; *macerare* in de oorspronk. betekenis: week maken. Zeer drastische beschrijving; Pantolabus zuigt steeds aan de etensresten, die tussen zijn tanden zijn blijven zitten, zodat hij zijn tanden a.h.w. week voelt worden.

PAMPHAGUS:
Bonjour jij, schoonst sieraad der Gnatho-school!

PANTOLABUS:
De ezels schuren zich blij aan elkaar
terwijl w'elkaar weerzijds getuignis geven.

PAMPHAGUS:
Pantolabus was 't gistren naar je zin
de maaltijd?

PANTOLABUS:
Nooit, zover ik weet dineerd' ik
meer copieus, ik heb in rijke weelde
mijn darm gevuld tot aan de top. En jij?

PAMPHAGUS:
Ik heb me best te goed gedaan. Ik moet
rondlikken nog met 't puntje van mijn tong.
Attische honing proef 'k nog in de restjes
van 't sausje, dat we gistren smulden.

PANTOLABUS:
Drommels,
wat heerlijk is 't je tanden alsmaar zuigend
aan wat er rest te weken. O! die vleesgeur
walmen voor 't laatst mijn vette vingers neuswaarts.

PAMPHAGUS:
Kom nu nog eens m'uitlachen om mijn dromen!

PANTOLABUS:
Ik dacht niet, Pamphagus, dat dìt ons wachtte.
Wij boffers, dat ons Comus zo begunstigt![878. (1040).]

878. (1040). *tam propitium Comum*. Comus (Gr. K□μος) is personificatie van een uitgelaten optocht of feestdag. (Stephanus: Comus deus apud veteres habitus, comessationum nocturnarunique saltationum praeses...).

*

PAMPHAGUS:
Quid? Agnoscis etiam, per quem huc promo veris?

PANTOLABUS:
Dis te patrono factus sum, mi Pamphage,
Ex mendico.

PAMPHAGUS:
Libens feci.

PANTOLABUS:
Est, quod gestiam.

PAMPHAGUS:
Est, quod triumphem.

PANTOLABUS:
Io, Liber pater!

PAMPHAGUS:
Io, io,
Ceres!

PANTOLABUS:
Age ineamus, quaeso, cantiunculam,
Qualem sonant Euanti Thyiades![884. (1047).]

PAMPHAGUS:
Gaudia
Servemus ista vespertinis horulis,
Quibus voluptabitur hospes cum Laide.
Incoctus stomacho sic extundatur cibus

* 879. ed. I: Quid, agnoscis - 881. ed. I: Est quod gestiam (zonder punt) - 882. ed. I: Est quod... Io liber pater, io, io. - 883. ed. I: Ceres. Age, ineamus quaeso cantiunculam - 884. ed. I: Thyiades. - 887. ed. I: cibus, - 888. ed. I en Bolte: proximam cenam; Palsgrave maximam cenam, zie de aantek. hierna.

884. (1047). *Euanti Thyiades*. Euans betekent eigenlijk: onder het roepen van ‘euan!’ de orgiën vierend; hier staat het als naam van Bacchus zelf. *Thyias* (eig. de razende) = Bacchante.

PAMPHAGUS:
En, weet je nu door wie je zóver kwam?

PANTOLABUS:
Onder joúw leiding ben 'k, mijn Pamphagus,
van beedlaar rijk geworden.

PAMPHAGUS:
'k Deed het graag.

ANTOLABUS:
'k Heb stof tot juichen.

PAMPHAGUS:
Ik tot triompheren.

PANTOLABUS:
Dan leve vader Liber!

PAMPHAGUS:
Leve Ceres!

PANTOLABUS:
Kom, zetten we een feestlijk liedje in,
zoals bacchanten klinken doen voor Liber!

PAMPHAGUS:
Bewaren we die pret voor d'avonduurtjes
als onze gast met Lais zich verlustigt.
Zo moet dan de nog onverteerde spijs[887 vlg. (1050 vlg.).]
de maag worde' uitgedreven met het oog

887 vlg. (1050 vlg.). Deze passage is vrij duister. De vrienden willen hun feestdans pas tegen de avond uitvoeren als Acolastus met Lais een nieuw feestmaal aanricht. De vraag is welke betekenis *incoctus* heeft, goed verteerd of niet verteerd, en of de lezing in *proximam* cenam juist is; Palsgrave las *maximum*. Vatten we *incoctus cibus* op als nieuw opgenomen en dus nog onverteerde spijs, die door het dansen spoediger de maag zou verlaten en voor verder smullen plaats maken, dan is de lezing *proximam cenam* alleen te begrijpen als het verdere deel van dezelfde feestmaaltijd. Beter zou passen de gedachte: zo wordt de sinds gistren goed verteerde spijs uitgedreven met 't oog op de volgende maaltijd, maar dan zouden ze nu niet nuchter genoemd kunnen worden.

*

In proximam cenam. Ieiunos haud decet
Stultescere tripudiis.

PANTOLABUS:

Sapidissime mones.
Quid nunc fiet?

PAMPHAGUS:

Quod somnii portenderat
Pars reliqua.

PANTOLABUS:

Quid id est?

PAMPHAGUS:

Num meministi?

PANTOLABUS:

Nihil.

PAMPHAGUS:

Dolosa ut alea huius loculos atteram.

PANTOLABUS:

Communi num nam id fiet sorte, Pamphage?

PAMPHAGUS:

Fiet.[894. (1059).]

PANTOLABUS:

Merito te amo et colo.

PAMPHAGUS:

Fac interim
Curetur prandium et cella penuaria.

* 890. ed. I: fiet. - 891. ed. I: reliqua, quid.... Nihil (zonder punt) - 894. ed. I: fiet... fac

894. (1059). Vgl. Terent. Adelph. 946: Merito te amo. Ook Terent. Eun. I, 2, 106: Merito amo te.

op 't volgend maal. Aan nuchtren past het niet
voor zot te dansen in de pas van drie.

PANTOLABUS:
Je raad is schrander. Wat gebeurt dan nu?

PAMPHAGUS:
De rest der droomvoorspelling.

PANTOLABUS:
En dat is?

PAMPHAGUS:
Herinner je 't je niet?

PANTOLABUS:
Geen spaan!

PAMPHAGUS:
Dat ik,
met listig dobblen, hem zijn buidel platstrijk.

PANTOLABUS:
En wordt dat samen delen Pamphagus?

PAMPHAGUS:
Waarachtig!

PANTOLABUS:
Jij verdient mijn liefde en eerbied!

PAMPHAGUS:
Maak dat er ondertussen voor 't ontbijt
en onze voorraadsbergplaats wordt gezorgd.

*

PANTOLABUS:
Faciam. Quid hic habes?

PAMPHAGUS:
Lucrosas aleas.
Nostin?[897. (1064).]

PANTOLABUS:
Novi et sensi talos bene polypos,
Quibus facultatum bona pars periit mihi.

PAMPHAGUS:
Nisi fallor, audio screantem Acolastum. Vale!

Actvs IV. Scena III.

PANTOLABUS *solus*.

Σ□□ζοντες.

Abiit homo, ut istius pecuniam emungat[900. (1067).]
Omnem. Tot callet artes, tot dolos novit.
Principio, dum aleam ludit, satis fingit
Se ludi indoctum, nonnunquam et manus blande
Remittit, quare velut hamo inlicit pisces
Esca praetento. Mox ubi incalet lusor,
Cupidini lucri auctioris incumbens,
Pecuniae omnes grumos aleae in lusum
Coniectos iactu uno facit suos. Quippe
Lucrosam presso pollice Venerem mittit,
Quoties vult, tum caniculae imperat, iactu
Ut ne cadat damnosa, id quod meo dudum

* 896. ed. I: lucrosas aleas (zonder punt) - 897. ed. I: novi - 899. ed. I: Vale. - 901. ed. I: Omnem, tot - 908. ed. I: Coniectos,... Quippe, - 910. ed. I: Tum

897. (1064). *talos... polypos*, polypos, poliep wordt door Plautus ook van roofzuchtige mensen gebruikt, vgl. Aulul. II, 2, 21: Ego istos novi polypos, qui ubi quidquid tetigerunt tenent; *talos polypos* zijn dus roof-dobbelstenen of dobbelstenen gebruikt door op roof azende parasieten.

900. (1067). *emungere* eig. snuiten, vandaar: bij de neus nemen en (met obiect geld:) listig ontstelen.

PANTOLABUS:
Goed, maar wat heb je dáár?

PAMPHAGUS:
Voordeelge stenen;
Ken je die niet?

PANTOLABUS:
Of ik! 'k weet bij ervaring
dat 't echte parasieten-stenen zijn.
Een goed deel van mijn geld verloor 'k er door.

PAMPHAGUS:
Tot ziens! 'k hoor, meen ik, Acolastus rochlen.

Vierde bedrijf. Derde toneel.

PANTOLABUS *alleen*.

(iambische vijfvoeters)

Daar ging hij om hem al zijn geld 't ontfutslen.
Hij kent een massa slimme trucs en listen.
Eerst, als hij dobbelt, veinst hij, overtuigend,
zich onbedreven in het spel, soms vleiend
houdt hij zijn hand terug, als lokt hij 't visje,
hem aas voorhoudend, met zijn haak, maar gauw al,
wanneer de partner warm wordt, gretig neigt
tot de begeerte naar een groter winst
en hopen geld op 't spel zet, ha! dan sleept hij[907. (1075).]
met één worp alles in de wacht. Natuurlijk:
met een omklemde duim werpt hij, zo dikwijls[909. (1077).]
hij wil, de zeer voordeelge Venusworp.

907. (1075). *grumus* is eig. aardhoop, heuvel.
909. (1077). *presso pollice* eig. met gedrukte, geklemde duim. Pollicem premere = de duim met de andere vingers omsluiten, als teken dat men iemand begunstigt (vooral de gevallen gladiator; tegenstelling pollicem vertere). Hier duidt de uitdrukking op een manoevre, waardoor de speler de verlangde Venusworp (verschillend getal op al de vier dobbelstenen) forceert.

*

Didici malo, qui hic perdidi facilitates
Meas; ictus piscator sapio. Verum hospes[913. (1082).]
Amissa re protrudetur foras, dura
In quem fient exempla, timeo. Quid dixi
Timere me? Immo gaudeo, quod minus laedant
Communia mala. Quin adiutor accedam
Miseriae illius, quando res feret. Cur non
Mihi quoque liceat in alios, quod ipsorum
De me licuit licentiae? Sed heus exit
A nobis nescio quis. Si leno sit, miror.
Certe, ipsus est. Quid, quod commotus apparet?

Actvs IV. Scena IV.

SANNIO. PANTOLABUS. PAMPHAGUS.
Τετρ□μετροι omnes.

SANNIO:
Dii immortales, quod hoc proluvium est, quae istaec tanta
largitas!
Salus si cupiat ipsa, non possit servare istunc virum.

* 913. ed. I: Meas..... sapio, - 915. ed. I: timeo, quid - 916. ed. I: nimus; Bolte: minus - 921. ed. I: A nobis, nescio quis, si Leno sit miror. - boven 923. ed. I: Tetrametroi - 923. ed. I: largitas? - 924. ed. I: Virum - 925. ed. I: Sannio?

913. (1082). *ictus piscator sapio*. Gnapheus ontleent deze zegswijze weer aan Erasmus' Adagia. Men vindt haar al bij Sophocles Fragm. 118: 'Αλιε□ς πληγείς νο□ν ο□σει. Volgens Erasmus is zij ontleend aan een anecdote van een visser, die zijn hand legde op een schorpioen, die tussen zijn gevangen vissen zat, en door deze werd gestoken. Ik koos het Nederlandse aequivalent: eens mijn hand gebrand.

De hondsworp houdt hij in bedwang, dat die
niet valt. Die geeft verlies, wat ik met scha
voorheen ervaren heb, want ik verloor
er al mijn geld mee. Eens mijn hand gebrand
ben ik nu wijzer. Maar die vreemdeling
wordt, is zijn geld verloren, voor de deur[914. (1084/5).]
gesmeten, tot, naar 'k vrees, een lelijk voorbeeld.[915. (1085).]
Maar waarom zei 'k te vrezen? Neen 'k ben blij,
want deel ik 't kwaad met hem, welnu, dan doet
het minder pijn. Ja, als het zover komt
snel ik die arme vent te hulp. Waarom[917. (1089).]
zou mij niet vrijstaan tegenover andren
de willekeur, die zij aan mij bedreven?
Maar ho, daar komt bij ons iemand naar buiten
Ik weet niet wie, ik ben benieuwd of 't niet
die koppelaar is. Ja, hij is het zelf
Wat nu? Hij ziet er opgewonden uit.[922. (1095).]

Vierde bedrijf. Vierde toneel.

SANNIO. PANTOLABUS. PAMPHAGUS.
(iambische zesvoeters)

SANNIO:
Onsterfelijke goden, wat een geldversmijten
wat een verkwisting is dat! Als de heilsgodin[923. (1097).]
het zelf zou willen, dié vent kon ze niet meer redden![924. (1098).]

914. (1084/5). Vgl. Plautus Asin. 533: Hinc protrudetur foras.
915. (1085). Vgl. Terent. Eun. 948: In quem exempla fient.
917. (1089). *adiutor accedam*. Blijkbaar wilde Gnapheus Pantolabus als een menselijker, minder doortrapt karakter tekenen dan Pamphagus. Van zijn voornemen Acolastus te hulp te snellen zien we echter niets tot werkelijkheid worden.
922. (1095). Vgl. Terent. Phorm. 182: Quidnam ille commotus venit?
923. (1097). Vgl. Terent. Adelph. 985: Quod prolubium? Quaeistaec subitast largitas. Gnapheus las blijkbaar prolufium; prolu*b*ium = pleizier om te geven, prolu*v*ium = het wegspoelen, wegsmijten.
924. (1098). Vgl. Terent. Adelph. 761: Ipsa si cupiat Salus, Servare prorsus non potest hanc familiam.

*

PANTOLABUS:

Mi Sannio, cuius quaeso viri casum miseraris?

SANNIO:

Hospitis.

PANTOLABUS:

Quid ille?

SANNIO:

Rem omnem amisit alea.

PANTOLABUS:

Cuius captus dolis?

SANNIO:

Cuius censes nisi Pamphagi?

PANTOLABUS:

Dixin fore? O versutias
Hominis versipellis! Sed quid Acolastus?

SANNIO:

Perplexus iacet
In fermento.

PANTOLABUS:

Censen vero hominem hic diu durare posse?

SANNIO:

Non
Equidem arbitror. Nam proximum est, ut vel miser hospes prae inopia
Fugiat aliquo vel finiat vitam laqueo, non vivere
Malens quam misere vivere.

* 927. ed. I: censes, - 928. ed. I: versipellis.... perplexus - 929. ed. I: posse, (met punt of onduidelijk met?).

PANTOLABUS:
Wiens lot, vriend Sannio beklaag je daar zo heftig?

SANNIO:
Dat van die vreemde.

PANTOLABUS:
Wat mankeert hem?

SANNIO:
Al zijn geld
heeft hij verdobbeld!

PANTOLABUS:
Van wiens list werd hij de prooi?

SANNIO:
Nou, van wiens streken denk je dan van Pamphagus?

PANTOLABUS:
Zei ik het niet? O sluwheid van die huichelaar![928. (1103).]
Maar Acolastus, wat doet hij?

SANNIO:
Geheel ontdaan
van woede gistend, ligt hij neer.[929. (1105).]

PANTOLABUS:
Wat denk je, kan
de man hier lang nog blijven?

SANNIO:
Ik geloof van niet.
't Ligt voor de hand, dat d'ongelukkige uit armoe
naar elders vlucht of 't leven eindigt in een strop,
omdat hij liever niet leeft dan ellendig

928. (1103). *versipellis*, eig. = van huid veranderend (zo bij Plautus Amph. Proloog 123).
929. (1105). Vgl. Plaut. Mere. 959: uxor tota in fermento iacet. *fermentum* = zuurdeeg, gist. Wij gebruiken gisting in soortgelijke overdracht, betekenis.

*

PAMPHAGUS:
Iamne erumpere hoc mihi gaudium
Licet? Pro Mercuri, quam dextro me adspexisti sidere![932. (1110).]
Nunquam satis vos conlaudem meos talos; vobis enim
Debeo, meam quod tuear vitam ab inedia. Sic censeo
Capiundos esse adulescentes istos pecunia ebrios.

PANTOLABUS:
Quis hic tam procaciter insultat dulci fortuna ebrius?

PAMPHAGUS:
Sed ubi mihi nunc Pantolabus est, cogito -

PANTOLABUS:
Me nominat.

PAMPHAGUS:
Ut huius gaudii ille particeps fiat.

PANTOLABUS:
Quid, Pamphage,
Quid gestis, obsecro?

PAMPHAGUS:
Quid gestiam, rogas? Feliciter
Cecidit alea. Viden loculos, ut auro multo turgeant?

PANTOLABUS:
Festivum caput! Amabo, num nam lucrum tecum partiar,
Ut convenit?

PAMPHAGUS:
Non pugnabimus istic.

* 933. ed. I: Mercuri..... sidere? - 934. ed. I: talos, - 937. ed. I: ebriis; Bolte: ebrius - 938. ed. I: cogito. (zonder gedachtestreepje) - 940 ed. I: feliciter - 942. ed. I: caput, - 943. ed. I: convenit.

932. (1110). Vgl. Terent. Eun. 549: Iamne erumpere hoc licet mi gaudium?

PAMPHAGUS:

(komt op)

Mag ik
dan eindlijk losbarsten in vreugd? Mercurius,
wat een gelukster deed je op me stralen! Hier,
mijn dobbelstenen, nooit genoeg kan ik je prijzen.
Aan jullie dank ik 't, dat ik tegen hongerlijden
mijn leven kan beschermen. Zo behoren, meen ik,
die jonge kerels dronken van hun geld, gegrepen.

PANTOLABUS:

(zij zien elkaar nog niet)

Wie hoont zo driest daar, dronken van zijn zoet geluk?[937. (1116).]

PAMPHAGUS:
Maar 'k vraag me af, waar huist toch die Pantolabus?

PANTOLABUS:
Hij noemt mijn naam.

PAMPHAGUS:
..., dat hij zijn deel krijgt aan mijn blijdschap.

PANTOLABUS:
Zeg Pamphagus, waarom sta jij daar zo te juichen?

PAMPHAGUS:
Je vraagt waarom ik juich? Mijn dobblen bracht geluk.
Kijk deze geldzak eens, dik van het vele goud!

PANTOLABUS:
Wat ben je vrolijk, kerel! Maar zeg me asjeblieft:[942. (1122).]
die winst zal ik toch met je delen volgens d'afspraak?

PAMPHAGUS:
Daar gaan we niet om vechten, kerel.

937. (1116). Vgl. Horat. Carm. I, 37, 11: Fortunaque dulci ebria.
942. (1122). *festivum caput!* als bij Terent. Adelph. 261. Meestal betekent het als aanspraak: aardige, prettige kerel; ik zou er hier toch de eerste betekenis, feestelijk, vrolijk, in willen horen. *amabo* betekent dikwijls (ik zal u zeer verplicht zijn-) wees zo goed, asjeblieft.

*

SANNIO:
Meis in aedibus
Tibi parta res est. Quare, quod hic ius publicum est, redde![944. (1125).]

PAMPHAGUS:
Accipe
Praedae partem, quo post queam integra uti amicitia tua!

SANNIO:
Quis solvet ius hospitii?

PAMPHAGUS:
Quid id autem mea?

SANNIO:
In aedes meas
Tu introduxti hominem.

PAMPHAGUS:
Sunt ei vestes.

SANNIO:
Quid tum?

PAMPHAGUS:
Illas exue
'Αχρ□ματον nebulonem! Quod si illinc nihil resolvitur,
Redito ad me. Faciam, ne quid querare.

SANNIO:
Ubi decoctor est?

* 944. ed. I: res est, quare... redde. - 945. ed. I: quo,.... tua. - 946. ed. I: quid.... in - 947. ed. I: quid... illas - 948. ed. I: nebulonem.

944. (1125). Sannio vraagt zijn wettelijk aandeel volgens de fictie, dat twee vreemden op zijn terrein een schat gevonden hebben.

SANNIO:

In mijn huis
vond jij het geld. Geef mij dus wat de wet bepaalt.

PAMPHAGUS:

Pak aan, je aandeel van de buit, opdat 'k van nu af
kan reeknen op je vriendschap.

SANNIO:

Wie betaalt zijn reekning?

PAMPHAGUS:

Wat gaat dat mij aan?

SANNIO:

Jij bracht hem hier in mijn huis.

PAMPHAGUS:

Hij heeft nog kleren.

SANNIO:

Nou en dan?

PAMPHAGUS:

Trek die hem uit,
die kale windbuil; krijg je daaruit geen betaling,[948. (1130).]
kom dan bij mij terug. Ik maak wel dat je niet
te klagen hebben zult.[949. (1132).]

SANNIO:

Waar is de bankroetier?

948. (1130). 'AAχρ□ματον *nebulonem*. Waarom hier het Griekse woord voor *zonder geld?* Waarschijnlijk om Terentiaanse stijl te schrijven, waarbij de Griekse bron hier en daar onvertaald blijft.

949. (1132). *decoctor* van decoquo, afkoken, laten verkoken, maar dat ook betekent: zijn vermogen verspelen.

*

PAMPHAGUS:
Ab alveo intro proruit commotus Laidis, nisi
Fallor, fruendae gratia, dolorem complexu ut levet.

SANNIO:
Abeo, ut meum ius postulem.

PANTOLABUS:
Age Pamphage, sortem mibi face
Dividuam!

PAMPHAGUS:
Ne nihil habeas, cape!

PANTOLABUS:
Tantillum?

PAMPHAGUS:
Non amplius.

PANTOLABUS:
An haec proniissa fides est?

PAMPHAGUS:
Inritor, ni desinas.

SANNIO:
Papae!
Rixantes audio, quos animis rebar coniunctos bene.

PAMPHAGUS:
Quos?

SANNIO:
Istos. De plumis amator surdae fit supplex Laidi.
Vos adiutate me, precor, o boni, ut resolvat debita!

PANTOLABUS:
Age dum, fores stipemus, ne effugiat hodie nostras manus!

* 950. ed. I: commotus. Laidis (zonder komma) - 953. ed. I: Dividuam..... cape. tantillum - 954. ed. I: inritor (zonder komma)... Papae (zonder!) - 956. ed. I: istos.... Laidi (zonder punt) - 957. ed. I: debita (zonder!) - 958. ed. I: manus.

PAMPHAGUS:
Van 't speelbord stortte hij ontdaan naar binnen om
van Lais' gunsten, als ik 't wel heb, te genieten
en in haar armen troost te zoeken voor zijn smart.

SANNIO:
Ik ga en eis mijn recht,

(af)

PANTOLABUS:
Kom op nu Pamphagus,
en deel de som![953. (1137).]

PAMPHAGUS:
Pak aan, dat j'ook tenminste wát hebt!

PANTOLABUS:
Zo'n beetje maar?[954. (1138).]

PAMPHAGUS:
Niks meer.

PANTOLABUS:
Is dat beloofde trouw?

PAMPHAGUS:
Hou op, of ik word kwaad.

SANNIO:

(komt terug)

Nou nou, ik hoor ze kijven,
die 'k hield voor opperbest vereende harten!

PAMPHAGUS:
Wie dan?

SANNIO:
Dat stel. D'ontpluimde minnaar smeekt een dove Lais.[956. (1141).]
Kom beste kerels helpt, dat hij zijn schuld betaalt.

PANTOLABUS:
Gauw sper de deur, dat hij vandaag ons niet ontglipt!

953. (1137). *sortem mihi face dividuam*, dezelfde omschrijving ‘maak gedeeld’ bij Terent. Adelph. 241: Dividuom face!
954. (1138). Vgl. Vergil. Aen. VI, 346: En haec promissa fides est?
956. (1141). *de plumis amator* (nl. privatus), de van al zijn veren beroofde minnaar.

Actvs IV. Scena V.

*

LAIS. ACOLASTUS. SYRA. SANNIO. PAMPHAGUS. PANTOLABUS.
Trochaici.

LAIS:
Quin solvis noctem, sceleste?

ACOLASTUS:
Quaeso te, Lais mea.

LAIS:
960 Quid Lais mea? An tibi adeo digna videor, quam dolis
Sic inludas et spe vana producas?

ACOLASTUS:
Numerabitur
Aurum tibi.

LAIS:
Quando? Ad Graecas Kalendas?

ACOLASTUS:
Non, sed ad -

LAIS:
Satis
Iam diu dedisti verba nobis.

ACOLASTUS:
Audi, obsecro te!

LAIS:
Quem audiam? Quid audiam?

ACOLASTUS:
Quaeso paulisper.

* 959. ed. I: quaeso - 960. ed. I: an - 961. ed. I: numerabitur - 962. ed. I: quando? ad.... ad, (geen streepje) - 963. ed. I: nobis, audi... te (zonder!)

Vierde bedrijf. Vijfde toneel.

LAIS. ACOLASTUS. SYRA. SANNIO. PAMPHAGUS. PANTOLABUS.
(trochaeisch)

LAIS:
Zeker zul je toch de nacht betalen, booswicht?

ACOLASTUS:
'k Smeek je lieve Lais!

LAIS:
't Mocht wat: ‘lieve Lais!’
Vind je mij zo waard om listig mee te spelen,[960. (1146).]
mij met valse hoop te paaien?

ACOLASTUS:
't Geld wordt later
afgerekend.

LAIS:
Zo, wanneer? Soms met St. Juttemis?

ACOLASTUS:
Neen op...[963. (1149).]

LAIS:
Praatjes heb je lang genoeg verkocht man.

ACOLASTUS:
Hoor me aan, ik smeek je..

LAIS:
Wie of wat moet 'k horen?

ACOLASTUS:
Eén minuutje vraag ik!

960. (1146). Vgl. Terent. Heaut. 741: Dignam me putas quam inludas?
963. (1149). Vgl. Terent. Adelph. 620: Satis diu dedisti verba.

*

LAIS:

Hem Syra!

SYRA:

Quid vis?[965 (1152).]

LAIS:

Vestem huic detractam!

SYRA:

Quid ita?

LAIS:

Quia libet. Cape
Vestem!

ACOLASTUS:

Itan, Lais?

SANNIO:

Mea hic res agitur. Hem Lais, satis
Hoc sit exuvium tibi, mihi cedant hae manubiae,
Ensis cum pileo.

PANTOLABUS:

Quod reliquum est praedae, nostrum est. Exue!

ACOLASTUS:

Vis quidem est haec, obsecro, o populares!

PANTOLABUS:

Quin os comprimis?

ACOLASTUS:

Haecine fieri flagitia in libera civitate? Vah,

* 964. ed. I: Syra. - 965. ed. I: detractam. quid ita? quia - 966. ed. I: Vestem..... Hem Lais? - 968. ed. I: est,... exue. - 969. ed. I: populares? quin

965 (1152). In de evangelische gelijkenis wordt van een beroven der kleren niet gesproken. Carver, in zijn commentaar op Palsgrave, wijst er op, dat een enkel woord in de Paraphrase van Erasmus Gnapheus op dit thema kan hebben gebracht. Erasmus schrijft nl.: Quid faceret adolescens peregrinus inter ignotos, *nudus* et fame periclitans?

LAIS:
Syra!

SYRA:
Wat verlangt u?

LAIS:
'k Wil zijn kleren, ruk ze af.

SYRA:
Waarom dat?

LAIS:
'k Wil het,
dáárom. Pak die kleren.

ACOLASTUS:
Meen je 't werkelijk, Lais?

(zij trekken hem kleren van 't lijf)

SANNIO:
Hier geldt míjn belang. Hé, Lais dat 's voldoende
roof voor jou, maar deze wapenbuit valt mij toe,
muts en degen.

PANTOLABUS:
't Restje van de buit is óns deel;
Kom trek uit!

ACOLASTUS:
Dat is geweld, 'k bezweer je, burgers!

PANTOLABUS:
Hou nu eindelijk je mond!

ACOLASTUS:
Dat zulke schoftge
daden in een vrije staat gebeuren! Bliksems,[970. (1159).]

970. (1159). Vgl. Terent. Adelph. 379; Haecin (fieri) flagitia!

*

Totus deglubor miser. Num nam relinquetis mihi[972. (1162).]
Amiculum?

PANTOLABUS:
I sane iam, quo vis!

SANNIO:
Vapula!

ACOLASTUS:
Hei hoi, verbera
Insuper misero additis?

SANNIO:
Devertite ad me omnes simul!

LAIS:
Heus tu nebulo, respice ad me! Vestitum hunc depexum habe![974 (1165).]

Actvs IV. Scena VI.

ACOLASTUS *solus*.

Senarii.

Quid nunc agam, quid clamem aut unde exordiar
Telam querendi? O caelum, o terra! Iuppiter,
Adspicis haec et patere, quem dicunt hospiti
Dare iura? Tam multae res me circumsident,

* 972. ed. I: sane, iam, quo vis..... hei hoi (zonder komma) - 972. ed. I: Vapula. - 973. ed. I: devertite.... simul. - 974. ed. I: nebulo?... me..... habe. - 975. ed. I: agam?... clamem? - 976. ed. I: quaerendi; Bolte: querendi... terra. - 977. ed. I: patere?

972. (1162). *vapula!* vapulare = geslagen worden, ervan lusten. Plautus, Asin. II, 4, 72 gebruikt het ook in overdracht, zin: geruïneerd zijn. Indien Sannio het zo bedoelt, verstaat Acolastus hem verkeerd; vandaar zijn vraag; slaan jullie me ook nog? Geslagen werd hij echter in werkelijkheid nog niet. Lais blijft met hem alleen, terwijl de anderen Sannio's herberg ingaan.

974 (1165). *vestitum depexum* lett.: een afgekamd kleed. Depectere betekent in de comedie echter ook: iemand afrossen, bijv. in Terent. Heaut. V, 1, 77: Si vivo adeo exornatum dabo. Adeo depexum, ut dum vivat meminerit semper mei. Men moet zich dus voorstellen dat Lais op Acolastus' verzoek hem zijn mantel terug te geven (vs. 971/2), antwoordt met ‘hier heb je om je te kleden een pak ros’ en hem nu inderdaad slaat.

'k word ellendig helemaal gevild hier! Laat me
dan tenminste deze mantel.

PANTOLABUS:

Kom, schiet op nou,
loop waarheen je wilt!

SANNIO:

(dreigend)

Je zult er goed van lusten!

ACOLASTUS:

(die denkt dat ze hem gaan slaan)

Oh, Oh! M'in mijn ongeluk nu nog te slaan ook!

SANNIO:

(tot Pant, en Pamph.)

Komen júllie samen binnen!

LAIS:

Hé daar, windbuil,
Kleren wou je? Kijk eens hier: een flink pak ros!

(zij slaat hem)

Vierde bedrijf. Zesde toneel.

(iambische zesvoeters)

ACOLASTUS *alleen*:

Wat moet ik doen, wat roepen nu, of waar begin[975/6. (1166/7).]
ik nu het weefsel van mijn klachte'. O hemel, aarde,[976. (1167).]
o Juppiter, ziet gij dit aan en duldt het, gij
die naar men zegt de vreemdelingen recht doet?

975/6. (1166/7). Vgl. Terent. Adelph. 789: Hei mihi, quid faciam! quid agam! quid clamem aut querar! O caelum, o terra, o maria Neptuni! Acolastus roept echter niet Neptunus, maar Iuppiter aan. Met het volgende vs. grijpt Gnapheus dan ook terug, op Vergil. Aeneis I, 731.

976. (1167). *telam exordior*, een weefsel beginnen, overdr. aanvangen met...

*

Quae me adflictent male, ut, ubi sim, quo eam, rei
Quid coeptem, nesciam. Perii, interii miser.[980. (1172).]
Ex rege nummato ampliter repente inops
Mendicus: Quis ferat? Mirum, ni lumina
Mihi exsculpam. Vestitus ubi? Periit. Meus
Ubi torques aureus? Periit. Pecuniae
Ubi tanta vis? Periit. Valetudo nihil
Ne attrita est? Haud libet meminisse. Pauperem
Quis me tecto dignabitur? Hem, tandem mihi
Tellus fodienda aut stips mendicanda est? Negant[988 vlg. (1181 vlg.).]
Illud vires exhaustae et hoc prohibet pudor.
Accedit et malis meis, quod durior[990. (1184).]
Fames totam regionem occupet, ut nesciam,
Si quis me admissurus sit ad cenae suae
Micas. Fame interea oportet. Sed cui malum hoc
Feram acceptum? Illis, qui me inlexerunt nimis
Dolose in fraudes, an mihi, qui auscultaverim,
An irato meo genio, qui me his malis
Conclusit? Quam novercaris, Rhamnusia!
Quam me deorum ira adflictat male! Hei mihi!
Sed frustra quiritor hic, ubi nemo audiat.
Id solum restat, fata ut quo me cumque agant
Eo nunc errans subsequar. O dolor, dolor!
Ut dii vos male perdant. lupae obscenissimae,
Quibus servivi turpiter! Sed commodum
A villa rusticus venit; istunc adoriar
Pudore posito, ut qui mihi sit inutilis.

* 982. ed. I: Mendicus? quis ferat? mirum - 983. ed. I: periit, meus - 984. ed. I: periit, pecuniae - 986. ed. I: haud - 988. ed. I: negant - 991. ed. I: Fames,... nesciam (zonder komma) - 994. ed. I: Illis? - 995. ed. I: fraudes?... auscultaverim? - 996. ed. I: genio? - 997. ed. I: Rhamnusia? - 998. ed. I: male?... mihi. - 999. ed. I: audiat (zonder punt) - 1001. ed. I: subsequar,... dolor, - 1003. ed. I: turpiter. - 1004. ed. I: venit,... adoriar,

980. (1172). Vgl. Terent. Andr. 346: Perii, interii.

988 vlg. (1181 vlg.). Gnapheus heeft hier voor ogen Lucas 16:3 Fodere non valeo, mendicare erubesco.

990. (1184). Vgl. Terent. Andr. 215: Ad haec mala hoc mi accedit etiam. Gnapheus sluit weer aan bij de evangelische gelijkenis, Lucas 15:14: Et postquam omnia consumasset, facta est fames valida in regione illa.

Zoveel bedreigt me hier rondom en drijft m'in 't nauw,
dat ik niet weet, waar 'k ben, of waarheen ik moet gaan,
wat ik beginnen moet. Ik ging te gronde ellendig,
ik ben verloren. Van een vorst, rijk in zijn geld
werd 'k plotseling een kale beedlaar. Wie verdraagt dat?
Een wonder is 't, als ik mij niet de ogen uitsteek.
Waar zijn mijn kleren? Weg! Mijn zware gouden keten?
Verloren! Heel mijn stapel geld? Verloren, alles!
Kreeg mijn gezondheid zelfs hier niet een harde knauw?
Ik wil er niet aan denken. Welke arme man
zal mij zijn dak nog waardig keuren? Moet ik dan
tot bitter slot nu d'aard gaan spitten of een aalmoes
gaan beed'len? Ach mijn uitgeputte krachten weigren
het eerste en helaas de schaamte houdt mij af
van 't tweede. Bij mijn rampen komt nog 't kwaad,
dat harde honger heel de streek bezoeken kwam,
zodat 'k niet weet of iemand bij de kruimels van
zijn dis mij straks ontvangt. Ik moet van honger sterven.
Maar wie moet ik het wijten, dat 'k dit kwaad ontving?
Hen die mij lokten al te listig op mijn dwaalweg,
of eer mijzelf die heb geluisterd, of mijn genius
die mij, vertoornd, in deze rampenkerker insloot?
O Nemesis, een slecht stiefmoeder waart ge mij![993. (1192).]
Hoe bitter slaat mij nu de toorn der goden. Wee mij!
Maar 'k jammer hier om niet, waar niemand naar mij hoort.
Mij rest alleen, dat ik, waarheen 't ook leiden mag
ronddolend 't noodlot volg. O bittre, bittre smart!
Mogen de goden jullie, smerige wolvinnen
die ik zo schandlijk heb gediend, gruwlijk verderven! -
Maar kijk, daar komt wel heel op tijd vanaf zijn hoeve
een landman hier op aan. 'k Zal hem aanklampen gaan,
nadat 'k mijn nutteloze schaamte heb afgelegd.[1005. (1201).]

993. (1192). *Rhamnusia*, de te Rhamnus, een plaatsje in Attica vereerde wraakgodin Nemesis.
1005. (1201). *pudore posito*.... enz. herinnert aan Erasmus' adagium: Verecundia inutilis viro egenti.

Actvs IV. Scena VII.

*

CHREMES. ACOLASTUS.
Σ□□ζοντες.

CHREMES:
Ex villula mea tantum reportare
Solitus eram proventuum, ut satis vitae
Necessitati illinc reponeretur. Sed
Quia nunc in partu ager est remissior, pingui
Porca tellurem censeo piandam esse,
Ut ruri cuncta provenire det multo
Felicius quam dudum, cum boves omnes
Ad unum abortirent segesque constanti
Robigine vitiata non daret messem,
Quae res peperit nobis penuriam annonae.
Omen sinistrum, hic magnus nebulo stat. Quid vult?

ACOLASTUS:
Colone, salve plurimum!

CHREMES:
Satis dudum
Salveo, si non etiam tu mihi salutem des.
Quid vis?

ACOLASTUS:
Precor, ut haedi, boves, oves, caprae
Tibi fetus edant pro voto tuo.

CHREMES:
Faxit
Ita Pan noster! Vale.

* 1010. ed. I: esse. - 1012. ed. I: felicius - 1013. ed. I: abortirent. Segesque - 1014. ed. I: vitiata,... messem (zonder komma) - 1017. ed. I: Salve plurimum. satis - 1019. ed. I: oves caprae, - 1020. ed. I: faxit - 1021. ed. I: noster.

Vierde bedrijf. Zevende toneel.

CHREMES. ACOLASTUS.
(iambische vijfvoeters)

CHREMES:
Van mijn bedrijfje placht ik vroeger zoveel
opbrengst te krijgen, dat daaruit genoeg
voor 't noodigst levensonderhoud bewaard werd.
Maar daar mijn grond in vruchtbaarheid terugloopt,
geloof ik Tellus met een vette zeug[1010. (1206).]
te moeten gunstig stemmen, dat ze alles
op 't land weer groeien laat, veel weliger
dan 't nu al lang gebeurt, nu onze koeien
van d'eerste tot de laatste niet meer kalfden
en 't koren, door de meeldauw steeds bedorven,
geen oogst meer gaf; dat gaf gebrek aan mondkost. -
Wat nou? Daar staat een schooier, 'n grote kerel[1016. (1213).]
Een slecht voorteken is 't. Wat wil die vent?

ACOLASTUS:
Landman, 'k wens u veel goeds[1017. (1215).]

CHREMES:
'k Heb al genoeg,
ook zonder dat jij 't wenst. Zeg op, wat moet je?

ACOLASTUS:
Ik bid, dat bokken, koeien, schapen, geiten
u jongen mogen schenken naar uw wens.

CHREMES:
Daar moge onze Pan voor zorgen! 'k Groet je!

1010. (1206). Om Tellus' gunst te verwerven, offerde men een zwijn of zeug, vgl. Horat. Epist. II, 1, 143: Tellurem porco, Silvanum lacte piabant.
1016. (1213). Vgl. Terent. Eun. 785: Hic nebulo magnus est.
1017. (1215). *Satis dudum salveo*, vgl. Plaut. Truc. 259: Salve Stratulax-Sat salutist.

*

ACOLASTUS:
Quaeso, audias pauca,
Priusquam abis.

CHREMES:
Nunquid te torquet autem?

ACOLASTUS:
Ingens
Fames.

CHREMES:
Credo, grassatur illa multorum
In faucibus.

ACOLASTUS:
Nunc te oro, eam leves pane
Atro vel furfure.

CHREMES:
Otiosus es totus,
Proinde indignus, cui victus detur.

ACOLASTUS:
At nullus
Me vocat ad operas. Quodsi ullo tuo ex usu
Queam esse, non detrecto manus meas duro
Operi locare pro tolerabili victu.

CHREMES:
Sequere me ablegandus mox ad meos porcos,
Ut eos agas. Te dignum commeatum addam.

ACOLASTUS:
Sequor. Vah, ab equis ad asinos! Non magis credas[1032. (1233).]
Fortunae vultui quam mobili vento.

* 1022. ed. I: Prius, quàm... autem. - 1023. ed. I: Credo (zonder komma) - 1024. ed. I: oro (zonder komma) - 1026. ed. I: at - 1028. ed. I: esse. - 1029. ed. I: locare, - 1031. ed. I: agas, te - 1032. ed. I: asinos (daarachter, zeer vaag, waarsch.?) non

1032. (1233). *ab equis ad asinos*. Gnapheus gebruikt weer een adagium van Erasmus, die het als volgt interpreteert: ubi quis a studiis honestioribus ad parum honesta deflectit, Veluti si quis e philosopho cantor, e theologo grammaticus, e mercatore caupo, ex oeconomico coquus, e fabro fieret histrio. (sub voce Degenerantia).

ACOLASTUS:
Hoor alstublieft een enkle vraag, voordat
u wegloopt.

CHREMES:
Kwelt je soms iets?

ACOLASTUS:
Erge honger.

CHREMES:
Dat wil 'k geloven, die is aan de gang
in heel wat kelen.

ACOLASTUS:
Nu, ik smeek u dringend
verlicht hem met wat zeemlen of zwart brood.

CHREMES:
Jij voert geen bliksem uit, en je verdient
dus ook niet dat je voedsel krijgt.

ACOLASTUS:
Maar niemand
roept me tot werk. Als ik tot enig nut
voor u kan zijn, weiger ik niet mijn handen
voor harde arbeid te verhuren, dat ik
een reedlijk kostje er bij win.

CHREMES:
Ga mee
Ik zal je straks wegsturen naar mijn varkens.
Hoed die, en 'k geef er de verdiende kost bij.

ACOLASTUS:
Ik kom. Bah! Van de paarden naar de ezels!
Niet meer dan op een wispeltuur'ge wind
Kun j'op 't gelaat betrouwen der Fortuin.

Actvs V.

Scena I.

*

PELARGUS. EUBULUS.
Septenarii et octonarii.

PELARGUS:
Praesagit animus, nescio quod mihi imminere tristius.

EUBULUS:
De quo?

PELARGUS:
De filio, Eubule.

EUBULUS:
Nimis suspiciosus es,
Pelarge: quo quid aliud quam malum conduplicas tibi?
Neque enim formidine ulla arcere potes malum foribus tuis.
Quid autem est, quod te sollicitat? Cedo!

PELARGUS:
Ne ille algeat
Neu vitam misere trahat in sordibus.

EUBULUS:
Quaeso, unde has colligis
Suspiciones?

PELARGUS:
Primum ominis tui nequeo obliviscier.
Hinc ante oculos meos subinde adstare visus filius,
Pannosus, sentus, squalidus, μον□γραμμος, fletibus

* 1034. ed. I: quid; Bolte: quod... imminerere; Bolte: imminere - 1035. ed. I: de quo? de filio Eubule... es (zonder komma) - 1036. ed. I: Pelarge, quo, quid aliud, - 1038. ed. I: sollicitat, cedo?... algeat, - 1039. ed. I: quaeso (zonder komma) - 1041. ed. I: meos,

Vijfde bedrijf. Eerste toneel.

PELARGUS. EUBULUS.
(iambische zesvoeters)

PELARGUS:
Mijn hart voorvoelt, dat heel droef nieuws, ik weet niet wat[1034. (1236).]
mij boven 't hoofd hangt.

EUBULUS:
Over wie?

PELARGUS:
Over mijn zoon.

EUBULUS:
Al te mistrouwig ben je, maar wat is 't gevolg,
dan dat je 't kwaad verdubbelt? Door geen enkle angst
kun je immers 't kwade weren van je huis. Maar zeg me:
wat verontrust je dan toch zo?

PELARGUS:
'k Vrees dat hij kou lijdt,
in vuile kleren, jammerlijk zijn leven voortsleept.

EUBULUS:
Maar 'k vraag je, waarop grond je die vermoedens?

PELARGUS:
Eerstens
kan ik jouw onheilspellend antwoord niet vergeten.
Sinds kwam mijn zoon me dikwijls voor mijn ogen staan,[1041/42. (1245/6).]
in lompen, have□loos, vuil, en als een schim, de ogen

1034. (1236). Vgl. Terent. Heaut. 236: Sed nescio quid profecto mi animus praesagit mali.
1041/42. Vgl. Terent. Eun. 236: Video sentum, squalidum, aegrum, pannis annisque obsitum.
(1245/6). μον□γραμμος Het woord wordt verklaard door de omschrijving van Nonius Marcellus (De proprietate Sermonum): Monogrammi dicti sunt homines macie pertenues, ac decolores, tractum a pictura, quae prius, quam coloribus corporatur, umbra fingitur.

*

Largis oppletus lumina, voces unde hausi maestissimas.
Postremo vereor, quid sit, quod de ipso nihil audiam,
Nisi mortuus est. Quid censes?

EUBULUS:

Proximum esse nuntium,
Statum gnati qui commemoret, quis sit. Proin desinas metum.

PELARGUS:

Curae est mihi haud secus ac oculi pupilla. Quin pariter
cum hoc eo
Me adfligi interpretor, quoties illi quicquam est aegre, quia
Hoc, inquam, patrium est, communia mala bonaque ducere.
Hoc qui nescit, fateatur se indignum esse patris nomine.

EUBULUS:

Nempe, ut dicis. Sed modus est in re qualibet optimus.

PELARGUS:

Est, si queam adsequi.

EUBULUS:

Velis solum dolorem ponere:
Facile quieverit.

PELARGUS:

Alios nescio; sed evenit
Mihi quidem, ut aegritudo quotidie magis de filio
Augescat; tantum abest, dies ut adimat aegritudinem.
Nam quanto abest diutius, hoc magis cupio, tanto et magis
Desidero.

* 1044. ed. I: Postremo, vereor quid.... audiam. - 1045. ed. I: est, - 1046, ed. I quis sit, proin - 1047. ed. I: quin pariter, - 1048. ed. I: aegre. - 1049. ed. I communia, - 1052. ed. I: ponere, - 1053. ed. I: nescio (zonder;) - 1055. ed. I Augescat, - 1056. ed. I: cupio (zonder komma)

vol tranen; 'k ving dan ook zijn droeve klachten op.
Tenslotte vraag 'k mij bang, wat anders 't moet beteeknen,
dat hij niets van zich horen laat, dan dat hij dood is.
Wat is jouw mening?

EUBULUS:

Dat een bode zeer nabij is,
die ons zijn toestand meldt. Leg daarom af die vrees.

PELARGUS:

Ik heb hem lief als d'appel van mijn oog. 't Is zo,
dat mij, zo dikwijls hij in enig opzicht lijdt,
geheel dezelfde pijn treft, want dat past een vader:
het kwaad en goed gemeen te achten met zijn kindren.
Wie dit niet kent, erken dat hij de vadernaam
onwaardig is.

EUBULUS:

Natuurlijk, g'hebt gelijk, maar 't beste is
steeds maat te houden, wat voor zaak 't ook gelden mag.

PELARGUS:

Ja, als ik 't maar bereiken kon!

EUKULUS:

Ben je slechts willig
je smart op zij te zetten, licht komt zij tot rust.

PELARGUS:

'k Weet niet hoe andren zijn, mij echter gaat het zó,[1055/56. (1261 vlg.).]
dat dagelijks de kommer om mijn zoon vermeert.
't Is er zó ver vandaan, dat tijd die kommer wegneemt
dat ik, hoe langer hij afwezig is, te meer
verlang en des te meer hem mis.

1055/56. (1261 vlg.). Vgl. Terent. Heaut. 421:
.....aut illud falsum'st, quod volgo audio
Dicidiem adimere aegritudinem hominibus;
Nam mihi quidem cotidie augescit magis
De filio aegritudo: et quanto diutius
Abest, magis cupio tanto, et magis desidero.

*

EUBULUS:

Pelarge, quod animus iamdudum dictitat,
Haud longe abesse nuntium, haud vanum puto. Abiero
Igitur ad portitores, ex quibus forsan discam omnia.
Tu me interea domi operitor, mox huc revolavero.

PELARGUS:

Faciam. - Quam suspicioso nunc sum animo! Omnia timeo neque
Quicquam timeo. Seditiosus plane cordis mei
Senatus est, in quo nihil consilii consistere queat.
Ita ut fit, ubi, quod impense cupis, times ne non tibi
Adversum eveniat. Inter spem et metum haereo, huc me conicit
Gnatus, cuius salutem, quam accuro, vereor nimis
Deploratam esse. Ut omnia plena sunt periculis, dolis,
Labe, maculis et pestibus, quoquo versum respexeris!
Domi nunc desidere certum est, dum Eubulus redeat meus.

Actvs V. Scena II.

ACOLASTUS *solus*.

Τρίμετροι.

Quis tam durae est mentis, quem non deiecerit
In luctum et lacrimas Fortunae acerbior
Casus! Argentum, quod rebar dudum mihi
Fore immortale, vah, quam puncto temporis

* 1057. ed. I: dictitat. - 1058. ed. I: puto, abiero - 1061. ed. I: animo, omnia timeo, - 1063. ed. I: quo, - 1064. ed. I: ubi quod - 1067. ed. I: esse, - 1068. ed. I: respexeris. - 1069. ed. I: meus (zonder punt) - boven 1070. ed. I: Trimetroi - 1072. ed. I: Casus?

EUBULUS:

Luister, Pelargus
wat mij mijn hart zolang al telkens zegt, dat acht
ik geenszins ijdel, naamlijk dat bericht nabij is.
Dus ga ik naar de schippers aan de haven, van wie
'k misschien alles verneem. Wacht jij mij hier in huis
ik snel weldra naar hier terug.

(Eubulus af).

PELARGUS:

't Is goed. Argwanend
als nu mijn hart is, vrees ik alles en toch niets.
De raadsvergaadring in mijn hart is vol van tweespalt,
waarbij geen vast besluit te nemen valt, zoals
wanneer je vreest, dat, wat je dringend wenste, uitloopt
juist op je nadeel. 'k Zweef zo tussen vrees en hoop.
Zóver bracht mij mijn kind, voor wiens behoud 'k mijn zorgen
ijvrig besteed, terwijl ik al te zeer bevreesd ben,[1066/67. (1277/8).]
dat het voorgoed verloren is. Alles is vol
van list, gevaar, verval, van smetten en verderf,
waarheen men 't oog ook richt! Vast staat althans 't besluit
nu thuis te blijven wachten tot Eubulus weerkeert.

Vijfde bedrijf. Tweede toneel.

(iambische zesvoeters)

ACOLASTUS:

Wie is zo sterk van geest, dat hem een al te bitter
noodlotsgeval niet storten deed in rouw en tranen?
Mijn geld dat ik voorheen onsterfelijk bezit
oordeelde, ach! hoe is 't in één moment vergaan!

1066/67. *cuius salutem.. vereor... deploratam esse*
(1277/8). *deplorare* heeft o.m. de betekenis: als verloren beschouwen, opgeven, vooral met betrekking tot de doden. Stephanus zegt: Deploratum dicitur, de quo conclamatum est (d.w.z. die als doden driemaal voor 't laatst zijn aangeroepen), neque ei aliquo remedio succurri potest.

*

Periit! Luxuria, Inopiae mater, quam mihi[1074 vlg. (1286 vlg.).]
Amicam habui unice caram, omnia abstulit:
Rem, nomen, amicos, gloriam, quid non? Quia
Vero nunc non est, unde ipsa alatur, suam
Mihi reliquit gnatam Inopiam. Vivus, videns[1078. (1290).]
Pereo. Ubi nunc tuceta sunt et splendidae
Dapes? Ubi vinum mire fragrans? Ubi
Tibicines et omne genus modulaminum?
Ubi clientes? Profecto hoc vere dicitur:
Fortuna vitrea est, quae, cum splendet, frangitur.
Canistellum hoc penum dedit parcissimum,
Et eundem sordidissimum; quod cum siet
Exhaustum, quid reliquum est, nisi ut aqualiculus
Siliquas mihi det cum porcis communes, prius
Quam totus inteream Saguntina fame?
Itane subulcus hic regno Boeoticas
Inter sues, rex pridem splendidissimus?
Miser nemo est aeque atque ego. Nunc, nunc postulem
Frugi esse, nisi nequiquam hoc postulem bonis
Amissis omnibus. Quid faciam igitur? Quid? In
Sordibus istis oportet sordescam magis
Ac magis, unde emergendi spes mihi nulla sit.
Utinam in matris nixu occubuissem infantulus,
Utinam invisam hanc lucem licuisset rumpere
Potius, quam vitam in tantis aerumnis traham!
Neque sciam, si meliora etiam instent mortuo.
Ego mihi montis ardui casum imprecer,
Qui me perdat: tam non suave est vivere.

* 1074. ed. I: Periit, - 1075. ed. I: abstulit, - 1076. ed. I: gloriam. - 1078. ed. I: Inopiam, - 1082. ed. I: dicitur, - 1083. ed. I: frangitur (zonder punt) - 1085. ed. I: sordissidimum, - 1088. ed. I: Sagontina; Bolte: Saguntina... fame. - 1090. ed. I: Rex - 1092. ed. I: nequicquam; Bolte: nequiquam... postulem, - 1094. ed. I: istis, - 1096. ed. I: nixu, - 1097. ed. I: rumpere, - 1098. ed. I: traham. - 1101. ed. I: perdat. Tam... vivere,

1074 vlg. (1286 vlg.). De voorstelling van Luxuria, moeder van Inopia, is ontleend aan de proloog van Plautus' Trinummus. In vs. 14 zegt de moeder daar: Quoniam ei qui me aleret nil video esse relicui, Dedi ei meam gnatam, quicum una aetatem exigat.

1078. (1290). Vgl. Terent. Eun. 72: vivos videnque pereo.

De weelde, moeder van de Armoe, die ik had
tot enig dierbare vriendin, nam alles af:
vermogen, vrienden, naam en roem. Wat niet? En nu,
nu waarlijk niets meer bleef, waarmee zij zich kan voeden,
liet zij haar dochter Armoe mij. Levend en ziende
ga ik te gronde. Waar zijn nu die vor stenspij zen,[1079. (1291).]
die schitterende schotels, waar de geurge wijn?
Waar 't spel van fluiten, waar muziek van elke aard?
Waar zijn mijn knechten? Ach naar waarheid zegt het spreekwoord:
Van glas is de Fortuin; wanneer zij schittert breekt ze.[1083. (1295).]
Dit mandje schafte mij een allerkarigst voedsel
en van 't gemeenste soort. Als dit is leeggeput,
wat rest mij nog, dan dat de trog mij peulen schaft,
die 'k met de zwijnen deel, voor dat ik heel verga
van Saguntijnse honger? Heers ik, zwijnenhoeder[1088. (1300).]
nu naar 't bekend gezegde onder de zwijnen van[1089. (1301 vlg.).]
Boeotië, ik die vroeger schittrend koning was?
Rampzalig als ik ben is niemand. Nu, nu wenste ik
een matig man te zijn, was zulk een wens niet zinloos
nu 'k al mijn goed verloor. Wat staat mij dan te doen?
In deze vuilnis moet ik meer en meer vervuilen,
geen hoop blijft m'over dat ik er uit op zal duiken.
Och was ik, ongeboren vrucht, bij moeders baren
gestorven, och mocht 'k dit gehate levenslicht
verniet'gen, liever dan het leven nog te rekken
in zoveel kommer! Maar ik weet niet eens, of na
de dood mij beters wacht! 'k Zou voor mij willen bidden

1079. (1291). *tuceta*. Stephanus citeert Fulgentius' De vocum antiquarum interpretatione: tuceta dicuntur escae regiae.

1083. (1295). Het spreekwoord wordt vermeld in de Sententiae van Publilius Syrus: Fortuna vitrea est, quae cum splendet frangitur.

1088. (1300). *Sagutitina fame*. Spreekwoordelijk was de honger tijdens het beleg van Saguntum, verhaald in het 21ste boek van Livius.

1089. (1301 vlg.). Koning zijn onder Boeotische zwijnen is een spreekwoordelijke uitdrukking voor uitblinken temidden van de dommen. De zwijnen zijn daar dus overdrachtelijk bedoeld. Er steekt in de aanhaling galgenhumor, omdat Acolastus over echte, niet overdrachtelijke zwijnen regeert.

*

Mortis simulacrum qui volet videre, me
Contempletur. Quid enim vivum in me advertitur?
Quid sum praeter mutum pecus et sine pectore[1104/5. (1317).]
Corpus? Vae luci, vae natalibus meis!
Taedet caeli convexa contuerier amplius.[1106. (1319).]
Nam ut unda supervenit undam, ita alii fluctui
Curarum insistit alius; aestuans mare
Pectus meum dicas ex vero nomine,
Num me deorum quisquam respicit,
Quibus tam sum neglectui? Haud equidem arbitror.

Actvs V. Scena III.

EUBULUS *solus*.

Trochaici □*αταλη*□*τι*□*οί.*

Est istuc datum mihi, ut nusquam non recte consulam
Atque videam non solum, quae sunt ante pedis obvia.
Verum et, quae procul Ventura sint, prospiciam longius.
Veni ad portitores, ut, quae de Pelargi filio
Fama narraret publica, cognoscerem, quando id pattern
Mire sollicitum teneret. Quid multis ago? Comperi
Neutiquam falsa esse, quae nuper de ipso dedi omina:
Scilicet Acolastus ad paupertatem pertractus est
Adeo paenitendam, ut ad fruges non possit corrigi.
Taceo, quae de eo graviora audivi. Quid restat, nisi
Ut Pelargum repetam, qui curis se adflictat improbis?
Nam me, scio, sollicitus exspectat, dum ad se redeam domum.

* 1105. ed. I: meis. - 1108. ed. I: alius, - 1111. ed. I: haud - boven 1112. ed. I: Katalecticoi - 1112. ed. I: consulam, - 1113. ed. I: videam, non solum quae - 1114. ed. I: verum, et quae.. sint (zonder komma) - 1117. ed. I: teneret,.... comperi - 1118. ed. I: omina. - 1121. ed. I: restat? - 1122. ed. I: improbis. - 1123. ed. I: me (scio)

1104/5. (1317). Vgl. Horat. Epist. I, 4, 6: Non tu corpus eras sine pectore.

1106. (1319). Vgl. Vergil. Aen. IV, 451: taedet caeli convexa tueri.

het nederstorten van een steile berg, die mij
zou doden; zozeer mist te leven alle zoetheid.
Wie van de dood een beeld te zien wenst, schouw mij aan.
Wat levends immers wordt in mij nog waargenomen?
Wat ben ik dan stom vee en lichaam zonder ziel?
Wee levenslicht, wee uur van mijn geboorte!
Het walgt me langer aan te zien 't gewelf des hemels.
Zo als de ene vloedgolf d'andere overstort,
zo jaagt de ene golf van zorg de andre na.
Kokende zee zou men terecht mijn hart nu noemen!
Ziet een der goden, wien 'k zo onverschillig werd,
nog naar mij om? Het is mij werkelijk ondenkbaar.

Vijfde bedrijf. Derde toneel.

EUBULUS alleen.
(trochaeisch)

't Is mijn gave dat ik steeds goed raad geef
dat ik niet slechts zie wat voor de hand ligt[1113. (1326/7).]
maar vooruit, wat verre toekomst aanbrengt.
Naar de schippers ging ik om te horen
wat het algemeen gerucht vertelde
van Pelargus' zoon, daar dit de vader
zo verbazend zorgen geeft. 'k Zal kort zijn.
'k Heb bevonden, dat maar al te waar is
wat ik onlangs al voorspellend zeide.
Acolastus naamlijk is vervallen
tot zo jammerlijke armoe, dat hij
niet tot vruchtbaar leven is te beetren.[1120. (1336).]
Ik verzwijg wat erger dingen 'k hoorde.
'k Moet Pelargus nu weer op gaan zoeken,
die met boze zorg zich kwelt. Onrustig
wacht hij, 'k weet het, tot ik tot hem weerkeer.

1113. Vgl. Terent. Adelph. 386:
(1326/7). Istuc est sapere, non quod ante pedes modo est
videre, sed etiam illa, quae futura sunt, prospicere.
1120. (1336). *ad fruges corrigere* = tot nuttig, vruchtbaar leven verbeteren.

Actvs V. Scena IV.

*

ACOLASTUS *solus*.

Senarii.

Sceleratae mentis carnificina, vah, quibus
Me excruciat modis, ut nusquam sit locus
Quietae menti! Plumbum gestare videor
In pectore. Adeo gravi intus pondere torqueor.
An nunquam desinent oculis meis mala
Mea et, quae admisi turpiter, obversarier?
Quae de inferis narrantur, fabulosa sunt
Omnia, si non veros experior inferos.
Egomet me concoquo, exedo atque etiam exsecror.
Dignus sum, quem ima tellus dehiscat ob meam
Iniustitiam, quae tanta est, ut non audeam
Unquam mihi sperare veniam a patre. Nam
Eius lene imperium reieci perfidus,
Unde abdicatus mox deverti ad pessima
Quaeque flagitia. Rem omnem confregi turpiter
Luxu, infami alea; quid, quod scortis dedi!
Merito quidem meo hanc inopem vitam incolo,
Inglorius vivo, patria careo. Adde, quod
Eam maculam incidi, quam nescio si eluam
Unquam, ut taceam, quod adspersi genus meum
Infamibus notis, quod fabula sum omnibus
Notis, amicis. Tum quid dicam de patre,
In quem tot nominibus iniurius fui?

* 1124. ed. I: Scelerate; Bolte: Sceleratae - 1125. ed. I: modis? - 1126. ed. I: menti. - 1129. ed. I: Mea, et quae admisi turpiter (zonder komma) - 1133. ed. I: dehiscat, - 1135. ed. I: Unquam, - 1139. ed. I: alea,... dedi? - 1140. ed. I: incolo. - 1142. ed. I: quam, nescio, - 1143. ed. I: Nnquam.; Bolte: Unquam, - 1145. ed. I: patre? - 1147. ed. I: animae,

Vijfde bedrijf. Vierde toneel.

ACOLASTUS alleen.
(iambische vijfvoeters)

O marteling van een misdadig hart
hoe foltert 't mij, zodat er nergens plaats
voor rustig denken is. Lood in de borst
schijn ik te dragen. Door zo zware last
word ik gekweld van binnen. Zullen nooit dan
de boze daden, die ik schandlijk aanging,
ophouden voor mijn ogen te verschijnen?
Wat men vertelt van d'onderwereld, 't is[1130. (1348).]
alles maar ijdle praat, maar d'echte hel
doorsta ikzelf. 'k Verteer me, 'k vreet mij op.
'k Vervloek mijzelf. 'k Verdien dat 't diepst der aard[1133. (1351/2).]
voor mij opsplijte om mijn zonde, die
zo groot is, dat ik nooit vergiffenis
van vader hopen durf. Want trouweloos
verwierp 'k zijn zacht bestuur en keerde mij
van hem gebannen, snel tot d'ergste wandaad.
Heel mijn bezit heb 'k schandelijk verdaan
in weelde en 't vervloekte dobblen. Wat
vergooide ik aan hoeren! Ja 'k verdien het
te wonen in dit armoe-leven. Eerloos[1140. (1360).]
is mijn bestaan ver van mijn vaderland.
Voeg toe, dat 'k op mij zelf een smet werp, die[1141 vlg. (1362 vlg.).]
naar 'k vrees, ik nimmer afwas, om te zwijgen
dat 'k mijn geslacht met schande overdekte,
in opspraak kwam bij vrienden en bekenden.
Wat zal ik verder zeggen van mijn vader,
wien ik in zoveel punten onrecht deed?

1130. (1348). Vgl. Seneca Dial. VI, 19, 4: Cogita illa, quae nobis infertos faciunt terribiles, fabulans esse.
1133. (1351/2). Vgl. Vergil. Aen. IV, 24: Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat.
1140. (1360). Vgl. Terent. Heaut, 136: Vitam illam colet inopem.
1141 vlg. (1362 vlg.). In de vermelding van de smet, ook voor het nageslacht, lijkt Gnapheus in Acolastus op Adam te zinspelen. Vgl. ook vss. 1176 vlg.

*

Bonis cum corporis, tum animae mihi datis
Datorem contra, fateor, abusus sum impie.
Ubi nunc, Philaute, consultor mihi es meus,
Dum consilium simul cum re amisi miser?[1150. (1371).]
Ut iussa patris cum sacro volumine
Legis contemner em, idne auctor fueras mihi?
Deos mihi iratos scio, qui auscultaverim.
Porro super omnia intolerabilis est fames,
Quam gesto in utero, ubi et dolores excitat
Magnos, morte omni atrociorem. Nam neque
Siliquis neque caeno, quo immergor, sedare eam
Datur; dolor uteri manet, manet fames.
Adeo nunquam nisi deterius habebo in hac
Regione; non video, quid restet consili.
Heu me! Quot mercennarii in patris aedibus
Abundant panibus, dum ego interim hic fame
Pereo! Quidvis possem illic facere et perpeti,
Ut ex calamitate hac tanta me extraham.
Vel unus panis ibi hanc levaverit famem.
Age, age, quid si patrios postliminio petam
Lares? Non ausim propterea, quod exsulem
Me illinc feci. Quid, si tentem, tum? Nihil
Egero. Qua fronte enim, quo ore, quibus vestibus
Redeam ad patrem nudus, sceleratus, impudens?

* 1152. ed. I: author; Bolte: auctor - 1154. ed. I: fames (zonder komma) - 1158. ed. I: Datur, - 1161. ed. I: me? quot - 1163. ed. I: Pereo?... facere, - 1165. ed. I.: famen; Bolte: famem - 1167. ed. I: ausim, propterea quod - 1168. ed. I: nihil

1150. (1371). Vgl. Terent. Eun. 241: Simul consilium cum re amisisti?

't Lichaamlijk en het geestlijk goed heb ik
tegen den gever liefdeloos misbruikt.
Waar ben je nu, Philautus, met je raad,
nu 'k radeloos en jammerlijk bezitloos
in énen werd? Was jij 't niet, die me aandreef
vaders bevel en 't heilig boek der wet[1151. (1373).]
bei te verachten? 'k Weet, de toorn der goden[1153. (1374/5).]
rust op mij, dat ik naar je heb geluisterd.
En dan, het meest ondraaglijk is de honger
die ik in 't lijf draag, waar hij smarten wekt
wreder dan elke dood. Ik krijg geen kans hem
met peulen of het slijk waar 'k in verzink
te stillen. Pijn blijft knagen, honger duurt.
't Zal in dit land mij immer slechter gaan.
Ik zie geen uitweg. Ach, hoevele knechten[1161 vlg. (1382 vlg.).]
in 't huis mijns vaders hebben overvloed
van brood, terwijl ik hier van honger omkom!
'k Zou alles daar kunnen verrichte' en dulden
om uit d'ellepde hier mij te verlossen.
Zelfs één stuk brood zou daar mijn honger stillen.
Welaan als ik naar 't vaderhuis terug ging,
zoals een krijgsgevangne mag, die vrijkwam?[1166. (1389).]
Maar 'k zou 't niet wagen, bovenal omdat
'k mij zélf tot balling maakte. Dorst ik 't wagen,
wat dan? 'k Zal niets bereiken. Want met welk
gelaat, met welke woorden, welke kleren[1169. (1393).]
zou 'k tot mijn vader keren, ik die naakt,
beladen met de zonde en schaamteloos ben?

1151. (1373). *sacrum volumen legis*, bedoeld is de door Pelargus meegegeven bijbel.
1153. (1374/5). Vgl. Terent. Andr. 663: Nescio nisi mihi. Deos satis (scio) fuisse iratos, qui auscultaverim.
1161 vlg. (1382 vlg.). Gnapheus volgt hier weer de tekst van Lucas XV.
1166. (1389). *postliminium:* het recht tot terugkeer in het vaderland en herstel van burgerrechten (vooral bij krijgsgevangenen).
1169. (1393). Vgl. Terent. Heaut. 700: quo ore appellabo patrem?

Actvs V. Scena V.

*

Pelargus. Eubulus. Acolastus.
Senarii omnes.

PELARGUS:
Ain tu?

EUBULUS:
Sic est.

PELARGUS:
Obsecro te, quid audio?
Itane tandem famam patriaque tibi bona,
Acolaste, tradidi, ut per flagitia perderes
Mea virtute partam gloriam? Viam
Feci facilem et planam ad virtutis culmina;
Tu fecisti, ut difficilior nepotibus
Posthac tuis sit, qui libidinem malam
Virtuti anteposueris. An non aequum fuit,
Meo ex praescripto vivere te? Philautus hoc
Tibi adiutor fuit, ut huc corrueres mali.
Verissima stat sententia: ubi animus semel
Cupiditate se devinxerit mala,
Consilia consequi prorsus consimiha.
O me bis miserum patrem tali filio!

EUBULUS:
Pelarge mi, quin mittis has querimonias?

PELARGUS:
Iustas parit querimonias iustus dolor.

EUBULUS:
Credo. Sed nunc res poscit et locus monet,

* 1171. ed. I: obsecro - 1173. ed. I: perderes, - 1175. ed. I: culmina, - 1181. ed. I: sententia, - 1182. ed. I: mala. - 1184. ed. I: patrem. tali filio? - 1185. ed. I: mi? - 1186. ed. I: querimonias,

Vijfde bedrijf. Vijfde toneel.

PELARGUS. EUBULUS. ACOLASTUS.
(iambische zesvoeters)

PELARGUS:
Is dát je boodschap?[1171. (1396).]

EUBULUS:
Ja!

PELARGUS:

(tot Acolastus, in gedachte, want hij ziet hem nog niet!)

In 's hemelsnaam, wat hoor ik?
Heb ik je daartoe toebetrouwd een goede naam
en 't vaderlijke goed, opdat je, Acolastus,
de roem, die 'k door mijn deugd verwierf misdadig zou
te gronde richten? 'k Baande makkelijk en vlak
je weg naar toppen van de deugd. Maar jij bewerkte
dat hij van nu aan voor je nakroost moeizaam wordt,
daar jij de slechte lust boven de deugd verkoos?
Was 't soms niet billijk dat je naar mijn voorschrift leefde?
Philautus was hierin je helper, dat je stortte
in deze poel van kwaad. De spreuk zegt al te waar;
wanneer het hart zich eenmaal in het slecht begeren[1181 vlg. (1407 vlg.).]
verstrikt heeft, zoekt het bij volstrekt gelijken raad.
Dubbel rampzalig vader ben 'k met zulk een zoon!

EUBULUS:
Pelargus, vriend, zoudt gij die klacht niet liever laten?

PELARGUS:
Smart gerechtvaardigd baart ook gerechtvaardigd klacht.

EUBULUS:
'k Geloof het, maar de zaak eist en de plaats maant

1171. (1396). *ain tu?* Het toneel begint midden in een reeds aan de gang zijnd gesprek.
1181 vlg. (1407 vlg.). Vgl. Terent. Heaut. 208: Animus ubi semel se cupiditate devinxit mala, Necessest, Clitipho, consilia consequi consimilia.

*

Ut cogites de restituendo filio
Pariterque adfectum in eum induas pii patris
Et re declares ipsa, quanti filium
Facias: aegrotus non nisi medica manu
Opus habet.

PELARGUS:
Habet, si spes sit vitae.

EUBULUS:
Est multa adhuc
In filio.

ACOLASTUS:
Nullus sum, si non quispiam
Deus mihi ceu □π□ μηχαν□ς appareat;[1194. (1419/20).]
Nam male sibi consciae menti mors ingruit.

PELARGUS:
Age, quae ille designavit mala, non iam puto.
Quin magis in hoc incumbam, uti honorem inglorio,
Salutem perdito vitamque mortuo
Hinc, Eubule, apprecer.

EUBULUS:
Pol te dignum facis.

ACOLASTUS:
Sed illud ecce subito adspiratur mihi,
Bonum esse patrem, facilem, placabilem, pium.
Ut attollam caput, illinc spem mihi veniae
Adfulgere. Hem, quid si insistam ad patrem meum
Precatiunculam meditari supplicem?
'Pater, peccavi in caelum et coram te; tuus

* 1189. ed. I: patris. - 1191. ed. I: facias, - 1192. ed. I: habet si - 1194. ed. I: ceu, □π□ μηχαν□ς, appareat, - 1195. ed. I: ingruit, - 1205. ed. I: te,

1194. (1419/20). *Deus* □π□ μηχαν□ς, bekend van het Griekse toneel. Gnapheus vond een verklaring met veel voorbeelden bij Erasmus onder: Deus ex improviso apparens.

nú, te bedenken hoe je dezen zoon weer opricht
en hoe je jegens hem de teerheid van den vader
die liefheeft voeden zoudt en dan ook metterdaad
zoudt tonen hoezeer hij je dierbaar is. De zieke
heeft niets van node dan de hand van de geneesheer.

PELARGUS:
Ja als er hoop op leven is.

EUBULUS:
Groot is de hoop
nog bij je zoon.

ACOLASTUS:

(ter zijde staande)

Verloren ben ik, als geen god
ter redding mij als door een wonder nog verschijnt,
want op mijn ziel, bewust van schuld, stort zich de dood.

PELARGUS:
Welaan dan, 't kwaad dat hij aanrichtte tel 'k niet meer.[1196-1204. (1422-1431).]
Eer leg 'k mij hierop toe, Eubulus, van nu aan
dat ik den eerloze weer eer, heil den verloorne,
leven den dode toebid.

EUBULUS:
Waarlijk dat 's u waardig!

ACOLASTUS:
Maar zie, dit wordt mij plotsling in de ziel gewekt,
dat vader goed is, vriendlijk, liefdevol, verzoenlijk,
dat daaruit hoop mij toestraalt op vergeving, dat ik
het hoofd oprichten mag. Wat, als ik 'k mij zou opmaken
te zinnen op een needrig smeekgebed tot vader:
'Mijn vader, 'k heb gezondigd voor den hemel en[1205 vlg. (1431 vlg.).]

1196-1204. (1422-1431). De omslag bij de vader van verwijten tot vergevende liefde en bij de zoon van wanhoop tot vertrouwen laat Gnapheus tegelijkertijd plaats vinden, als twee aspecten van één geestelijke werkelijkheid.

1205 vlg. (1431 vlg.). Nauwkeurig volgt Gnapheus weer de Lucastekt.

*

Posthac indignus sum qui dicar filius.
Sodes, pater, velut unum e mercennariis
Tuis me habeas; nihil operae quantumlibet
Hinc sordidae recusem facere, ut in tuum
Municipium adscribar.' Quid hoc? Oratio[1210. (1435).]
Placet. Euge surgam et patris regiam mei
Recta petam contemptis sordibus; id agam.

PELARGUS:
Hem, quid? Quid cogitas? Num fata filii?

EUBULUS:
Quin dicam, quod libenter audias? Tuum
Videbis hodie filium.

PELARGUS:
Meumne?

EUBULUS:
Ita.

PELARGUS:
Meum, obsecro, filium?

EUBULUS:
Sic divino.

PELARGUS:
Deos
Quaeso, ut ne vana sint, quae nuntias. Enim
Vero cupio ipsum iam videre et adloqui.

EUBULUS:
Non esse eum procul a portu nunc arbitror.

* 1207. ed. I: pater. - 1208. ed. I: Tuis, me habeas, - 1209. ed. I: sordide; Bolte: sordidae - 1213. ed. I: Hem, quid? quid cogitas? - 1214. ed. I: audias, tuum - 1216. ed. I: Meum obsecro filium?.... deos - 1218. ed. I: Vero,.... videre,

1210. (1435). *municipium*. Merkwaardig is de keus door Gnapheus van dit woord. In de paraphrase van Erasmus leest men '...haerere in aliqua parte *familiae* tuae'. Misschien om daarmee te zinspelen op de munia, de rechten en plichten, die de herstelde zoon in 't vaderhuis herkrijgen zou?

voor u. Onwaardig ben 'k uw zoon genaamd te worden.
Ik bid u, houd m'als een van uw gehuurde knechten.
Geen werk, hoe klein, hoe vuil, zal 'k weigeren te doen,
om tot uw huis te horen'. Wat hiervan te denken?
Zo smeken lijkt mij goed. Kom ik zal opstaan, recht
naar 't huis mijns vaders gaan zonder te letten op
die vuile kleren, Ja dat doe ik!

PELARGUS:
Zeg wat is er?
Waar denk je aan? Toch niet wat met mijn zoon gebeurt?

EUBULUS:
Kom 'k ga je zeggen, wat je gaarne horen wilt:[1214. (1440).]
Je zult vandaag je zoon zien.

PELARGUS:
Wat, mijn zoon?

EUBULUS:
Zo is 't.

PELARGUS:
Mijn eigen zoon, ik bid je, spreek!

EUBULUS:
Ja dat voorspel ik.

PELARGUS:
Ik smeek de goden, dat 't bericht niet ijdel is.
Want waarlijk, hoe verlang ik hem te zien, te spreken?

EUBULUS:
Ik meen, dat hij niet ver meer van de haven is.[1219. (1445).]

1214. (1440). Vgl. Terent. Phorm. 488: At nunc dicam, quod libenter audias.
1219. (1445). *non procul a portu*, niet ver van de haven, natuurlijk ook overdrachtelijk bedoeld. Eubulus had hem immers in het derde toneel van het derde bedrijf vergeleken met een schip in de storm, dat naar de haven keren zou.

*

PELARGUS:

Age, visamus, meus si redeat particeps,[1220. (1446).]
In quem adfectum vere patrium modo indui,
Praeteritorum nihil reminiscens amplius.

ACOLASTUS:

Quid? Quo molior iter? Ad patremne? Maximum
Profecto facinus audeo. Nolo. Volo.
Ecquo fretus? Nihil referas pedem tamen!
Quis ille sibilus? Quo me transversum rapit?
Praeter spem in spem erigor mihi instantis boni.

PELARGUS:

Quando tandem videbo te, fili? Nihil
Ne te miseret huius patris?

EUBULUS:

Quid tam gemis,
Pelarge? Noli te macerare!

PELARGUS:

Eubule mi,
Quid quaeso est, quod mea commoventur viscera
Ad istius occursum, quem prospicio procul?

EUBULUS:

Pelarge, filius est.

PELARGUS:

Est? Certe est; proruam
In illius amplexus.

* 1223. ed. I: Quid..... ad... maximum - 1225. ed. I: tamen. - 1226. ed. I: quo - 1227. ed. I: spem,... erigor, - 1228. ed. I: nihil - 1229. ed. I: gemis (zonder punt) - 1230. ed. I: macerare.... mi? - 1231. ed. I: viscera, - 1233. ed. I: Pelarge?.... Certe est,

1220. (1446). Vgl. Terent. Heaut. 150: Ubi ille huc salvus redierit meus particeps. De term *meus particeps* heeft Gnapheus dus van Terentius overgenomen, maar hij zal er dan toch een bepaalde verhouding tussen vader en zoon mee willen aanduiden. De zoon is zeker geen particeps in de zakelijke zin. Palsgrave vertaalt eerst parttaker en partner, maar expliceert het dan door de omschrijving: which shuld take part of such as god sendith me. Inderdaad zal het best te denken zijn aan een deelgenoot in Gods gaven binnen de nauwe bloedverwantschap.

PELARGUS:
Kom gaan we zien, of hij, die deel is van mijn leven
terugkeert, jegens wie ik waarlijk vaderliefde
nu draag in 't hart, in niets meer aan 't verleden denkend.

ACOLASTUS:
Wat nu, waarheen vermeet ik mij te gaan? Naar vader?
't Is zeker een groot waagstuk. 'k Wil niet en tóch wil ik.
Is er wel iets, waarop ik durf vertrouwen? Toch,
geen stap terug! - Wat mag dat suizen zijn? Waarheen[1226. (1452).]
drijft het mij voort buiten de zelfgekozen baan?
Boven verwachting rijst de hoop, dat heil nabij is.

PELARGUS:
Wanneer mijn zoon, zal ik je eindelijk dan zien?
Heb je voor dezen vader geen erbarmen?

EUBULUS:
Kom,
waarom zo zuchten, maak je zelf niet week![1230. (1457).]

PELARGUS:
Eubulus,
wat is dit, zeg me, dat mijn binnenst diep ontroert,
nu ik van ginds die man mij tegemoet zie snellen?

EUBULUS:
Pelargus 't is je zoon!

PELARGUS:
Is hij het werklijk? Ja!
Hij is 't, ik vlieg erheen en sluit hem in mijn armen!

1226. (1452). *Quis ille sibilus?* Acolastus hoort blijkbaar een suizend geluid, dat niet natuurlijk verklaarbaar is en hem, als een teken van bovennatuurlijke orde, over de laatste aarzeling heenhelpt. *quo me transversum rapit? transversus* is: in de dwarste, anders dan de natuurlijke eigen richting. Ook deze wending wijst op een gedreven worden.

1230. (1457). Vgl. Terent. Andr. 685: noli te macerare.

*

EUBULUS:
Sum verus.

ACOLASTUS:
Sed. patrem
Video. Quid porro agam? Adeon ad eum? Scilicet.
Pater, peccavi in caelum et coram te, neque
Posthac sum dignus dici filius tuus.

PELARGUS:
Hem, mi fili, o fili mi!

ACOLASTUS:
Au, mi pater, fuge has
Meas sordes!

PELARGUS:
Nihil quicquam offendunt, quia
Te amo, gnate mi.

ACOLASTUS:
Obsecro, pater.

PELARGUS:
Donata sunt
Tibi omnia; bono animo es! Places, nunquam ut magis.

ACOLASTUS:
O pietas patris!

PELARGUS:
Nunc tollare humo!

ACOLASTUS:
Hocine
Est esse patrem? Hocine esse filium?

* 1235. ed. I: adeon - 1236. ed. I: Pater (zonder komma) - 1237. ed. I: dignus,... tuus, - 1238. ed. I: o fili mi? - 1239. ed. I: sordes. - 1240. ed. I: donata - 1241. ed. I: omnia,... es..... magis (zonder punt) - 1242. ed. I: patris..... humo. hocine

EUBULUS:
Mijn woord is waarheid.

ACOLASTUS:
Maar ik zie mijn vader! Wat,
Wat nu te doen? Ga 'k naar hem toe? Natuurlijk! Vader,[1235. (1463).]
Ik heb gezondigd voor den hemel en voor u.
Onwaardig ben ik nog uw zoon genaamd te worden.

PELARGUS:
Mijn zoon, mijn lieve zoon!

ACOLASTUS:
Pas op, mijn vader, mijd
mijn vuile lompen.

PELARGUS:
Ach mijn kind, die geven mij
geen aanstoot, daar ik van je houd.

ACOLASTUS:
Ik smeek u vader....

PELARGUS:
'k Vergeef je alles. Wees goedsmoeds. Je bent me liever dan
ooit.[1242. (1470).]

ACOLASTUS:
O vaderliefde!

PELARGUS:
Sta nu op uit 't stof.

ACOLASTUS:
Is dit dan vader zijn? Is dit het zoon te zijn?[1243. (1471).]

1235. (1463). Vgl. Terent. Andr. 639: Sed quid agam? adeamne ad eum?
1242. (1470). *nunc tollare humo;* tollare kan men reflexief vertalen: hef je nu op, maar ook: laat je nu (door mij) opheffen.
1243. (1471). Vgl. Terent. Adelph. 707: Hoc est patrem esse aut hoc est filium esse?

*

PELARGUS:

Heus, cito
Proferte stolam primam et induite filium![1244-1252. (1472-1479).]
Deinde anulum date ei in manum, tum calceos
Pedibus ipsius submittite! Subinde vitulum
Illum bene saginatum adducite atque item
Mactate, quo sumptis epulis laetemur et
Uno omnes imbuamur gaudio, quia
Hic filius meus iamdudum mortuus
Erat et revixit, perierat et inventus est.
His, his, mi fili, vestibus induere!

ACOLASTUS:

Sed o
Quid ego nunc te laudem, pater, qui laudibus[1253 vlg. (1480 vlg.).]
Es omnibus superior! Hoc certo scio:
Nunquam tam magnifice quicquam dicam, tua
Quin id pietas longe superet. Itan
Ex inferis et morte ad vitam et gaudia
Revocasti me? Prae gaudio, ubi sim, nescio.
Res nulla potest mihi tanta intervenire iam,
Ut aegritudinem adferat; tam gaudeo
Me patrem habere te. Tibi me dedo libens,
Tibi me totum permitto; tu mihi pater,
Tu patronus, tu servator, tu -

PELARGUS:

Gnate mi,
Exhinc eris mihi multo coniunctissimus,

* 1244. ed. I: filium. - 1245. ed. I: tum, - 1246. ed. I: submittite. - 1248. ed. I: quo,... laetemur, - 1249. ed. I: gaudio. Quia - 1252. ed. I: His his mi.... induere. - 1254. ed. I: superior?... scio. - 1257. ed. I: morte,... gaudia, - 1258. ed. I: prae - 1260. ed. I: adferat, - 1262. ed. I: permitto, - 1263. ed. I: servator, tu. (geen streepje)... mi?

1244-1252. (1472-1479). Dit is in verzen overgebracht Lucas 15:22.

1253 vlg. (1480 vlg.). Opnieuw een grote ontlening aan Terent. nl. Adelph. 256: o frater, frater, quid ego nunc te laudem! Satis certe scio. Numquam ita magnifice quicquam dicam, id virtus quin superet tua.

PELARGUS:

(tot de dienaren)

Hé! snel! Brengt eerst een feestlijk kleed en doe 't hem aan!
Geeft dan een ring hem aan de hand en schoei zijn voeten
met schoenen. Voert terstond dat goedgemeste kalf
naar hier en slacht het dat wij 't feestmaal blij genieten
en allen met één vreugd ons drenken, want, voorwaar,
deze mijn zoon was dood voor lang maar is herleefd,
hij was verloren en hij is gevonden. Hier,
mijn zoon, hier deze kleeren, trek ze aan.

ACOLASTUS:

O, vader
hoe zal ik u nu loven, u die alle lof
te boven gaat! Dit weet ik zeker, nimmer kon ik
iets zo verhevens zeggen of uw vaderliefde
zal 't verre overtreffen. Hebt u mij soms niet
uit hel en dood tot vreugd en leven weergeroepen?[1257. (1484).]
Van blijdschap weet ik nauwlijks waar ik ben. Niets is er,[1258. (1485).]
al was het nog zo groot, dat tussenbei kan komen,[1259. (1486).]
zodat het droefheid aanbrengt. Zo vervult de vreugd mij,
dat 'k u tot vader heb. U wijd ik mij met blijdschap
Geheel vertrouw ik mij u toe, u zijt mijn vader,[1262/3. (1489/90).]
u mijn beschermer, u mijn redder, u...

PELARGUS:

Mijn kind
Van nu aan zult ge mij op 't meest verbonden zijn

1257. (1484). Vgl. Terent. Hec. 852: Qui ab orco mortuum me reducem in lucem feceris.
1258. (1485). Vgl. Terent. Heaut. 308: Prae gaudio, ita me di ament, ubi sim nescio.
1259. (1486). Vgl. Terent. Heaut. 679: Nulla mihi res posthac potest iam intervenire tanta, Quae mi aegritudinem adferat: tanta haec laetitia obortast. Dedo me patri nunciam.
Vgl. ook Heaut. 351: Et me et meum amorem et famam permitto tibi.
1262/3. (1489/90). Vgl. Terent. Adelph. 456: Tu es patronus, tu pater; en Phormio 496: Tu cognatus, tu parens, tu amicus. Ook Plautus, Rudens IV, 8, 2: Mi patrone, immo potius mi pater.

*
Una salute felix convives mihi.
Age, age, intro epulatum concedamus!

EUBULUS:
Scilicet.
Gelukkig in één heil leeft gij voortaan met mij.
Kom, laat ons binnengaan tot 't feestmaal!

EUBULUS:
Zó is 't goed!

Peroratio.

Τρίμετροι.

Nolo putes, spectator optime, hic nihil
Mysterii latere tectum ludicra
Sub actione. Quippe, perdito salus
Ut parta sit homini, reteximus velut
Imagine oculis prodita, unde discere
Facile potes, quae hominis rebellio in deum
Et contumacia, quam meritam accersat sibi
Mortem. Sed ex adverso habes, dei patris
Sit quanta pietas, qui libenter redditum
Sibi filium recipit neque exprobrat sua
Ipsi impius commissa, sed complexibus,
Sed osculis in filium totus ruit,
Nihil moratus illius sordes; amor
Enim haud videt maculam et prompte mali
Pridem patrati oblivia accipit. Cito
Qui laeditur, parum amet oportet. Iam pater
Caelestis omnes citra controversiam
Ut amore vincit, ita et reponit filio
Suo beneficia summa pro maleficiis
Summis facitque, ut tota gaudiis domus
Nunc perstrepat, quae luctuosa dudum erat.

* 1265. ed. I: felix, - 1266. ed. I: concedamus. - boven 1267. ed. I: Trimetroi - 1268. ed. I: tectum, - 1269. ed. I: actione? - 1271. ed. I: prodita. - 1272. ed. I: Quae... Deum - 1274. ed. I: adverso, - 1277. ed. I: commissa. Sed - 1278. ed. I: osculis,... ruit. - 1279. ed. I: sordes, - 1282. ed. I: aportet; Bolte: oportet - 1283. ed. I: citroversiam; Bolte: controversiam - 1285. ed. I: Suo,... summa,

Peroratie.

(iambische vijfvoeters)

Meen niet, geacht aanschouwer, dat er hier
geen diepe zin schuilt, in ons spel verborgen.
Want hoe voor de verloren mens het heil
bereid is, hebben wij aan u ontdekt,
als in een beeld, uw ogen voorgevoerd.
Gemakklijk kunt gij daaruit leren wat
verzet en hoogmoed tegen God betekent,
hoe zij naar recht voor zich de dood oproepen.
Maar anderzijds hebt gij hier het bewijs
hoe groot de vaderliefde is van God, die blijde
de zoon die tot hem weerkeert aanneemt en
niet liefdeloos verwijt wat hij misdreef,
maar die uit heel zijn hart hem tegemoet snelt
met kussen en omhelzingen, niet achtend
zijn lompen. Liefde immers ziet geen vlek
en is bereid het eerst bedreven kwaad
te delgen in vergetelheid. Allicht
moet wel een mens die wordt gekwetst, te zwak
in liefde zijn. Doch zoals onbetwistbaar
de vader in den hemel allen overwint
in liefde, zo vergeldt hij aan zijn zoon

*

Quaeso, vicissitudinem rerum vide!
Huc gaudiorum omnes quidem vocamini,
Qui adstatis istic, si modo agnito malo
Resipiscitis veniaeque spem cum prodigo
Nepote vobis a patre pollicemini.
In hoc adeo Christus parabolam ipse adhibet,
Ut quam dolemus nos deo adversarios
Iraeque nasci filios, tam nos iuvet
Contra, in patris longe optimi quod gratiam
Redivimus per Spiritus charismata.
Quae si tibi persuasa erunt per nos satis,
Spectator optime, nihil est, quod amplius
Sperabis a nobis. Frui istis gaudiis
Tibi datur in omnes dies. Plaude et vale!

Gulielmus Fullonius canebat apud Hagienses suos anno M.D.XXIX.

Excussum Antverpiae in aedibus Martini Caesaris expensis Godfridi Dumaei vicesima tertia Iulii.

* 1288. ed. I: vide. - 1292. ed. I: Nepote, - 1297. ed. I: Redivimus, - 1298. ed. I: erunt,... satis (zonder komma) - 1300. ed. I: Sperabis, a nobis, frui - 1301. ed. I: datur,... Plaude, et Vale.

Onderschrift, r. 1. ed. I: canebat, - r. 2. ed. I: suos. - r. 4. ed. I: Caesaris, - r. 5. ed. I: dumaei, Vicesima.

de hoogste weldaan voor de ergste zonden,
en doet hij 't ganse huis, zo lang vol rouw,
weerklinken nu van vreugdekreten. Let dan,
ik smeek u, op de wisseling der dingen.
Gij, die hier staat toeschouwend, allen waarlijk
wordt gij geroepen tot die schat van vreugden,
als gij u met erkenning van uw zonde
tot zuiver inzicht keert, en u belooft
mét den verloren zoon hoop op genade.
Hierop juist doelt met zijn gelijkenis
Christus: naarmate 't ons bedroeft te zijn
Gods tegenstanders, kinderen des toorns[1295. (1526/7).]
geboren, in die mate helpt het ons
dat wij weerkeerden tot de liefde van
den allerbesten vader, door genade
des Heilgen Geestes. Zijt gij door ons spel
geacht' aanschouwer hiervan overtuigd,
niets zult gij verder nog van ons verwachten.
Die vreugde zelf te smaken zij uw deel
uw leven lang! Toon ons uw bijval, en vaar wel!

Willem de Volder dichtte dit voor zijn Haagse leerlingen in het jaar 1529.

Gedrukt te Antwerpen ten huize van Martinus de Keyser op kosten van Godfried Dumaeus, 23 Juli.

1295. (1526/7). *iraeque nasci filios*, formulering van de erfschuld naar Ephes. 2:3: et eramus filii irae sicut et ceteri.

SOLA FIDES SVFFICIT
M
H
1524